

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

714. SĒJUMS

Socioloģija

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 714

Sociology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 714

Sociology

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

714. SĒJUMS

Socioloģija

UDK 316(082)

So 087

Galvenais redaktors – **Tālis Tisenkopfs**, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors,
SPPI valdes priekšsēdētājs

Galvenā redaktora vietniece – **Brigita Zepa**, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesore

Redkolēģija

Aivars Tabuns, LU SZF Socioloģijas nodaļas profesors

Carol Schmid, Duke University, USA

Arvydas Matulionis, profesors, Lietuvas Kultūras un mākslas institūta direktors

Latviešu teksta redaktore **Ruta Puriņa**

Angļu teksta redaktore **Māra Antenišķe**

Maketu veidojis **Jānis Misiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs

Anda Ādamsons-Fiskoviča

Ceļā uz zinātnes un sabiedrības integrāciju

On the Way Towards Integration of Science and Society 7

Evija Kļave

Kritiskā diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu izpētē

The Approach of Critical Discourse Analysis

in the Study of Ethnopolitical Discourse 17

Inese Šūpule

Etniskās attiecības un akulturācijas procesi Latvijā:

iedzīvotāju attieksmes pret dažādām akulturācijas stratēģijām

Ethnic Relations and Acculturation Processes in Latvia:

Attitudes Towards Different Acculturation Strategies 31

Brigita Zepa

„Nacionālisma” konstruēšana Latvijas integrācijas politikā

The Construction of “Nationalism” in Latvia's

Government's Policy of Integration 44

Anna Stepčenko

Gerontoloģisko institūciju imaginārais tēls un realitāte mūsdienu Latvijā

Image of Gerontological Institutions and their Reality

in Contemporary Latvia 54

Aija Zobena, Līga Paula

Partnerība – inovatīvs diskurss Latvijas lauku attīstībā

Partnership – an Innovative Discourse of Rural Development

in Latvia 72

Ceļā uz zinātnes un sabiedrības integrāciju

On the Way Towards Integration of Science and Society

Anda Ādamsons-Fiskoviča

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes
Socioloģijas studiju programmas doktorante
e-pasts: anda@lza.lv

Šajā rakstā aplūkots un iztirzāts sociālās atbildības jēdziens zinātnes jomā un veikta sekundāra datu analīze par sabiedrības skatījumu uz līdzdalību lēmumu pieņemšanā un zinātnieku atbildības jautājumiem Latvijā, Norvēģijā un Eiropas Savienībā kopumā. Darbā iezīmēti arī atsevišķi mehānismi sabiedrības iesaistei zinātnes un tehnoloģijas jomā un šo mehānismu iedīgļi Latvijā.

Atslēgvārdi: sociālā atbildība, zinātnes ētika, pilsoniskā sabiedrība, līdzdalība.

Ievads

Sociālās atbildības jēdziens parasti tiek saistīts ar uzņēmējdarbību un uzņēmumu korporatīvo sociālo atbildību. Ar to saprot uzņēmēju rūpes ne tikai par savām ekonomiskajām interesēm (peļņas gūšanu), bet arī par apkārtējo vidi un sabiedrību, savas valsts un tās iedzīvotāju labklājību un dzīves kvalitātes uzlabošanu. Tomēr šo jēdzienu tikpat labi var attiecināt arī uz citām darbības sfērām, kam ir svarīga nozīme mūsdienu sabiedrībā un kas arvien lielākā mērā nosaka tās vispārējo attīstību. Zinātniskā pētniecība nenoliedzami tiek uzskatīta par vienu no šādiem mūsdienu un nākotnes sabiedrības raksturlielumiem, kas savas tālejošās un plašās ietekmes dēļ arvien nešaubīgāk prasa respektēt ne tikai šauri profesionālās intereses, bet nopietni rēķināties ar tām vajadzībām un vēlmēm, ko diktē plašāka sociālā vide.

Sociāli atbildīga zinātne

Sociālā atbildība zinātnes un pētniecības jomā lielā mērā saistīta ar universitāšu un valsts pētniecisko iestāžu jeb, vispārinot, ar akadēmisko institūciju t. s. trešās misijas jēdzienu, kas paralēli līdz šim primārajām izglītošanas un pētniecības funkcijām prasa ciešāku saikņu veidošanu ar kopienām, ar to saprotot partnerību gan ar valdību, gan privāto sektoru, gan arī pilsonisko sabiedrību.¹ Šis trešais uzdevums paredz nepieciešamību veicināt pētījumu rezultātu plašāku lietojamību un uzsvēr zinātnes komercializāciju un akadēmisko institūciju saikni ar uzņēmējdarbības vidi. Tomēr ne mazāk svarīgs šīs pieejas aspekts saistīts ar citiem zināšanu pārneses mehānismiem – izglītības un pētniecības iestāžu ieguldījumu vispārējā attīstībā un atgriezeniskas saites veidošanu ar plašāku sabiedrību.

Samērā ilustratīvs piemērs šādas sociāli atbildīgas zinātnes izpratnei radis iemiesoju-
mu Amerikas Zinātnes veicināšanas asociācijas² moto, proti, “*advancing science, serving*

society". Latviskojot tas skan šādi – "attīstot zinātni, kalpot sabiedrībai". Tas būtībā nozīmē zinātnes lietojumu sabiedrības labā. Sociālās atbildības (atbildīguma) jēdziens zinātnē paredz, ka zinātnieki atskaitās ne tikai savā profesionālā kopienā un ievēro zinātnes normatīvās struktūras izvirzītās prasības, kas ietver sevī vērtības un normas, kuras attiecīgi garantē zinātnes kā institūcijas funkcionēšanu un prasa augstu zinātniskās darbības standartu ievērošanu. Šis jēdziens paredz arī atbildību par savu darbību plašākas sabiedrības priekšā. Sociālā atbildība šajā gadījumā tiek attiecināta gan uz pašu pētniecisko procesu, gan arī uz pētniecisko rezultātu potenciālo lietojumu, ņemot vērā apsvērumu, ka jebkuru pētījumu iespējams bez iepriekšēja nodoma izmantot tā, ka tas var kaitēt liela cilvēku kopumam un tādējādi arī visai sabiedrībai. To pamato ar ekonomiskas attīstības un (vai) efektivitātes paaugstināšanas apsvērumiem.³ Tādējādi tiek uzsvērta zinātnieku un tehnologu (inženieru) darba satura un tā sociālo seku apzināšana un izvērtēšana un ar to saistīto ētisko apsvērumu aktualizēšana.

Gan senākā, gan ne tik senā vēsturē ir daudz šādu zinātnes neparedzētas attīstības un virzības piemēru. Kaut vai klasisks piemērs ar slavenā zviedru ķīmiķa un inženiera Alfreda Nobela 1867. gadā izgudroto dinamītu, kas sākotnēji tika iecerēts kā būtisks darba atvieglojotais raktuvēs, bet laika gaitā kļuva par cilvēces draudu. Šāds scenārijs attiecināms uz atomenerģiju un daudzām mūsdienu militārajām tehnoloģijām. Īpaši pretrunīga šajā griezumā ir farmācijas nozare, kas saistīta ar jaunu medikamentu izstrādi, kad pieaugošās konkurences apstākļos arvien noteicošāks kļūst laika faktors un zāles nereti tiek laistas apgrozībā, pilnībā neapzinot to negatīvās blaknes. Tāpat daudzas zinātniskās un tehnoloģiskās izstrādes, kas sākotnēji var šķist kā būtisks uzlabojums un noteiktu problēmu risinājums, ilgtermiņā rada nopietnus apdraudējumus apkārtējai videi, piemēram, dažādi sintētiskie materiāli un ķīmiskas vielas kļūst par bīstamu slogu ekosistēmai, jo to lietojums astronomiski pieaug.

Visi šie jautājumi vistiešākajā veidā ir saistīti ar pētniecības ētiku un fundamentālu ētikas principu ievērošanu zinātnē. Sākotnēji šie principi tika postulēti, lai galvenokārt nodrošinātu zinātniskās kopienas iekšējās attiecības un funkcijas, bet šodien pētniecības ētikai jau tiek izvirzītas citas prasības. Proti, ja parasti ar ētisku pētniecību saprot to, ka pētījumu rezultāti nenodara ļaunumu indivīdam un ka dati precīzi atspoguļo laboratorijā veikto, tad šobrīd ētikas jēdziens tiek paplašināts ārpus laboratorijas robežām, iekļaujot tajā plašākus sociālos kontekstus.⁴

1997. gadā izstrādātajā Latvijas Zinātnieka ētikas kodeksā⁵ var atrast kopumā 4 atsaucis uz sabiedrību:

- 1.5. Zinātniekam ir jāvēršas pret zinātnes sasniegumu nehumānu vai nekorektu izmantošanu pret cilvēci, jāinformē un jābrīdina sabiedrība un zinātnieku aprindas par šādas rīcības sekām, kā arī jāatsakās līdzdarboties šādos pasākumos.
- 2.11. Zinātniekam ir tiesības un pienākums publiski informēt sabiedrību par saviem sasniegumiem, taču tajā pašā laikā jāatturas no pašslavināšanas. Presē, radio un televīzijā ir lietderīgi propagandēt zinātniskos sasniegumus, bet ne savu personību.
- 7.2. Zinātniekam jārespektē sabiedrības tiesības būt informētai par zinātnes sasniegumiem un jāvairo iespējas šīs tiesības īstenot, jāvēršas pret sabiedrības maldināšanu, informācijas aizkavēšanu un sagrozīšanu.
- 8.1. Zinātniekam praktiski jāizmanto savas zināšanas, intelekts un autoritāte sabiedrības labā.

Lai arī šīs tēzes iezīmē pozitīvu virzību plašākas sabiedrības interešu respektēšanā un līdz ar to sociāli atbildīgas pētniecības iedibināšanā, tomēr diskursīvā līmenī tai atvēlētā loma vēl ir samērā pasīva, sabiedrība tiek „informēta”, „brīdināta” utt. Līdz ar to

pagaidām pietrūkst aktīvākas mijiedarbes un dialoga ar sabiedrību, kas būtu vērsti uz sabiedrības vajadzību un bažu identificēšanu un apzināšanu attiecībā uz zinātnes attīstību un tās virzību. Vēl arī jāņem vērā, ka šādi ētikas kodeksi pēc savas būtības ir preskriptīvi, orientēti uz vēlamību, tiem nav konkrēta likumīga spēka, tādējādi tie atstāj rīcības modeļu izvēli katra paša zinātnieka rokās.

Šajā kontekstā interesants piemērs ir iepriekš minētās Amerikas Zinātnes veicināšanas asociācijas diskusija, ko tā uzsāka 2001. gadā, – vai zinātniekiem arī būtu jānodrīkstas, kādu dod mediķi (Hipokrāta zvērests), sākot savas profesionālās gaitas.⁶ Šīs idejas aizstāvji uzsver šāda apliecinājuma lielo simbolisko nozīmi zinātnieku ētiskas rīcības atkārtotā apstiprināšanā, paužot cerību, ka jaunie profesionāļi zvēresta ietekmē apzināsies zinātnieku darbības plašākās sekas un viņiem būs lielāka atbildības sajūta.

Zināmu ieskatu sabiedriskajā domā par zinātnieku atbildību var gūt no 2005. gadā veiktās Eiroparometra aptaujas „Eiropieši, zinātne un tehnoloģija” rezultātiem (sk. 1. tabulu).⁷ No pētījuma aptverto valstu kopuma⁸ šī raksta tematikas kontekstā izvēlējos veikt atsevišķi Latvijas, Norvēģijas un kopējo 25 Eiropas Savienības (ES25) dalībvalstu respondentu atbilžu salīdzinošu analīzi.

1. tabula

Iedzīvotāju attieksme pret zinātnes publisko atbildību Latvijā, Norvēģijā un ES vidēji

(Cik lielā mērā jūs piekrītat vai nepiekrītat katram šim izteikumam?)

Izteikums	ES25	Latvija	Norvēģija
Zinātniekiem brīvi jāļauj veikt pētījumus pēc saviem ieskatiem ar noteikumu, ka tiek ievēroti ētiskie standarti/ <i>Scientists should be free to carry out any research they wish, provided they respect ethical standards</i>	73% (10%)*	71% (8%)	76% (16%)
Nevajadzētu būt nekādiem zinātnes izpētes jomas ierobežojumiem/ <i>There should be no restrictions to what science is allowed to investigate on</i>	36% (43%)	42% (34%)	19% (64%)
Varas institūcijām vajadzētu formāli piespiest zinātniekus ievērot ētiskos standartus/ <i>The authorities should formally oblige scientists to respect ethical standards</i>	79% (6%)	75% (5%)	78% (12%)
Zinātnieki velta pārāk mazas pūles sabiedrības informēšanai par savu darbu/ <i>Scientists put too little effort into informing the public about their work</i>	59% (16%)	59% (13%)	60% (14%)

Avots: European Commission (2005a)

* piekrīt (nepiekrīt) – tabulā summētas pozitīvās atbildes (*pilnībā piekrītu, drīzāk piekrītu*) un negatīvās atbildes (*drīzāk nepiekrītu, pilnībā nepiekrītu*), neuzrādot atbilžu *nedz piekrītu, nedz nepiekrītu* un *grūti pateikt* procentu

Lai arī lielākā daļa eiropiešu (73%) piekrīt apgalvojumam, ka zinātniekiem būtu jāļauj brīvi veikt pētījumus pēc saviem ieskatiem, ja vien tiek ievēroti ētiskie standarti, viņi arvien vairāk uzstāj, ka nepieciešams noteikt robežas tam, ko zinātne drīkst pētīt. Šeit jāatzīmē, ka norvēģi ir starp tiem, kas aptaujā pauduši vislielāko pretestību idejai par zinātniskās pētniecības neierobežotību. Arī Latvijā intervijās ar ierindas cilvēkiem parādās līdzīga attieksme pret zinātnieku brīvības pakāpi dažādu pētījumu veikšanā. Tā ietver virkni striktāku vai vispārīgāku nosacījumu, norādot uz dažādiem iespējamiem problēmaspektiem.⁹ Ētiskajiem apsvērumiem piedēvēto nozīmi pētniecībā raksturo arī samērā vienprātīga sabiedrības nostāja pret nepieciešamību formāli likt zinātniekiem ievērot ētiskos standartus. Eiropiešu skatījumā ētikai ir svarīga nozīme zinātniskajā pētniecībā un tā paredz zināmu saskaņu starp zinātniskās pētniecības metodēm un mērķiem un morāles un ētikas principiem. Eiropieši pauž vēlmi pēc balansa starp ētiku un zinātnisko progresu,

kam attiecīgi nepieciešami ievērojami centieni gan no zinātniskās kopienas, gan arī valsts institūciju puses, no kurām tiek sagaidīta juridiskās bāzes izveide šādas ētikā balstītas kontroles īstenošanai.

Saskaņā ar aptaujas rezultātiem, no vienas puses, ir vērojams atzinīgs zinātnieku vērtējums sabiedrībā, kā arī ir vēlme, lai šo zinātnieku ekspertīze tiktu lielākā mērā ņemta vērā politikas veidošanā. No otras puses, kritiski tiek vērtēta zinātnieku noslēgtība un veids, kādā tie sabiedrībai pasniedz informāciju par savu darbību un tās rezultātiem. Eiropas sabiedrība samērā kritiski vērtē līdzšinējos zinātnieku centienus iepazīstināt ar saviem darbiem nespeciālistu auditoriju, tādējādi netieši norādot uz nepieciešamību pēc plašākas informācijas.

Tā kā pašreiz pieaug sabiedrības bažas par zinātnes un tehnoloģijas visaptverošo ietekmi, kas nosaka jaunu ētisko dilemmu rašanos, arvien biežāk tiek runāts par zinātnes un tehnoloģijas demokratizācijas nepieciešamību, kas paredz pārorientēties no t. s. zinātnieku pašpārvaldības (*self-governance*) uz dažādām pilsoņu vienlīdzīgas līdzdalības formām.¹⁰ Tās pamatā ir rēķināšanās ar sabiedrības skatījumu – ar tās vēlmēm, vajadzībām, interesēm, gaidām un bažām –, pieņemot lēmumus, kas saistīti ar zinātņi un tehnoloģiju, un ņemot vērā sabiedrības izpratni un uzskatus par konkrētiem tematiskiem jautājumiem.¹¹ Lai veicinātu šo procesu, tiek norādīts uz nepieciešamību nodrošināt pētnieciskā darba un tā finansējuma caurredzamību un atklātumu, kā arī izstrādāt mehānismus, kā sabiedrība varētu kontrolēt valsts īstenoto pētniecību un veicināt demokrātiskas diskusijas. Šāda pieeja saistīta arī ar sociālā pieprasījuma identificēšanu un pētījumu veikšanu sabiedrības labā, tādējādi sekmējot pētījumu sociālo nozīmību. Tam nepieciešama zinātnes un sabiedrības mijiedarbes veicināšana ārpus šauri zinātniskās kopienas, dialogs ar dažādām iesaistīto pušu grupām, gatavība un atvērtība zinātnes jautājumu apspriešanai ar nespeciālistu auditoriju. Šāds jaunais zinātnes pārvaldības veids paredz neakadēmisku zināšanu, interešu un vērtību integrāciju zinātnisku zināšanu radīšanā, tādējādi nodrošinot sociāli spēcīgu (iegultu) zināšanu attīstību un paplašinātu zinātnes atbildību pret sabiedrību.¹² Savukārt šāda pieeja nepieciešama, lai uz sabiedrību skatītos nevis tikai kā uz pētniecības rezultātu patērētājiem, kā uz ierobežojošu faktoru, bet gan kā uz aktīvu dalībnieku demokrātiskas zināšanu sabiedrības veidošanā.

Zinātniski aktīva sabiedrība

Nenoliedzami, dialoga veidošana starp zinātņi un sabiedrību ir divpusējs process, kam nepieciešama abu pušu iniciatīva. Tādējādi runa nav tikai par zinātniskās kopienas gatavību kļūt atvērtākai plašākai sabiedrībai, bet arī par sabiedrības gatavību iesaistīties šajās diskusijās un lēmumu pieņemšanas procesos. Tam nepieciešama pilsonisko pienākumu un tiesību apzināšanās mūsdienu sabiedrībā un pilsoniskās sabiedrības briedums. Lai arī vērojamas pozitīvas tendences, līdzšinējā zinātnes un vispārējā sabiedrības attīstība vedinājusi uz arvien lielāku iesaigāšanos uz citu cilvēku zināšanām un ekspertīzi dažādās jomās, ņemot vērā pieaugošo dzīves sarežģītību un no tās izrietošo darba dalīšanu.¹³ Tādēļ, lai veicinātu ekspertīzes izkliedi ārpus noslēgtām sabiedrībā iedibinātām ekspertu grupām, nepieciešama būtiska domāšanas maiņa.

Cits jautājumu bloks, kas tika ietverts 2005. gadā veiktā Eiroparometra aptaujā „Sociālās vērtības, zinātne un tehnoloģija”¹⁴ (sk. 2. tabulu) un kas gan nav tieši vērsts uz zinātnes un tehnoloģijas jomu, samērā ilustratīvi atspoguļo vispārējo sabiedrības noskaņojumu. Proti, lai gan pret iesaistīšanos politikā un citās aktuālās sabiedriskās dzīves sfērās sabiedrībā ir spēcīga pilsoniskā pienākuma izjūta, eiropieši par iedzīvotāju reālo ietekmi uz valdības darbību domā pesimistiski. Tajā pašā laikā latviešu un norvēģu respondentu atbildēs vērojamas būtiskas atšķirības, kas acīmredzot saistītas ar daudz

iedibinātākām līdzdalības demokrātijas tradīcijām un vispārēju augstāku pilsoniskās apziņas līmeni Norvēģijā.

2. tabula

Iedzīvotāju attieksme pret sabiedrības iesaisti politikā un citās aktuālās sabiedriskās dzīves sfērās Latvijā, Norvēģijā un ES vidēji

(Cik lielā mērā jūs sliecaties piekrist vai nepiekrist katram šim izteikumam?)

Izteikums	ES25	Latvija	Norvēģija
Iedzīvotājiem vajadzētu vairāk iesaistīties politikā un citās aktuālās sabiedriskās dzīves sfērās/ <i>People should involve more in politics and current civic activities</i>	75%*	69%	<u>93%</u>
Tādiem cilvēkiem kā man ir pārāk maza ietekme uz valdības darbu/ <i>People like me have too little an influence on what the Government does</i>	81%	<u>86%</u>	71%
Es zinu, kā panākt savu viedokļa uzklauššanu attiecībā uz politiku un sabiedriskās jomas jautājumiem/ <i>I know how to get my voice heard when it comes to political and public issues</i>	34%	28%	<u>48%</u>

Avots: European Commission (2005b)

*Summētas pozitīvās atbildes (*pilnībā piekrītu, drīzāk piekrītu*)

3. tabula

Iedzīvotāju attieksme pret lēmumu pieņemšanas kārtību zinātnes un tehnoloģijas jomā Latvijā, Norvēģijā un ES vidēji

(Kurš no šiem diviem viedokļiem ir jums tuvāks?)

Izteikums	ES25	Latvija	Norvēģija
Lēmumus par zinātnei un tehnoloģiju vajadzētu galvenokārt balstīt uz/ <i>Decisions about science and technology should be based primarily:</i>			
(a) saistīto risku un ieguvumu analīzi/ <i>on the analysis of risks and benefits</i>	<u>53%</u>	42%	26%
(b) saistītajiem morālajiem un ētiskajiem apsvērumiem/ <i>on the moral and ethical issues involved</i>	33%	30%	<u>62%</u>
(c) grūti pateikt/ <i>don't know</i>	14%	<u>27%</u>	12%
(a) ekspertu vērtējumu par saistītajiem riskiem un ieguvumiem/ <i>on the advice of experts about risks and benefits</i>	<u>66%</u>	52%	58%
(b) sabiedrības vērtējumu par riskiem un ieguvumiem/ <i>on the general public's views on the possible risks and benefits</i>	23%	24%	<u>31%</u>
(c) grūti pateikt/ <i>don't know</i>	11%	<u>24%</u>	11%

Avots: European Commission (2005b)

Ja skatāmies jau konkrētāk uz lēmumu pieņemšanu zinātnes un tehnoloģijas jomā, tad divi šīs aptaujas jautājumi samērā ilustratīvi raksturo sabiedrības domas par šiem un pētniecības ētikas jautājumiem (sk. 3. tabulu). Pirmais attiecas uz vēlamo lēmumu pieņemšanas pamatojumu šajā jomā, kur vērojams dalījums par labu vai nu šķietami objektīviem, vai vairāk subjektīviem kritērijiem. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem kopumā Eiropas sabiedrība, pieņemot lēmumus, kas saistīti ar zinātnei un tehnoloģiju, drīzāk dod priekšroku objektivitātei un visnotaļ respektē zinātniekus un ekspertus. Tajā pašā laikā vērojamas samērā būtiskas atšķirības nacionālajā līmenī – Norvēģijā salīdzinoši maz ir to respondentu, kas priekšroku dod risku un ieguvumu analīzei, nevis attiecīgajiem morālajiem un ētiskajiem apsvērumiem.

Aptaujā tika ietverts arī jautājums par ekspertu slēdzienu vai plašākas sabiedrības domu nozīmīgumu, pieņemot lēmumus par zinātņi un tehnoloģiju (sk. 3. tabulu). Eiropas Savienības mērogā divi no trim respondentiem uzskata, ka šiem lēmumiem primāri būtu jābalstās uz ekspertu vērtējumu par saistītajiem riskiem un ieguvumiem, savukārt 23% uzskata, ka tiem būtu jābalstās uz plašākas sabiedrības nostāju šajā jautājumā. Atbilžu sadalījums uz šo jautājumu nav tik diferencēts kā iepriekšējā gadījumā, lai gan atkal Norvēģijā ir nedaudz lielāka to iedzīvotāju daļa, kas lielāku vērību piešķir plašākas sabiedrības domām.

Atgriežoties pie Eiroparometra aptaujas „Eiropieši, zinātne un tehnoloģija” rezultātiem, vērojamas samērā būtiskas atšķirības starp Latviju un Norvēģiju (sk. 4. tabulu). Ja Latvijā puse respondentu neuzskata par svarīgu personīgi iesaistīties lēmumu pieņemšanas procesā zinātnes un tehnoloģijas jomā, tad Norvēģijā šādu nostāju ieņem tikai viena trešdaļa aptaujāto. Norvēģijā ir arī visvairāk respondentu, kas pievienojas uzskatam, ka ierindas pilsoņu iesaiste ir patiesi nozīmīga, pieņemot lēmumus zinātnes un tehnoloģijas jomā. Interesanti, ka kopumā ir vērojama zināma pretruna respondentu atbildēs uz pirmajiem diviem jautājumiem – lielāks ir to respondentu skaits, kas kritiski vērtē sabiedrības iesaistīšanos lēmumu pieņemšanā, mazāk ir to, kas pauž savu personīgo gatavību piedalīties šajos lēmumu pieņemšanas procesos. Visbeidzot, Norvēģija uz pārējo valstu fona izceļas ar lielu respondentu daļu, kas nepiekrīt apgalvojumam, ka eiropiešiem būtu mazāk jāsatraucas par ētiskajiem jautājumiem, kuri saistīti ar mūsdienu zinātņi un tehnoloģiju.

4. tabula

Iedzīvotāju attieksme pret sabiedrības nozīmi lēmumu pieņemšanas procesā zinātnes un tehnoloģijas jomā Latvijā, Norvēģijā un ES vidēji

(Cik lielā mērā jūs piekrītat vai nepiekrītat katram šim izteikumam?)

Jautājums	ES25	Latvija	Norvēģija
Tādiem cilvēkiem kā man nav svarīgi piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā zinātnes un tehnoloģijas jomā/ <i>For people like me it is not important to be involved in decisions about science and technology</i>	39% (41%)*	55% (25%)	30% (53%)
Sabiedrība pietiekamā mērā piedalās lēmumu pieņemšanas procesā zinātnes un tehnoloģijas jomā/ <i>The public is sufficiently involved in decisions about science and technology</i>	20% (58%)	30% (43%)	23% (57%)
Eiropiešiem vajadzētu mazāk bažīties par ētikas jautājumiem attiecībā uz mūsdienu zinātņi un tehnoloģiju/ <i>Europeans should be less concerned about ethical issues relating to modern science and technology</i>	32% (40%)	30% (35%)	19% (58%)

Avots: European Commission (2005a)

* piekrīt (nepiekrīt) – tabulā summētas pozitīvās atbildes (*pilnībā piekrītu, drīzāk piekrītu*) un negatīvās atbildes (*drīzāk nepiekrītu, pilnībā nepiekrītu*), neuzrādot atbilžu *nedz piekrītu, nedz nepiekrītu* un *grūti pateikt* procentu

Papildus šiem rezultātiem minētā aptauja uzrādīja Eiropas pilsoņu nepārprotamu atzinību zinātnes un tehnoloģijas līdzšinējam devumam sabiedrībai, kā arī pozitīvu vienprātību par zinātnes un tehnoloģijas sagaidāmo ietekmi uz dzīves kvalitāti nākotnē. Tajā pašā laikā attiecībā uz konkrētu tehnoloģijas un zinātnes lietojumu eiropieši lielu nozīmi piešķir morāliem apsvērumiem, norādot, ka zinātne nav un nevar būt pilnībā bezkaislīga un objektīva. Pētījumā arī secināts, ka potenciāla konflikta gadījumos starp zinātnes lietojumu un indivīdu ētikas sistēmu būtiska ir valsts institūciju īstenota reglamentēšana un kontrole.

Zinātnes un sabiedrības dialoga meklējumi

Pasaulē šobrīd sastopama arvien biežāka un daudzveidīgāka sabiedrības līdzdalība zinātnes un tehnoloģijas darba kārtības noteikšanā un savas nostājas paušanā. Tā veicina zinātnieku un plašākas sabiedrības konstruktīva dialoga veidošanos un izvērstākas sadarbības attīstību.

Spilgts piemērs aktīvai pilsoņu līdzdalībai zinātnes jomā ir atspoguļots amerikāņu sociologa Stīvena Epšteina pētījumā par AIDS ārstēšanas aktīvistiem un viņu sadarbību ar AIDS pētniekiem Amerikas Savienotajās Valstīs.¹⁵ Pētījums uzskatāmi parādīja, kā organizēti nezinātnieki var piedalīties pētniecības lēmumu pieņemšanā un ietekmēt ne tikai konkrētajā pētniecības jomā izvirzītos jautājumus, bet arī metodes to risināšanai un finansējuma sadali, tādējādi mainot tradicionālo ekspertīzes sociālo organizāciju. Tā saucamais AIDS kustības jaunais vilnis ASV savu kulmināciju sasniedza 1987. gada protesta demonstrācijās un vērsās pret to, kā tiek organizēti un kā norit pētījumi AIDS ārstēšanā. Šie nezinātnieki kļuva par nespeciālistu ekspertiem biomedicīnas jomā attiecībā uz AIDS un ar to saistīto pētniecību, pārsteidzot zinātniekus ar savām padziļinātajām zināšanām un izpratni par šo slimību, pētītajām zālēm, imūnsistēmu, klīnisko pārbaudīto procesiem. Īsā laikā viņiem izdevās panākt pārstāvniecību attiecīgajās komitejās un padomēs un piedalīties zinātnisku zināšanu radīšanas procesos, kā arī mainīt ierastās prakses, ietekmējot lēmumus par pētījumu veikšanu, klīniskajām pārbaudēm, to dalībnieku atlasī, datu analīzi un konkrētu pētījumu virzienu finansēšanu.

Pilsoniskās sabiedrības jēdziens zinātnes jomā tiek aktualizēts arī ar tādu līdzdalības mehānismu kā pētnieciskā atbalsta punkti (*science shops*), kas sākotnēji tika izveidoti pagājušā gadsimta 70. gados Nīderlandes universitātēs un šodien jau darbojas daudzās Eiropas valstīs.¹⁶ Šie atbalsta punkti galvenokārt orientēti uz sabiedrības iniciētu un pieprasītu pētniecības projektu īstenošanu dažādās zinātnes nozarēs – gan dabas, gan sociālajās un humanitārajās zinātnēs. Šīs vienības darbojas kā neatkarīgi starpnieki starp pilsoņu grupām un pētniecības institūcijām, veidojot saikni starp sabiedrību un zinātni un apmierinot pilsoniskās sabiedrības organizāciju noteiktās nekomerciālās pētnieciskās vajadzības par pieņemamu samaksu vai pat par velti. Ar šo pilsoniskās sabiedrības līdzdalības mehānismu tiek veicināta un atbalslīta sabiedrības iesaiste un ietekme zinātnes un tehnoloģijas jomā, attīstot zinātnieku vienlīdzīgu partnerību ar sabiedriskajām organizācijām.

Viena no Eiropas Komisijas finansētām un šobrīd īstenotām iniciatīvām šajā jomā ir 2005. gadā uzsāktais starptautiskais projekts „Zinātnes kontaktpunktu apmācība, vadīšana un konsultēšana”¹⁷ ar 19 Eiropas valstu (tostarp Latvijas) līdzdalību. Projekta mērķis ir veicināt pētnieciskā atbalsta punktu attīstību, organizējot apmācības, informatīvos pasākumus, nodrošinot pieredzes apmaiņu un sniedzot konsultatīvo atbalstu. Šajā projektā tiek atbalslīta pētnieku sadarbība ar nevalstiskajām organizācijām. Tā vērsta uz to, lai palīdzētu nevalstiskajām organizācijām pamatot savu viedokli ar konkrētiem pētījumiem un tādējādi tās varētu sekmīgāk lobēt savas intereses. Projektā Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes socioloģijas studenti sadarbībā ar Baltijas Sociālo zinātņu institūtu Latvijā veica pētījumu par sabiedrisko organizāciju interesēm zinātnisko pētījumu jomā un secināja, ka sabiedriskās organizācijas Latvijā ir ieinteresētas zinātniskajos (īpaši sociālajos) pētījumos, bet būtisks šķērslis sabiedrisko organizāciju un zinātnieku veiksmīgai sadarbībai ir organizāciju iniciatīvas trūkums nepieciešamās pētnieciskās informācijas iegūšanai, kā arī pētījumu finansiālā nodrošinājuma problēmas.¹⁸ Pētījuma autori uzskata, ka šādi pētnieciskā atbalsta punkti ir potenciāli veiksmīgs sabiedrisko organizāciju un zinātnieku sadarbības problēmu risinājums.

Eiropas kontekstā kā vēl vienu pilsoņu līdzdalības formu zinātnes un tehnoloģijas jomā var minēt t. s. saskaņas konferences, kuras funkcionē kā aktīvas demokrātijas instruments un kurās notiek dialogs starp ekspertiem un nespeciālistiem. Tās arī tiecas veicināt visaptverošu un kompetentu sabiedrības diskusiju par konkrēto tematu. Pirms konkrētas strīdīgas tehnoloģijas ieviešanas šis tehnoloģiju izvērtējuma veids paredz ierindas pilsoņu grupu kopīga viedokļa formulēšanu no dažādiem, t. sk. ētiskiem, ekonomiskiem, politiskiem, sociāliem un juridiskiem, aspektiem. Šis modelis tika izveidots Dānijā 1987. gadā, pēc tam to lietoja vairākās citās Eiropas valstīs, arī Norvēģijā.

Pirmā šāda konference, kas bija veltīta ģenētiski modificētas pārtikas tematikai,¹⁹ Norvēģijā notika 1996. gadā. Nespeciālistu grupā bija 16 cilvēki bez ciešām saiknēm ar šīs jomas specialitātēm un organizācijām. Viņi tika atlasīti no aptuveni 400 pieteikumiem tā, lai tiktu pārstāvēti abi dzimumi, dažādas vecuma grupas, dažādas jomas un dažādi Norvēģijas reģioni (pieteikumi tika iesūtīti, atsaucoties uz presē ievietotajiem sludinājumiem). Savukārt ekspertu grupā tika iekļauti 15 šīs jomas speciālisti un atbildīgo institūciju pārstāvji. Divām sagatavošanās sanāksmēm, kuras tika noturētas divās nedēļās nogalēs un kurās nespeciālistu grupai tika lasītas vairākas lekcijas un tika savstarpēji izdiskutēts konkrētais temats, sekoja 4 dienu noslēguma konference. Tajā eksperti atbildēja uz nespeciālistu grupas sagatavotajiem jautājumiem. Konferencē arī tika sagatavota, apspriesta un publiskota gala atskaite, lai plašākai sabiedrībai darītu zināmu konferences rezultātus un gūtās atziņas.

Šīs saskaņas konferences Norvēģijā organizēja 3 nacionālās pētniecības ētikas (medicīnas, dabaszinātņu un tehnoloģiju, sociālo un humanitāro zinātņu) komitejas sadarbībā ar Biotehnoloģijas konsultatīvo padomi. Šeit jāpiemetina, ka Norvēģijas nacionālās pētniecības ētikas komitejas specializējas ne tikai pētniecības ētikas problematikā, bet aptver arī plašāku zinātnes ētikas jomu, tai skaitā zinātnieku sociālās atbildības jautājumus.²⁰ Katras komitejas sastāvā līdzās konkrētās jomas pārstāvjiem tiek iekļauti arī ētikas un tiesību zinātņu pārstāvji, kā arī vairāki sabiedrības locekļi bez specifiskām zināšanām. Viens no to uzdevumiem ir veicināt sabiedrībā kompetentas diskusijas par aktuāliem pētniecības ētikas jautājumiem.

Latvijā šādas iniciatīvas vēl tikai pamazām sāk veidoties un līdz šim īstenotas atsevišķos zinātnes komunikācijas pasākumos, kuru idejas pamatā tiek aizgūtas un balstītas uz citu valstu pieredzi. Viens no tiem ir t. s. zinātnes kafejnīcas (*café scientifique*), kurās zinātniski jautājumi tiek apspriesti neformālā vidē kādā publiski pieejamā vietā, iesaistot gan zinātniekus un attiecīgās jomas ekspertus, gan ierindas cilvēkus bez vecuma vai kādiem citiem ierobežojumiem. Šo pasākumu mērķis ir sniegt informāciju un secīgi raisīt diskusiju par pastāvošajām saiknēm starp zinātni, tehnoloģiju un sabiedrību kādas aktuālas zinātniskas tematikas kontekstā. Šādas kafejnīcas līdz šim galvenokārt organizējusi Latvijas Universitāte sadarbībā ar Britu Padomi un Izglītības un zinātnes ministriju.²¹ Līdzšinējie pasākumi bijuši veltīti tādām tēmām kā ģenētiski modificēta pārtika, genoma projekts, nanotehnoloģijas, Marsa izpēte, klimata globālās izmaiņas, mediji un zinātne, politikas un zinātnes mijiedarbība, sirds slimības un filozofija, kā arī nervu sistēmas slimības.

Šeit gan jāatzīmē, ka dažādas pilsoņu līdzdalības formas paredz atšķirīgu nespeciālistu iesaistītības pakāpi, ko lielā mērā nosaka konkrētā mehānisma pamatā esošā nostādne attiecībā uz zinātnieku un ierindas cilvēku kompetences līmeni un lomu sadalījumu. Proti, ja saskaņas konferencēs ierindas cilvēkiem tiek atvēlēta aktīva un kritiska loma, dialogu starp nespeciālistiem un ekspertiem veidojot uz vienlīdzīgiem pamatiem un uzsverot abu pušu ieguldījuma līdzvērtību, tad Zinātnes kafejnīcas vairāk orientētas uz līdzšinēji iedibinātās sociālās hierarhijas atražošanu, galvenokārt uz sabiedrības informēšanu un izglītošanu. Mazsvarīga nav arī pati diskusiju fiziskā norises vieta, jo tās izvēle

par labu akadēmiskas institūcijas telpām, nevis kādai ierindas cilvēkiem ierastākai videi var neviļus sašaurināt potenciālo auditoriju, pārsvarā piesaistot indivīdus, kas ir ciešāk saistīti ar zinātnisko kopienas, piemēram, universitātes studentus un mācībspēkus. Tomēr jebkura iniciatīva aktīvākai sabiedrības iesaistei zinātnes un tehnoloģijas jomā, īpaši sabiedrībā, kurā līdz šim dominējusi samērā strikta ekspertu un nespēcīgu auditorijas nošķirtība, būtu uzskatāma par apsveicamu. Būtiski ir veicināt daudzveidīgu līdzdalības formu attīstību un līdzāspastāvēšanu, lai nodrošinātu pēc iespējas plašāku ierindas pilsoņu līdzdarbību aktuālu mūsdienu zinātnes jautājumu risināšanā un sabiedrībai svarīgu lēmumu pieņemšanā.

Nobeigums

Šajā rakstā skartie jautājumi liek arvien aktīvāk domāt, ka nepieciešams paplašināt zinātnieku atbildības lauku, kā arī iesaistīto pušu spektru to lēmumu pieņemšanā, kas saistīti ar zinātni un tehnoloģiju. Tas savukārt liek veicināt pilsoniskās sabiedrības briedumu un aktīvāku pilsoņu līdzdalību zinātnes attīstībā mūsdienu sabiedrībā. Ir būtiski sekmēt izpratnes veidošanos par plašākiem pētnieciskā darba kontekstiem, ieguvumiem, riskiem un sociālajām sekām, lai nodrošinātu sociāli atbildīgas pētniecības attīstību gan šajā, gan nākamajā zinātnieku paaudzē.

Atsauces

- ¹ Business/Higher Education Round Table (2006) *Universities' third mission: communities engagement*. B-HERT position paper No. 11. Pieejams: <http://www.bhert.com/documents/B-HERTPositionPaperNo.11.pdf>; Sk. arī: Adamsons-Fiskoviča, A., Kristapsons, J., Tjunina, E., Ulnicane, I. (2007) *Third mission in the making: academic institutions in Latvia*. Forthcoming.
- ² American Association for the Advancement of Science. Available: <http://www.aaas.org>
- ³ Kleinschmidt, A. M., Koetje, D. S. (2001) *The social context of scientific research: Taking responsibility and engaging the public*. – *Council on Undergraduate Research Quarterly*, December.
- ⁴ Turpat.
- ⁵ www.lzp.lv (Latvijas Zinātnes padome.)
- ⁶ Sirica, Coimbra (2001) AAAS Committee Begins Discussion on Possible Oath for Scientists. AAAS News Release. Pieejams: <http://www.aaas.org/news/releases/2001/oath.shtml>
- ⁷ European Commission (2005a) *Special Eurobarometer 224: Europeans, Science and Technology*. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_224_report_en.pdf
- ⁸ Pētījumā tika iekļautas 25 Eiropas Savienības dalībvalstis, kandidātvalstis (Bulgārija, Rumānija, Horvātijā un Turcija) un trīs Eiropas Brīvās tirdzniecības asociācijas (EBTA) valstis (Īslande, Norvēģija un Šveice).
- ⁹ Adamsons-Fiskoviča, A. (2006) *Science- and technology-related risk treatment in the laymen's discourse*. LU Raksti. 701. sēj. Socioloģija. Galv. red. T. Tisenkopfs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 137.–138. lpp.
- ¹⁰ Kleinman, D.L. (2000) *Democratizations of Science and Technology*. In: Kleinman, D. L. (Ed.) *Science, Technology & Democracy*, State University of New York Press, p.139–165.
- ¹¹ Sk. arī: Adamsons-Fiskoviča, A. (2005) *Zinātnes un sabiedrības attiecību traktējums inovāciju politikas kontekstā: Eiropas tendences un to atspoguļojums Latvijas nacionālajā politikā*. Grām.: *Latvija eiropēizācijas krustceļos*, Ž. Ozoliņas un T. Tisenkopfa redakcijā, 117.–133. lpp. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- ¹² Maasen, S., Lieven, O. (2006) *Socially robust knowledge. Transdisciplinarity: a new mode of governing science?* – *Science and Public Policy*, vol. 33, No. 6, p. 399–410.
- ¹³ Kleinman, D. L. (2005) *Science and Technology in Society*. Chapter 7: *Democracy and Expertise: Citizenship in a High-Tech Age*, p. 102. Blackwell Publishing.
- ¹⁴ European Commission (2005b) *Special Eurobarometer 225: Social values, Science and Technology*. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf
- ¹⁵ Epstein, Steven (2000) *Democracy, Expertise, and AIDS Treatment Activism*. In: Kleinman, D. L. (Ed.) *Science, Technology & Democracy*, State University of New York Press, p.15–32.

- ¹⁶ Pieejams: <http://www.scienceshops.org/>
- ¹⁷ TRAMS – *Training and Mentoring of Science Shops* (2005–2008).
- ¹⁸ Anna Some, Tatjana Baranovska, Ilze Bērziņa, Dace Dukāta, Ilze Ieviņa, Jekaterina Kalēja, Inese Krūmiņa, Ilze Mileiko, Jeļena Zilbermane (2006) *Latvijas aktīvo sabiedrisko organizāciju intereses zinātnisko pētījumu jomā*. LU Sociālo zinātņu fakultātes socioloģijas nodaļa. Pieejams: <http://www.biss.soc.lv/?category=resursi&lang=lv>
- ¹⁹ The National Committees for Research Ethics (1997) *Fast Salmon and Technoburgers*. Report from the Consensus conference on genetically modified food, 18–21 October 1996. Pieejams: http://www.etikkom.no/English/Publications/HvaGjorVi/Publikasjoner/fast_salmon
- ²⁰ Pieejams: <http://www.etikkom.no/>
- ²¹ Divas Zinātnes kafejnīcas tika organizētas arī pirmā Latvijas zinātnes festivālā Daugavpilī 2006. gada novembrī. Šo festivālu organizēja Daugavpils Universitāte sadarbībā ar Lielbritānijas Padomi un UNESCO Latvijas Nacionālo komiteju.

Izmantotie informācijas avoti

- Adamsone-Fiskovica, A. (2006) Science- and technology-related Risk Treatment in the Laymen's discourse. LU Raksti. 701. sēj. Socioloģija. Galv. red. T. Tisenkopfs, 120.–141. lpp. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Adamsone-Fiskovica, A., Kristapsons, J., Tjunina, E., Ulnicane, I. (2007) Third Mission in the Making: Academic Institutions in Latvia. Forthcoming.
- Ādamsone-Fiskoviča, A. (2005) Zinātnes un sabiedrības attiecību traktējums inovāciju politikas kontekstā: Eiropas tendences un to atspoguļojums Latvijas nacionālajā politikā. Grām.: *Latvija eiropēizācijas krustceļos*, Ž. Ozoliņš un T. Tisenkopfa redakcijā, 117.–133. lpp. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Business/Higher Education Round Table (2006) *Universities' Third Mission: Communities Engagement*. B-HERT position paper No.11. Pieejams: <http://www.bhert.com/documents/B-HERTPositionPaperNo.11.pdf>
- Epstein, Steven (2000) Democracy, Expertise, and AIDS Treatment Activism. In: Kleinman, D.L. (Ed.) *Science, Technology & Democracy*, State University of New York Press, p.15–32.
- European Commission (2005a) *Special Eurobarometer 224: Europeans, Science and Technology*. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_224_report_en.pdf
- European Commission (2005b) *Special Eurobarometer 225: Social values, Science and Technology*. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf
- Kleinman, D. L. (2000) Democratizations of Science and Technology. In: Kleinman, D. L. (Ed.) *Science, Technology & Democracy*, State University of New York Press, p.139–165.
- Kleinman, D. L. (2005) *Science and Technology in Society*. Blackwell Publishing.
- Kleinschmidt, A. M., Koetje, D. S. (2001) The social context of scientific research: Taking responsibility and engaging the public. – *Council on Undergraduate Research Quarterly*, December.
- Maasen, S., Lieven, O. (2006) Socially robust knowledge. Transdisciplinarity: a new mode of governing science? – *Science and Public Policy*, vol. 33, No. 6, p. 399–410.
- Sirica, C. (2001) AAAS Committee Begins Discussion on Possible Oath for Scientists. AAAS News Release. Pieejams: <http://www.aaas.org/news/releases/2001/oath.shtml>
- Anna Some, Tatjana Baranovska, Ilze Bērziņa, Dace Dukāta, Ilze Ieviņa, Jekaterina Kalēja, Inese Krūmiņa, Ilze Mileiko, Jeļena Zilbermane (2006) *Latvijas aktīvo sabiedrisko organizāciju intereses zinātnisko pētījumu jomā*. LU Sociālo zinātņu fakultātes socioloģijas nodaļa. Pieejams: <http://www.biss.soc.lv/?category=resursi&lang=lv>
- The National Committees for Research Ethics (1997) *Fast Salmon and Technoburgers*. Report from the Consensus conference on genetically modified food, 18–21 October 1996. Pieejams: http://www.etikkom.no/English/Publications/HvaGjorVi/Publikasjoner/fast_salmon

Summary

The main focus of this article is on the concept of social accountability in the field of science, which is backed up by secondary data analysis of the public opinion on participation in decision making processes and issues of scientific responsibility in Latvia, Norway and the European Union. Some mechanisms of public participation in the field of science and technology and their emergence and application in Latvia are also outlined.

Keywords: *social accountability, research ethics, civil society, participation.*

Kritiskā diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu izpētē

The Approach of Critical Discourse Analysis in the Study of Ethnopolitical Discourse

Evija Kļave

LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas doktorante
e-pasts: evija.klave@biss.soc.lv

Pēdējos gados diskursa analīze ir plaši lietota Latvijas sociālo zinātņu pārstāvju akadēmiskajos un lietišķajos pētījumos. Diskursa analīzes pieeju daudzveidība ne tikai paplašina tās izmantošanas lauku, bet arī liek pētniekiem rast izpratni par konkrētas diskursa analīzes pieejas atbilstību saviem pētījumiem. Šis raksts aplūko kritiskā diskursa analīzes teorētiskos un metodoloģiskos resursus kvalitatīvās metodoloģijas perspektīvā izstrādāta socioloģiska pētījuma īstenošanai. Rakstā ir aplūkoti šīs pieejas kā sociālas teorijas un kvalitatīvo datu analīzes metodes pamatprincipi un to lietojuma iespējas etnopolitisko diskursu izpētē.

Atslēgvārdi: kritiskā diskursa analīze, etnopolitiskais diskurss, valodu kopienas, kvalitatīvie pētījumi.

Diskursa analīze nav vienota teorija, drīzāk tas ir teoriju kopuma apzīmējums, kas apvieno neskaitāmus novirzienus un pieejas. Diskursa analīzes aizsākumi meklējami pagājušā gadsimta 60. gadu vidū (23:198), taču tās uzplaukums bija vērojams 80. un 90. gados. Šajā laikā radās daudz diskursa analīzes pieeju, arvien pieauga pētnieku un viņu sekotāju loks, kas savos pētījumos gan teorijas, gan empīrijas līmenī izmantoja diskursa analīzi. Lielā mērā šīs teorijas un vienlaikus arī metodes lietojuma izplatīšanos noteica tās multidisciplinārais raksturs. Diskursa analīzi savos pētījumos ir izmantojuši gan politologi, gan psihologi, gan komunikācijas zinātņu pētnieki, gan valodnieki un, protams, arī sociologi. Šī pieeja plašāk pavēra logu uz sabiedrībā notiekošo procesu izpratni, meklējot to skaidrojumus un metateorētiskās atziņas ne tikai savas pamatdisciplīnas teorētiskajos resursos, bet ievērojami plašākā zinātnisko zināšanu laukā. Pēdējos gados diskursa analīze ir plaši lietota arī Latvijas sociālo zinātņu akadēmiskā personāla, studentu, zinātnieku un pētnieku zinātniskajos darbos un lietišķajos pētījumos.

Šis raksts fokusējas uz vienu no diskursa analīzes atzariem – kritiskā diskursa analīzi un tās lietojuma iespējām etnopolitisko diskursu izpētē. Tā uzdevums ir raksturot kritiskā diskursa analīzes teorētiskos un metodoloģiskos resursus kvalitatīvās metodoloģijas perspektīvā izstrādāta pētījuma īstenošanai. Raksta pirmajā daļā ir aplūkotas kritiskā diskursa analīzes kā sociālas teorijas pamatnostādnes un pamatota šī diskursa analīzes pieejas piemērotība Latvijas sabiedrības etnopolitisko attieksmju izpētē. Otrajā daļā ir izvērsti skatījums uz kritiskā diskursa analīzes metodoloģijas lietošanu empīriskā pētījuma izstrādē, aplūkojot citu pētnieku izmantoto metodoloģiju šajā perspektīvā veiktajos pētījumos un atklājot gūto pieredzi sava doktora pētījuma¹ īstenošanā.

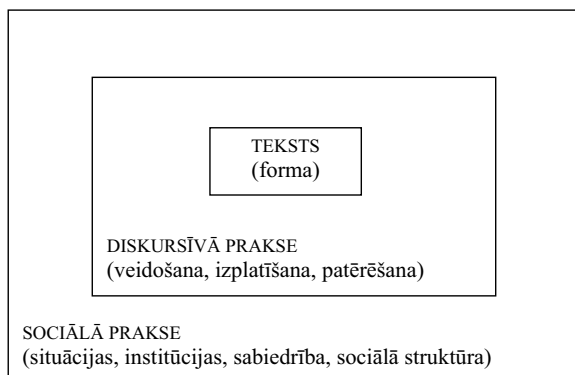
Kritiskā diskursa analīzes teorijas pamatnostādnes

Kritiskā diskursa analīzē kā vēl viena diskursa analīzes pieeja un skola izveidojās 20. gs. 80. gados, pamatojoties uz ideju par nevienlīdzīgu pieeju institucionāli kontrolētajiem lingvistiskajiem un sociālajiem resursiem, kas nosaka dažādu sabiedrības grupu varas attiecības. Šī diskursa analīzes atzara redzamākie pārstāvji ir Teuns van Deiks (*Teun van Dijk*), Ruta Vodaka (*Ruth Wodak*), Normans Ferklafs (*Norman Fairclough*). Minētie kritiskā diskursa analīzes teorētiķi un praktiķi ir tie, uz kuru teorētiskajām un metodoloģiskajām atziņām esmu visvairāk pamatojusies, strādājot pie sava doktora pētījuma.

Kritiskā diskursa analīzes pārstāvji atzīst, ka mūsdienu sabiedrībā notiekošās ekonomiskās, sociālās un kultūras pārmaiņas izpaužas kā diskursi un procesi ārpus tiem, turklāt šos procesus ietekmē šie paši diskursi. Kritiskā diskursa analīze savu uzmanību koncentrē uz sociālpolitisko un ideoloģisko diskursu un pievēršas tieši varas attiecību, t. sk., dažādu etnisko un lingvistisko grupu attiecību, izpētei. Ņemot vērā šīs teorijas un metodes fokusu uz varas attiecībām, pēdējos gadu desmitos šis diskursa analīzes analītiskais tips tiek plaši izmantots sociālpolitiskajos pētījumos un nereti tiek dēvēts arī par *sociālpolitiskā diskursa analīzi* (20: 283). Tās uzdevums ir pētīt redzamās un neredzamās dominantes, diskriminācijas, varas un kontroles strukturālās attiecības, kas izpaužas valodā, kā arī to, kā ar diskursiem sociālie aģenti rada zināšanas, situācijas, sociālās lomas, identitātes un starppersonu attiecības dažādu sociālo grupu starpā (6: 448; 20: 250). Kritiskā diskursa analīzei raksturīgi, ka tā neapstājas pie „diagnozes izvirzīšanas”, tā iet tālāk un iesaka arī piemērojamo „terapiju” (27: 191). Tā ir vērsta uz sociālo problēmu izpēti, lai tās labāk izprastu tieši ar diskursa analīzi (20: 252). Par to liecina arī kritiskā diskursa analīzes tradīcijā īstenoto pētījumu tēmu loki, kas pamatā ir saistīti ar politisko diskursu, ideoloģiju, rasismu, mediju diskursu, institucionālo diskursu, izglītību, kā arī ar sociālo, dzimumu un etnisko nevienlīdzību (6: 451). Šīs pieejas *kritiskais* aspekts ir saistīts ar valodas/diskursa/runas un sociālās struktūras starpā pastāvošo sakarību (6: 449). Ferklafs un Vodaka (11: 258) norāda, ka kritiskā pieeja izpaužas skatījumā, pirmkārt, uz saikni starp valodu un sabiedrību, otrkārt, uz saikni starp analīzi un analizējamajām praksēm. Kritiskā diskursa analīze valodas lietojumu aplūko kā sociālo praksi. Tās raksturošana netieši norāda uz dialektiskām attiecībām starp noteiktu diskursīvu notikumu un situācijām, institūcijām un sociālo struktūru, kas to veido. Tādējādi diskurss veido gan situācijas, zināšanas un sociālās identitātes, gan arī attiecības starp cilvēkiem un cilvēku grupām. Tā kā diskursam ir tik liela sociālā ietekme, tā analīzes priekšplānā izvirzās varas jautājumi. Diskursīvajām praksēm, savukārt, ir vērojama lielāka ideoloģiskā ietekme, proti, tās producē un reproducē nevienlīdzīgas varas attiecības starp sociālajiem slāņiem, sievietēm un vīriešiem, etniskajām, kultūras vai valodas majoritātēm un minoritātēm.

Centrālais kritiskā diskursa analīzes priekšmets ir *diskurss*. Definējot diskursu, ir jāņem vērā tā definējuma zinātniskās disciplīnas ietvars vai pat konkrētas diskursa analīzes pieejas analītiskais rāmis. Ja lingvistikā un semiotikā diskurss ir galvenokārt lingvistiska kategorija, tad socioloģijas skatījumā, reducējot diskursu uz tā lingvistisko dimensiju, tas kļūst par „valodas cietumu” (7: 686). Taču socioloģiskā izpratnē tekstam nozīmi piešķir nevis lingvistiskās struktūras, bet gan šo tekstu radītāji (diskursa veidotāji), sociālie apstākļi un konteksti, kas ietekmē diskursa struktūru un saturu. Kritiskā diskursa analīzē teksta analīze ir tikai viena no diskursa izpētes dimensijām (līdzās diskursīvajai un sociālajai praksei). Tieši sociālās teorijas un teksta analīzes apvienojums ir viens no principiem, kas padara pievilcīgu kritiskā diskursa analīzes praktisko lietojumu, jo tā vienlaikus ir sociālās realitātes analīzes resurss gan teorijas, gan metodes līmenī. Kritiskā diskursa analīzes pieeja ir izteikti multidisciplināra, un no kritiskās un sociālpolitiskās perspektīvas tā kombinē teksta un runas lingvistisko, kognitīvo, sociālo un kultūras aspektu analīzi (23: 193).

Kritiskā diskursa analīzes skatījumu uz *diskursu* paplašina Ferklafa trīsdimensionālā koncepcija, kurā iekļautas trīs diskursa dimensijas – teksts, diskursīvā prakse un sociālā prakse. Šajā diskursa trīsdimensionālajā modelī Ferklafam izdodas apvienot makrosocioloģisko sociālās prakses un sociālo struktūru analīzes tradīciju ar interpretatīvo jeb mikrosocioloģisko tradīciju, kurā sociālo praksi veido cilvēki, piešķirot tai noteiktas nozīmes (9: 62–100).

1. shēma. Ferklafa diskursa trīsdimensionālā koncepcija

Avots: 9: 73

Diskursa teksta līmenī tiek analizēti tā saturs un forma. Ferklafs nenošķir saturu no formas, jo uzskata, ka saturu nosaka noteiktas formas, turklāt atšķirīgiem saturiem nepieciešams dažādu formu lietojums (19: 150). Pēc būtības šajā diskursa analīzes dimensijā tiek īstenota lingvistiskā analīze – tiek pēfīta vārdu izvēle, gramatiskās konstrukcijas, stilistiskās iezīmes, uzlūkojot diskursu kā sociālu tekstu. Nākamajā dimensijā, kurā diskurs tiek uzlūkots kā diskursīvā prakse, Ferklafs saskata mikroanalīzes un makroanalīzes kombinācijas iespējas, jo diskursīvās prakses veido saikni starp tekstu un sociālo praksi: sociālā prakse nosaka diskursīvās prakses makroprocesus, savukārt tekstiem formu piešķir mikroprocesi. Praktiskajā kritiskā diskursa analīzes lietojumā sākotnējā datu analīze koncentrējas diskursīvās prakses dimensijā (mikrolīmenī), savukārt trešā, sociālās prakses, dimensija ir jau interpretācijas un diskusijas posms pētījumā (makrolīmenis) (9: 74). Atbilstoši diskursa trīsdimensionālajam modelim Ferklafs ir izveidojis arī diskursa analīzes metodi un noteicis trīs datu analīzes komponentus – aprakstu, interpretāciju un skaidrojumu –, tādējādi iekļaujot vienotā shēmā diskursa un tā analīzes dimensijas (19: 153).

Etnopolitiskais diskurss kritiskā diskursa analīzes perspektīvā

Pamatojoties uz kritiskā diskursa analīzes vadlīnijām, diskursu analizēju galvenokārt kā sociālo un diskursīvo praksi, par pētījuma analīzes priekšmetu izvirzot latviešu un krievu valodas kopienu² etnopolitiskos diskursus. Etnopolitiskais diskurss ir definēts kā verbalizētu priekšstatu, attieksmju un viedokļu tīkls, kas atklāj valodas kopienu izpratni un interpretāciju par valodas, izglītības, naturalizācijas (pilsonības) un kultūras politiku un kas veido šo grupu sociālo un politisko realitāti, kurā tās darbojas un mijiedarbojas, īstenojot varas attiecības.

Etnopolitisko diskursu analīzes mērķis ir Latvijas lielāko valodas kopienu – latviešu un krievu – varas attiecību izpēte. Izvērtējot vairāku etnopolitiskās problemātikas laukā veikto pētījumu datus par sabiedrības attieksmēm etnopolitiskajos jautājumos (1, 2,

3, 4), jāsecina, ka relatīvi nošķirtu latviešu un krievu valodas kopienu pastāvēšanu lielā mērā nosaka tieši to starpā esošais etnopolitisko attieksmju konflikts. Tas tiek risināts ar ignorēšanas, distancēšanās un noslēgšanās stratēģiju. Par valodas kopienu kā diskursīvo grupu (tādā nozīmē, ka šīs grupas (valodas kopienas) veido to tipiskās etnopolitiskās attieksmes un to izpausme valodas praktiskajā lietojumā – diskursā) slēptu konfliktu liecina arī tas, ka sabiedrībā nav atklātu sociālpolitisku vai etnisku konfliktu starp šīm kopienām. Turklāt šodienas un nākotnes sabiedrības raksturojumā etnopolitiskie jautājumi ne latviešu, ne krievu valodas kopienas locekļiem nav aktuālākie darba kārtības jautājumi (4: 24–25).

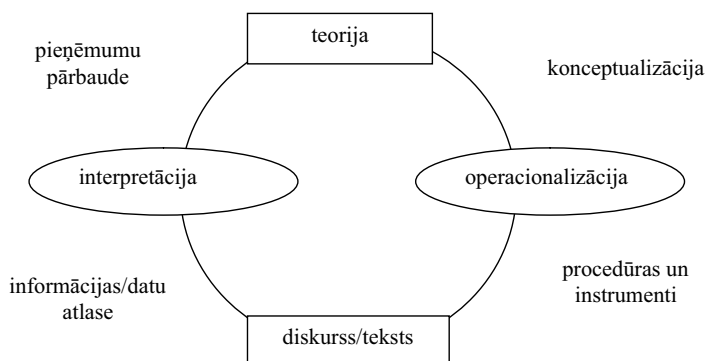
Sākotnējā valodas kopienu valodas lietošanas paradumu analīze, bilingvālās izglītības un mazākumtautību vispārīzglītojošo skolu izglītības reformas ieviešanas izpēte kļuva par pamatu vairākām nozīmīgām atziņām, kas ietekmēja manu pievēršanos kritiskā diskursa analīzei gan kā sociālai teorijai, gan metodoloģijai un metodei:

- a) Latvijas sabiedrības valodas kopienu – latviešu un krievu – attiecības iespējams pētīt un skaidrot ar to etnopolitiskajām attieksmēm;
- b) līdz šim veiktā dominējošo valodas kopienu etnopolitisko nostādņu analīze ļauj izvirzīt hipotētisku pieņēmumu, ka *dominējošo etnopolitisko diskursu* nesēji ir divas lielākās valodas kopienas – latviešu un krievu valodas kopienas;
- c) tēmas, kas veido dominējošos etnopolitiskos diskursus („varas diskursu” un „opozīcijas diskursu”), aģentu izmantotās diskursu konstruēšanas un reproducēšanas stratēģijas, kā arī stilistiskie paņēmieni raksturo šo valodas kopienu varas un dominantes attiecības sabiedrībā; tā ir viena no kritiskā diskursa analīzes perspektīvā izstrādāto akadēmisko un lietišķo pētījumu pamattēmām;
- d) veicot kvalitatīvo datu primāro analīzi par valodas, izglītības un pilsonības jautājumiem, iezīmējās valodas kopienu šķelšanās, spriedze, attieksmju konflikts minētajos etnopolitiskajos jautājumos, vēršot uzmanību tieši uz valodas kopienu varas attiecībām. Vienlaikus valodas kopienu *alternatīvie etnopolitiskie diskursi* (alternatīvi tie ir tādā nozīmē, ka to saturs un stratēģijas neatbilst attiecīgās valodas kopienas valdošajam diskursam) un sociālie tīkli liecina par kopienu atvērtību lingvistiskajai saliedētībai. Īpaši raksturīgi šādi alternatīvie diskursi ir gan krievu, gan latviešu valodas kopienu jauniešiem;
- e) valodas kopienu varas attiecību izpēti ir nepieciešams papildināt ar etnopolitisko attieksmju veidotāju (politiķu) un izplatītāju (plašsaziņas līdzekļu) lomas analīzi. Politiskais un mediju diskurss ir vieni no galvenajiem kritiskā diskursa analīzes priekšmetiem;
- f) latviešu un krievu valodas kopienu varas attiecību izpēti strukturējošo konceptu un kategoriju tīkls, kas izveidojās primārās etnopolitisko attieksmju analīzes dēļ, iekļaujas kritiskā diskursa analīzes sociālajā teorijā. Kritiskā diskursa analīzes metodes paņēmieni lietošana ļauj izprast, kā tiek veidoti un uzturēti Latvijas sabiedrības valodas kopienu etnopolitiskie diskursi;
- g) lingvistiskā faktora svarīgā ietekme uz valodas kopienu pieeju sociālajiem un politiskajiem resursiem un no tās izrietošā eventuālā sociālā un politiskā nevienlīdzība ir vēl viens faktors, kas pamato kritiskā diskursa analīzes piemērotību etnopolitisko diskursu izpētē.

Kritiskā diskursa analīzes pētījuma metodoloģija

Praktiskās diskursa analīzes metodoloģiskais plāns lielā mērā sasaucas ar pamatojuma (*Grounded*) teorijas tradīciju un principiem (15: 17). Pētot diskursus, datu vākšana nav pētījuma posms, kam būtu noteikti jānoslēdzas pirms datu analīzes posma, tas var būt

nepārtraukts un pastāvīgs process. Pētījuma izstrādei kritiskā diskursa analīzē ir raksturīga apļa dramaturģija (sk. 2. shēmu).

2. shēma. Empīriskā pētījuma apļa dramaturģija

Avots: 15: 18

Saskaņā ar apļa dramaturģiju pētījums noris šādi: (1) vispirms tiek īstenotas teorijas studijas, kur uzdevums ir pētījuma tēmas vai problēmas konceptualizācija – teorētisko konceptu atlase, (2) tai seko galveno jēdzienu (konceptu) operacionalizācija un datu vākšanas metožu un instrumentu izvēle, (3) pamata lauka darba veikšana, kas paredz diskursa un teksta iegūšanu un (vai) analizējamo datu atlasīšanu, (4) datu analīze un interpretācija, kam seko izvirzīto teorētisko pieņēmumu pārbaude un (5) atgriešanās pie teorijas.

Datu konceptualizācija

Veicot paralēli gan teorētisko izpēti, gan sekundāro empīrisku analīzi, tiek atlasīti un izstrādāti galvenie pētījuma koncepti un kategorijas datu analīzei. Ņemot vērā tās starpdisciplināro raksturu, kritiskajai diskursa analīzei ir raksturīgi izmantot citās sociālās teorijās izstrādātus jēdzienus un kategorijas, kas papildina katra konkrētā pētījuma teorētisko bāzi. Lūk, daži jēdzieni un kategorijas, ko izmantoju latviešu un krievu valodas kopienu etnopolitisko attieksmju analīzē un interpretācijā: „valodu konflikts” (16), „iekšējā mēs grupa”, „ārējā viņi grupa” (22; 26), „mobilizēta etniskā kopiena” (18), „simboliskā kopiena” (26), „diskursīvās grupas” (12), „politizētā etnicitāte” (18), „etnopolitiskā diskursa binārā loģika” (23, 24), „diskursīvā pozīcija” (13) u. c. Analizējot datus, veidojas arī jaunas datu analīzes kategorijas un diskursu apzīmējumi, kas tiek attīstīti un piepildīti ar saturu vairākos secīgos pētījuma posmos, sākot no primārās datu analīzes līdz interpretācijai un diskusijai. Piemēram, pētot krievu valodas kopienas attieksmes pret izglītības reformu mazākumtautību skolās, tipiskās attieksmes iekļaujas divos dominējošos etnopolitiskajos diskursos, kuriem tika piešķirti apzīmējumi – „varas diskurss” un „opozīcijas diskurss” –, kas raksturo šos diskursus.

Datu kopas

Pētījumi, kas pamatojas uz diskursa analīzi, lielākoties ir izstrādāti kvalitatīvās metodoloģijas perspektīvā. Datu kopas, ar kurām strādā pētnieks, pamatā ir teksts – gan rakstīts teksts (politikas dokumenti, koncepcijas, programmas, periodiskie raksti, esejas,

dienasgrāmatu pieraksti u. tml.), gan runāts teksts (interviju, fokusa grupu diskusiju, runu, politiku sanāksmju transkripcijas).

Kritiskā diskursa analīze metodoloģiski paredz dažādu kvalitatīvu datu kopu izmantošanu vienā pētījumā. Diskursa analīze kopumā (ne tikai kritiskā diskursa analīze) pieļauj pētniekam izmantot arī to datu analīzi, kas iegūti vai pastāv ārpus konkrētā pētījuma, ja vien tie atklāj pētāmo diskursu. Tā ir viena no pieejas priekšrocībām arī tāpēc, ka arvien lielāka izmantoto datu daudzveidība palielina konkrēto diskursu izpētes efektivitāti, paverot iespējas intertekstuālam skatījumam (vienas aģentu grupas diskursu salīdzinājums, līdz ar to iespējams noteikt diskursa robežas, kuras raksturo tēmu loka noslēgšanās, stratēģiju atkarotāšanās u. tml.) un rekontekstualizācijai (dažādu aģentu grupu diskursu salīdzināšana atbilstoši tēmām, izmantotajām stratēģijām u. tml., tādējādi ļaujot noteikt, kā atšķirīgas diskursīvas grupas ietekmē viena otru).

Vodakas vadītājā pētījumā par nacionālo identitāti kopumā tika izmantotas piecas dažādas datu kopas – (a) 23 politiku runas, (b) laikrakstu raksti, (c) saukļi, plakāti un tiešās pasta reklāmas, (d) 7 fokusa grupu diskusiju dati, (e) 24 dziļo interviju dati (8: 152). Kalmuse etnopolitisko diskursu izpētē izmantoja gan igauņu un krievu skolēnu esejas par Igaunijas starpetnisko integrāciju (kopā 57 skolēnu esejas), gan mācību grāmatas, gan papildus arī datus no 13 daļēji strukturētām intervijām ar skolēniem (13: 673). Tādējādi igauņu pētniece kombinēja jau esošu datu kopu analīzi ar kvalitatīvo datu materiālu, kas savākts konkrētiem pētījuma mērķiem.

Etnopolitisko diskursu izpētē izmantojamo datu kopu amplitūda ir ļoti plaša, to nosaka pētījuma priekšmeta specifika. Strādājot pie doktora pētījuma, pirmajā datu analīzes posmā, kad tika pētītas latviešu un krievu valodas kopienu etnopolitiskās nostādnes, secināju, ka valodas kopienu varas attiecību izpēti ir nepieciešams papildināt ar etnopolitisko attieksmju veidotāju un izplatītāju nozīmes analīzi. Pakāpeniski pētījuma gaitā iezīmējās atšķirīgi *diskursa lauki* (šis koncepts ir aizgūts no Vodakas pētījuma (26)). Publiskajā diskursa laukā (*public field*) darbojas galvenokārt etnopolitikas veidotāji un plašsaziņas līdzekļi. Daļēji publiskajā laukā (*semi-public field*) diskurss tiek izplatīts, atražots un patērēts, un galvenie aģenti šeit ir valodas kopienu kā diskursīvo grupu pārstāvji. Kā latviešu, tā krievu valodas kopienā iekļaujas vairākas diskursīvās grupas, kas tiek identificētas galvenokārt atbilstoši to diskursam. Piemēram, viens no tipiskiem krievu valodas kopienas dominējošā pilsonības diskursa tematiem ir t. s. „*nulles varianta* piešķiršana”, proti, Latvijas pilsonību vajadzētu piešķirt bez jebkādiem ierobežojumiem un pārbaudījumiem (latviešu valodā un Latvijas pēstūrē). Savukārt šīs kopienas locekļu alternatīvajam diskursam raksturīgs temats ir pilsonības iegūšanas procedūras vienkāršība. Šie piemērā raksturotie pilsonības diskursi veido atšķirīgas krievu valodas kopienas diskursīvās grupas. Visbeidzot ir jāizdala arī privātais diskursa lauks, kurā atspoguļojas atsevišķā indivīda diskursīvās un sociālās prakses.

Atbilstoši diskursa laukiem izkristalizējās arī vairākas etnopolitiskā diskursa aģentu grupas: diskursa veidotāji (pamatā etnopolitikas veidotāji), diskursa uzturētāji un izplatītāji (plašsaziņas līdzekļi), diskursa atražotāji, patērētāji (latviešu un krievu valodas kopienas locekļi). Protams, attiecībā uz etnopolitisko diskursu šīs aģentu grupas, kā arī diskursa lauki var pārklāties (valodas kopienas locekļi var būt arī diskursa veidotāji un izplatītāji, kas darbojas gan daļēji publiskajā, gan privātajā laukā). Tomēr katrai minētajai aģentu grupai ir sava dominējošā funkcija un tipiskais diskursa lauks. Līdz ar to analizējamajam datu kopām ir jāsedz gan visi etnopolitiskā diskursa lauki, gan jāaptver visas etnopolitiskā diskursa aģentu grupas. Tikai tā iespējams maksimāli pilnīgi izprast etnopolitisko diskursu veidošanos, pastāvēšanas nosacījumus un iespējamās attīstības virzienus turpmāk. Tāpēc savā etnopolitisko diskursu pētījumā izmantoju četras pamatdatu kopas:

- 1) fokusa grupu diskusiju datus (diskusijas notika ar latviešu un krievu valodas kopienu pārstāvjiem),
- 2) latviešu un krievu valodā iznākošo laikrakstu rakstus par etnopolitikas jautājumiem,
- 3) datus, kas iegūti daļēji strukturētajās intervijās ar politikas veidotājiem,
- 4) lielāko Latvijas politisko partiju programmas 2006. gada Saeimas vēlēšanās.

Datu analīzes procedūras un metodes

Kritiskā diskursa analīzes perspektīvā veiktajos pētījumos (8; 13; 26; 9; 20; 23; 24; 25 u. c.) ir izstrādāts vesels datu strukturēšanas un analizēšanas instrumentu kopums. Kaut arī katrs pētnieks izstrādā datu analīzes metodoloģiju atbilstoši savas pētnieciskās intereses, tēmas un pētījuma priekšmeta specifikai un vajadzībām, tomēr šajos pētījumos var konstatēt vairākus kopīgus paņēmienus, kas iezīmē kritiskā diskursa analīzei raksturīgu pieeju. Šajā raksta daļā kritiskā diskursa analīzes metodoloģiskā instrumentārija lietošanas iespējas ir ilustrētas ar kvalitatīvo datu piemēriem³ par Latvijas divu lielāko valodas kopienu etnopolitiskajām nostādnēm.

Temati

Pirmais solis diskursa analīzē parasti ir diskursa tematu noteikšana. Tēmu un tematu noteikšana attiecas galvenokārt uz diskursa kā teksta saturisko analīzi.

Galveno tēmu noteikšana atspoguļo runātāju svarīgākos jautājumus un to, par ko diskursā ir runāts (24). Tematu un apakštematu izdalīšana ļauj noteikt, kuriem problēmas aspektiem pētāmie objekti pievērš uzmanību un kurus aspektus viņi ignorē, tādējādi radot iespēju klasificēt diskursu tematus pēc to nozīmīguma. Diskursa tēmu un tematu noteikšana ir dialektisks process – temati tiek izdalīti no tēmām, un otrādi – tēmas var veidoties, tematus grupējot. Bieži vien tēmu, tematu un apakštematu noteikšanu izmanto par datu analīzes un tās izklāsta struktūras pamatu.

Pētot nacionālās identitātes konstruēšanu, austriešu pētnieku grupa (8) izdala piecus semantiskos laukus. Katrā no šiem laukiem ir noteikti vairāki temati, kas iekļaujas laukā un raksturo to. Piemēram, laukā „kopīgās kultūras konstruēšana” ir identificēti tādi temati kā „valoda”, „reliģija”, „māksla”, „zinātne un tehnoloģija”, „ikdienas kultūra” (8: 159). Igaņu pētniece Kalmuse, pētot igauņu un krievu skolēnu etnopolitiskos diskursus (13), noteica četras galvenās etnopolitiskā diskursa tēmas – „starpniskās integrācijas iespējas Igaunijā”, „integrācijas ierobežojumi”, „integrācijas problēmas vai šķēršļi”, „integrācijas īstenošanai nepieciešamie pasākumi” (13: 677). Katru tēmu pētniece ir strukturējusi vairākos tematos, kas atbilst tematiskajiem aspektiem, kuri aplūkoti skolēnu esejās par Igaunijas starpniecisko integrāciju.

Iegūtā pētnieciskā pieredze liecina, ka pētnieks diskursa lielās tēmas galvenokārt nosaka pirms datu vākšanas. Sākotnējā diskursa tēmu noteikšanā viņš pamatojas uz teorijas studijām, problēmsituācijas izpēti un iepriekš veikto pētījumu sekundāro analīzi. Diskursa tēmu loks var paplašināties arī pētījuma gaitā jebkurā datu vākšanas un analīzes posmā, jo diskursss nav noslēgts fenomens ar skaidri nosakāmām robežām. Ja diskursa tēmu izvirzīšanā vismaz sākotnēji galvenā nozīme ir pētniekam, tad katras diskursa tēmas temati, kas veido saturu, lielā mērā izriet jau no savāktajiem vai atlasītajiem datiem.

Diskursa tēmu noteikšana ir svarīga ne tikai pirmajā diskursa analīzes posmā, bet vēl pirms tā. Diskursa tēmas ir viens no noteicošajiem faktoriem datu vākšanas instrumentārija izstrādē. Sastādot interviju vai fokusa grupu diskusiju jautājumu plānus par

sabiedrības vai politikas veidotāju etnopolitiskajām attieksmēm, savā pētījumā tos veidoju atbilstoši etnopolitiskā diskursa vadošajām tēmām – valoda, izglītība, naturalizācija un kultūra. Saskaņā ar šīm tēmām tika veikta arī datu atlase plašsaziņas līdzekļu un politikas veidotāju diskursa analīzei (periodisko rakstu atlase laikrakstos, kas Latvijā iznāk krievu un latviešu valodā; lielāko Latvijas politisko partijas programmu analizējamo sadaļu noteikšana). Kā piemēru tematiski strukturēšu vienu no etnopolitiskā diskursa t. s. lielajām tēmām – „Izglītība”. Etnopolitisko attieksmju izpētē šajā tēmā galvenā uzmanība vērsta uz Latvijas mazākumtautību vispārizglītojošo skolu reformu. Tipiskie temati, kas ir atbilstīgi krievu valodas kopienas dominējošajā diskursā, ir šādi:

- vienotas izpratnes trūkums par bilingvālās izglītības metodi reformas īstenošanā (skolotāju) un veidotāju (politiku) starpā;
- resursu (laika, tehnisko, metodisko, cilvēku u. c.) trūkums sekmīgai reformas īstenošanai;
- krievu valodas kopienas skolēnu sekmju pasliktināšanās;
- reformas sasteigtība;
- reformas mērķu izpratne;
- krievu valodas kopienas locekļu izvēles iespēju ierobežošana;
- reformas ietekme uz krievu valodas kopienas jauniešu latviešu valodas zināšanām.

Diskursa tēmu, tematu un apakštematu noteikšana veido secīgus datu strukturēšanas posmus, kas raksturo diskursu. Katrā nākamajā posmā (pēc dedukcijas principa) tiek identificētas arvien jaunas diskursa struktūras, kas padziļina pētnieka izpratni pētītajā jautājumā, ļauj saskatīt sakarības starp tematiem un noteikt atsevišķu tematu nozīmīgumu dažādos diskursos, piemēram, atbilstoši diskursa aģentu grupām (diskursa veidotāji, izplatītāji un patērētāji u. tml.).

Strukturālās analīzes „instrumenti”

Otrs galvenais diskursa analīzes elements, kas sastopams politisko un sociālpolitisko diskursu pētījumos, ir diskursa nesēju izmantoto stratēģiju, argumentācijas shēmu un tehniku noteikšana. Kritiskā diskursa analīzes sekotāji šajā stadijā analizē jau pirmajā posmā noteiktās diskursa struktūras. Šīs analīzes daļas uzdevums ir izprast, kādā veidā (ar kādiem paņēmieniem) sociālās grupas īsteno diskursā savu varu, kādas diskursīvās struktūras un stratēģijas ir iesaistītas šajā procesā (20: 259).

Analizējot sociālo praksi, Austriešu pētnieku grupa (8) nacionālās identitātes diskursa izpētē izdalīja četrus makrostratēģiju tipus: konstruēšanas stratēģija, attaisnojuma stratēģija, pārveidojošā stratēģija un destruktīvā stratēģija. Katra šī stratēģija veic noteiktus uzdevumus. Igaunų pētniece Kalmuse savā pētījumā izmanto vairāku citu pētnieku (van Deika, Vodakas, Ferklafa u. c.) izstrādātās datu analīzes kategorijas un strukturālās shēmas, kas ir piemērojamas etnopolitiskā diskursa analīzei, tādējādi radot savam pētījumam atbilstošu metodoloģisko rāmi. Izvērtējot kritiskā diskursa analīzes pārstāvju pētījumos raksturotos paņēmienus un diskursīvās stratēģijas, jāsecina, ka Vodakas diskursa analīzes vēsturiskā pieeja un izstrādātie diskursa analīzes paņēmieni (8) vairāk noder identitātes pētījumiem, savukārt van Deika analīzes shēmas (23; 24) drīzāk atbilst varas attiecību, sociālās nevienlīdzības un ideoloģisko diskursu izpētei. Etnopolitiskajam diskursam piemīt ideoloģiskā diskursa pazīmes, un tā analīzes mērķis ir pētīt latviešu un krievu valodas kopienu varas attiecības. Tāpēc par pamatu etnopolitisko attieksmju analīzē un interpretācijā izmantoju van Deika izveidoto instrumentāriju, papildinot to ar citu pētnieku pētnieciskajā pieredzē gūtajām atziņām un diskursa analīzes metodiskajiem paņēmieniem.

Pētot varas attiecībās esošo sabiedrības grupu diskursus, van Deiks ir formulējis visaptverošo diskursīvo stratēģiju – „pozitīvā paštēla” un „negatīvā cita tēla” atspoguļošana (23; 24). Šo stratēģiju van Deiks definē kā ideoloģisko kvadrātu, kuru veido četri pamatprincipi:

- uzsvērt pozitīvās lietas par „mums”;
- uzsvērt negatīvās lietas par „viņiem”;
- neuzsvērt negatīvās lietas par „mums”;
- neuzsvērt pozitīvās lietas par „viņiem” (23: 267; 24).

Šie principi ir attiecināti uz diskursa nesējiem nevis kā uz atsevišķiem indivīdiem, bet kā uz grupas locekļiem. Tā kā ideoloģijas pēc savas būtības ir sociālas un balstītas grupās, tad diskursā paustie ideoloģiskie viedokļi ietekmē pašas grupas vai to sociālās problēmas (23: 267).

Analizējot datus, kas raksturo etnopolitiskās attieksmes, tiek lietotas vairākas argumentācijas shēmas, kuras iekļaujas „pozitīvā paštēla” un „negatīvā cita tēla” diskursīvajā stratēģijā. Van Deiks (24) šīs shēmas definē kā tipiskas frāzes – „noliegumus”, kuri ir īpaši raksturīgi ideoloģiskajiem diskursiem. Van Deiks izdala vairākus „nolieguma” veidus. Turpinājumā ir raksturoti etnopolitiskajos diskursos biežāk sastopamie „noliegumi”, ilustrējot tos ar latviešu un krievu valodas kopienu locekļu izteikumiem.⁴ Tas ļauj arī atspoguļot kritiskā diskursa analīzes metodoloģiskā instrumentārija lietojumu etnopolitisko diskursu analīzē.

Šķietamais noliegums (*apparent denial*) – izteikuma (teikuma) pirmajā daļā runātājs noliedz jebkurus aizspriedumus pret noteiktām grupām, piemēram, lingvistiskām vai etniskām minoritātēm, un otrajā daļā, kas tiek ievadīta ar saikli „bet”, tomēr izsaka kaut ko negatīvu par šīs grupas pārstāvjiem (22: 170; 24).

Piemērs:

„Cilvēks, kurš iet uz augstāko izglītību, viņš saprot, ka vēlas dzīvēt kaut ko sasniegt, ka viņam ir jāzina latviešu valoda, jo viņš ieņems vadošos amatus. Nedrīkst pieprasīt, lai Latvijā augstākajos amatos runātu krieviski. Bet vajag censties uz to, lai sabiedrības lielākā daļa būtu izglītota tajā valodā, kurā viņš ir audzis un kurā viņam ir vieglāk saprast informāciju.”(KVK, 2004)

Šķietamais pieļāvums (*apparent concession*) – runātājs pieļauj, ka „mēs” grupa ir slikti vai nepareizi rīkojusies (vai arī „viņi” ir rīkojušies pareizi), bet pēc tam seko piebilde, ka šī negatīvā rīcība ir attaisnojama vai neadekvāti uztverta (savukārt „viņu” pozitīvā rīcība nebūt nav tik pozitīva, kā šķiet) (22: 170; 24). Šī stratēģija ir raksturīga gan latviešu, gan krievu valodas kopienu diskursos par valodas lietošanas paradumiem un saskarsmes valodas izvēli starpetniskajā komunikācijā.

Piemēri:

„Mums vienkārši pilsēta ir krieviska. Kad aizbraucam uz citu pilsētu, man atbilstoši manai specialitātei ir jābraukā uz visādiem konkursiem, uzstāšanās, koncerti. Pēdējo reizi mēs bijām Tukumā, vedām uz turieni bērnus. Tur viss ir pilnībā latviski. Un tur uzreiz pārej uz latviešu valodu, nekādas problēmas. Mums šeit, pilsētā, vienkārši latviešu valoda nav pielietojama, tā kā to vēlas varbūt valsts, lai visi sāktu runāt.”(KVK, 2003b)

„Pārsvārā man sanāk runāt krieviski. Vienīgais, ja man kāds pasaka, tu zini, mēs varam arī latviski runāt, lai es labāk iemācītos latviešu valodu. Bet kaut kā latviešiem ir tas komplekss, ka ar krieviem ir jārunā krieviski. Es nezinu, vai tas ir vēsturiski, bet kā, bet es tā esmu ievērojusi. Kādi trīs teikumi ir latviešu valodā, tad tas krievu cilvēks kaut ko nav sapratis un tad pāriet uz krievu valodu. Tas ir pilnīgi kaut kā automātiski, par to nedomājot.” (LVK, 2003a)

Pārceļšanas taktika (*transfer*) – izmantojot šo argumentācijas shēmu, runātājs pauž viedokli, ka, iespējams, sabiedrībā kopumā pastāv diskriminējošas attieksmes, taču par tām atbildīgi ir „viņi”, nevis „mēs” (22: 170; 24). Piemēram, izteikums “Es esmu ieguvis pilsonību, bet mans vīrs gan nav, jo...”. Pārceļšanas taktiku var novērot krievu valodas kopienas jauniešu viedokļos par savas nacionālās kultūras saglabāšanu. Raksturīgi, ka jaunieši nerunā par sevi, savām bažām zaudēt savu kultūru un valodu, bet pamatā atsaucas uz „citiem”. Raksturīgi, ka šie „citi” ir jaunākie skolasbiedri, ģimenes locekļi, draugi, kas krievu skolas izglītības reformas dēļ zaudēs savu dzimto krievu valodu, tradīcijas, kultūru. Savukārt, runājot par sevi, jaunieši atzīst, ka nacionālās kultūras zaudēšana un asimilācija nemaz nav iespējama.

Piemēri:

„Mēs jau esam pazaudējuši daļu kultūras. Man ir draugi, kas mācās krievu skolā, bet krievu valodu un literatūru viņi nemācās. Viņi atnāk uz stundu, un vienkārši atsēž. Viņi jau ir zaudējuši.” (KVK, 2004)

„Es baidos, ka lēnām varam pazaudēt. 8. 9., 10. klase vēl saglabās valodu, bet pārējie, man ir bail, ka vairāk nezinās valodu. Vienkārši negribas pazaudēt kultūru, zināšanas par to, kas bija mūsu senči.” (KVK, 2004)

Šāda argumentācijas stratēģija (pārceļšanas taktika), kad problēma tiek novirzīta uz nozīmīgajiem „citiem”, liecina, ka runātājam ir nepieciešams pamatot savu negatīvo un kritisko attieksmi. Vienlaikus šādas argumentācijas stratēģijas liecina par solidaritāti ar savu iekšējo grupu, šajā konkrētajā situācijā – ar mazākumtautību skolu skolēniem kopumā.

Virzienu maiņas taktika (*reversal*) – tā paredz, ka runātājs, vērtējot negatīvo, diskriminējošo attieksmi, par šīs attieksmes un darbību upuri atzīst sevi („mēs” kā iekšējo grupu), nevis citus („viņus” kā ārējo grupu) (22: 173; 24). Šai argumentācijas shēmai atbilst, piemēram, atzinums, ka “viņi nav diskriminēti, bet mēs gan esam”. Etnopolitiskajā diskursā šī taktika uzskatāmi tiek izmantota, runājot par pilsonības tēmu.

Piemēri:

„(..) ejot naturalizēties, tev ir jādod zvērests. Bet mūsu vienaudži latvieši, viņiem nav jādod šis zvērests šai valstij. Viņi automātiski ir valsts pilsoņi. Bet mums ir jāzvēr. Tas nozīmē, ka mēs uzņemamies zināmu atbildību. Proti, mēs jau diskriminējamies, uzņemoties atbildību, zvērot šai valstij.” (KVK, 2004)

„Viņi jau to privatizāciju sāka ar sertifikātiem, par 10.. 15 iedodot vairāk pilsoņiem. Kāpēc tā? Es arī šeit esmu 20 gadus sūri grūti nostrādājusi, bet manus sertifikātus ir iedevuši pilsonim, kas varbūt nav tik ilgi strādājis kā es, bet es strādāju visus 20 gadus un nodokļus maksāju.” (KVK, 2004)

Argumentācijas shēmas atklāj, ar kādu argumentu palīdzību indivīds vai grupa („es”/”mēs”) cenšas pamatot vai leģitimēt otras grupas („citi”/”viņi”/”jūs”) atstumšanu, diskrimināciju, apspiešanu vai izmantošanu. Argumentācijas shēmas var iedalīt „argumentētajā pieejā” (*argumentative approach*), kad viedoklis tiek pamatots ar objektīviem faktiem, un „stāstu stāstīšanas taktikā” (*storytelling*), kad stāstījums pamatojas uz draugu, paziņu un radnieku teikto, kā arī uz citu cilvēku pieredzi. Nostāstu stāstīšana mazina runātāja atbildību par teikto, taču vienlaikus piešķir viņa stāstījumam arī nozīmīgumu, jo tas pamatojas uz „faktiem” (22: 73; 13: 674–675).

Argumentētās pieejas piemērs:

„Man grāmatvede piektdien konkrēti pateica: “Ko tur tevi labot? Labāk es ar tevi krieviski [runāšu], tu man esi apņikusi ar savu lauzīto latviešu valodu.” Un viss. Un sanāk, ka mani cēlie nodomi tūlīt beidzas.” (KVK, 2004)

Stāstu stāstīšanas piemēri:

„*Jā, visiem iedot nulles variantu. Lietuva, malacis, iedeva visiem nulles variantu. Visi ir pilsoņi. Zina valodu, jo neviens nav piespiedis, neviens nav uzspiedis. Ej, strādā, mācies valodu kā ārzemēs. Bet te pašā saknē nocirta to vēlēšanos. Spieda ar varu.*” (KVK, 2003: 1)

„*Es, piemēram, esmu kontaktējies ar daudziem vāciešiem, viņi brauc un stāsta, arī vīrs tur ir bijis, pateica tā, tas būtu smieklīgi, ja Vācijā būtu raidījums turkiem, kur, piemēram, Helmut Kols runātu turciski ar sabiedrību. Mums ir pilna televīzija ar latviski runājošiem cilvēkiem, kas ar krievu cilvēkiem, [gadījumos, kad] raidījums [notiek] krievu valodā, speciāli runā krieviski. Tas vienkārši uzsit asinis.*” (LVK, 2005)

Attaisnojuma stratēģija atbalsta, uztur un atjauno identitātes, proti, uztur indivīda vai grupas sociālo statusu *quo* (8). Šo stratēģiju var dēvēt arī par leģitimēšanas stratēģiju, kā tas ir nākamajā piemērā (LVK, 2005), jo ar tās palīdzību runātājs cenšas rast attaisnojumu savām attieksmēm un darbībām, kas neatbilst „pareizajam” diskursam, sabiedrības normām (piemēram, etnisko attiecību kontekstā „pareizais” ir ‘tolerances diskurs’, ‘multikulturālisma diskurs’). Krievu valodas kopienas pārstāvju izteikumos *attaisnojuma stratēģija* novērojama, piemēram, kad viņi cenšas rast pamatojumus savām negatīvajām attieksmēm pret latviešu valodu, norādot gan uz valodas apguves iespēju vājo nodrošinājumu, gan valodas politikas īstenošanas ietekmi uz savām politiskajām attieksmēm.

Piemēri:

„*(..) latvieši (..), nu, mēs jau paši droši vien izvēlamies sev draugus un ar citiem mēs vienkārši nerunājam. Bet, teiksim, tie visi, kas man ir pazīstami, ko es uzskatu par saviem draugiem vai kā, viņi visi pārsvarā ir tādi... es nezinu, vai tā var teikt, tādi kultūras cilvēki zināmā mērā. Viņi ir tuvās attiecībās ar kultūru. Turpretī pārsvarā krievvalodīgie, es ļoti reti esmu saticis tādu cilvēku, kam interesē kaut kāda literatūra vai kaut kas tamlīdzīgs. Varbūt, ka es neesmu bijis pareizajās vietās un īstajā laikā.*” (LVK, 2005)

„*Negatīvāka attieksme? Pret valodu, nē, bet pret tiem, kas vēlas to ieviest, protams.*” (KVK, 2004)

„*Nu ko dod tie latviešu valodas kursi? Neko! Es divas reizes esmu bijusi! Kā es nezināju latviešu valodu, tā es arī joprojām to nezinu! Kursi faktiski nedod neko! (..) Es tur sēdēju trīs nedēļas. Sēdēju mājās, zubrīju – par modi, par laiku, teksti kaut kādi.*” (KVK, 2003)

Stilistiskās iezīmes un lingvistiskie līdzekļi

Lai padziļinātu izpratni par diskursa struktūru veidošanos un to konstruēšanā izmantotajiem paņēmieniem, kritiskā diskursa analīzē pētnieki pievēršas arī diskursa stilistisko iezīmju un lingvistisko līdzekļu izpētei. Diskursa stilistiskās iezīmes var atklāt runātāja/rakstītāja (diskursa nesēja) diskursīvo pozīciju un diskursa veidošanas kontekstu (22: 171). Sekojošajos etnopolitisko diskursa analīzes paraugos ir pētīta vietniekvārdu lietojuma un vārdu izvēles nozīme.

Ar **vietniekvārdu** palīdzību diskursos tiek konstruētas identitātes, izveidotas vai nojauktas robežas, uzsvērta sociālā distance pret citām grupām vai, gluži otrādi, atspoguļota pievilksnās citai grupai (22: 171; 13: 675). Vietniekvārdu „mēs” (“viņi”) lietojums, pirmkārt, liecina par grupu attiecībām (etnopolitisko diskursa analīzes gadījumā šīs grupas atbilst valodu kopienām), otrkārt, iezīmē iekšējās („mēs”) un ārējās („viņi”) grupas robežas pētāmajās attieksmēs. Vietniekvārda „viņi” lietojums situācijās, kad atbilstošāk būtu lietot grupas apzīmējumu (piemēram, latvieši vai krievi), nereti norāda, ka runātājs izvairās vainot otru grupu, kas iesaistīta varas attiecībās, vai arī izvairās likt tai atbildēt

par noteiktu rīcību, lēmumiem vai attieksmi. Etnopolitisko jautājumu apspriešanā fokusa grupu diskusijās lingvistiski uzskatāmi parādās šķirtne starp latviešu un krievu valodas kopienām. Šo šķirtni valodas kopienas locekļi iezīmē ar „mēs” (“viņi”) konstrukciju, turklāt stingri ievērojot galveno pozitīvā paštēla un negatīvā cita tēla diskursīvo stratēģiju, kas raksturo varas attiecības un ir grupu konflikta visvispārīgākā iezīme.

Piemēri:

“(.) kāpēc mēs mūžīgi taisnojāties par to, ka latviešu valoda ir valsts valoda, ka mēs mēģinām viņu izcelt saulītē un tiek prasīts likt valodas eksāmenu un tagad šī reforma, izglītības, tām krievu skolām. Sanāk beigās, ka mums ir jātaisnojas, kāpēc mēs tā darām, kāpēc mēs to latviešu valodu tā bāzam.” (LVK, 2005)

“(.) viņi izvēlas speciāli tos vārdus pēc iespējas skaļākus un tad to mūsu valsts valodas politiku, to jau pārvērš, ka tas jau vispār ar mērķi visus citus apbīžot. Bet tas taču ir normāli, ka valstī ir valsts valoda, ka tā ir primārā valoda.” (LVK, 2005)

Vārdu izvēles analīze ir vēl viena diskursu analīzes kategorija, kas iekļaujas lingvistisko līdzekļu izmantošanas izpētē. Formālās vai neformālās valodas vārdu lietojums, emocionāli piepildītu vai neitrālu vārdu izvēle, konkrētu vai vispārīgu un neskaidru vārdu izmantošana u. tml. atklāj runātāja vai rakstītāja attieksmi pret otru grupu. Turklāt vārdi ir nozīmīgi līdzekļi „pozitīvā paštēla” un „negatīvā cita tēla” stratēģijā (13: 675). Etnopolitisko diskursu analīzē spilgts vārdu izvēles piemērs ir krievu valodas kopienas jauniešu kara terminoloģijas lietojums, runājot par protesta akcijām pret izglītības reformu.⁵ Respondenti vairākkārt lieto tādus vārdus kā “cīņa”, “krievvalodīgie cīnās”, “ieroci”, “revolūcija”, “spēks”, “pašaizsardzība”.

Piemēri:

„Cik esmu klausījies pa radio un runājusi ar cilvēkiem, vīrieši ir gatavi kerties pie ieročiem un iet aizstāvēt tiesības. Sekas var būt ļoti skumjas. Negribu, lai tas būtu, bet tas var notikt.” (KVK, 2004)

„Es uzskatu, ka vajag cīnīties, lai arī neko nepanākam. Vismaz vēsturē būs bijis, ka mēs cīnījāties. Ka izdarījām visu, lai aizstāvētu savas tiesības, savu kultūru. Jo valoda ir kultūras pamatā.” (KVK, 2004)

Nobeigums

Kritiskā diskursa analīzes tradīcijā īstenots pētījums ir problēmorientēts. Turklāt pētāmā problēma tā vai citādi ietver sevī ideoloģijas, varas un dominantes izpausmju analīzi grupu līmenī. Ar ko šī diskursa analīzes pieeja izceļas? Kāds ir tās pienesums sociālpolitisko pētījumu laukā? Manuprāt, pats nozīmīgākais kritiskā diskursa analīzes trumpis ir meklējams tās pētnieciskajā pieejā un metodē – meklēt un analizēt sociālo problēmu cēloņus, struktūras un eventuālās sekas diskursos. Mūsdienu Rietumu tipa sabiedrības no atklātiem sociālpolitiskiem konfliktiem sargā daudzas konvencijas, programmas, asociācijas, apvienības, alianses utt. Taču politologi, sociologi, psihologi un ekonomisti arvien saskata un identificē spriedzi, plaissas, sadursmes un konfliktus dažādu sabiedrības grupu starpā un iekšienē. Kā tos atklāt? Kā izprast un skaidrot? Kā risināt un novērst? Kritiskā diskursa analīze piedāvā gan sociālajā teorijā pamatotu, gan praktiski izmantojamu metodoloģiju, lai sniegtu atbildes uz šiem jautājumiem. Tādējādi ar metodes lietojumu tiek iegūts jauns saturs, atverot līdz šim aizvērtus logus pētāmo problēmu izpratnē un nākotnes scenāriju prognozē.

Kritiskā diskursa analīzes lietojums etnopolitisko diskursu analīzē dod iespēju ne tikai padziļināti analizēt pašus diskursus, bet arī ar šo diskursu palīdzību pētīt valodas kopienas varas attiecības, saskatīt un izprast, kā šo kopienas diskursīvās prakses atspoguļojas sociālajā praksē, un otrādi – kā sociālā prakse ienāk viņu diskursīvajās stratēģijās.

Atsauces

- ¹ Raksta autores doktora disertācijas pētījuma tēma ir „Etnopolitisko diskursu analīze: valodas kopienų varas attiecības Latvijā” (pētījums nav pabeigts).
- ² Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes dati 2006. gada sākumā liecināja, ka Latvijā dzīvo 59% latviešu un 28,5% krievu, 12,5% citu tautību pārstāvji. Baltijas Sociālo zinātņu institūta (*Baltic Institute of Social Sciences*) dati („Integrācijas prakse un perspektīvas” BISS, 2006) par Latvijas iedzīvotāju dzimto valodu 2006. gada martā–aprīlī liecināja, ka 63,9% Latvijas iedzīvotāju dzimtā valoda ir latviešu, 32,1% iedzīvotāju dzimtā valoda ir krievu valoda un tikai 4% minēja kādu citu valodu. Šie dati atbilst pēdējās, 2000. gadā veiktās tautas skaitīšanas datiem: 62% par savu dzimto valodu min latviešu valodu, bet krievu – 36% pastāvīgo valsts iedzīvotāju. Līdz ar to ir pamatoti izdalīt divas dominējošās etnolingvistiskās kopienas: latviešu un krievu valodas kopienas. Primārā pazīme, kas vieno to locekļus, ir dzimtā valoda; sekundārā pazīme, ņemot vērā Latvijas sabiedrības etnisko daudzveidību, ir etniskā piederība.
- ³ Rakstā izmantoti fokusa grupu diskusiju dati no šādiem pētījumiem: 1, 2, 3, 4.
- ⁴ Apzīmējumi:
KVK – krievu valodas kopiena; LVK – latviešu valodas kopiena.
Iekavās norādītais gadskaitlis ir gads, kurā iegūti konkrētie dati (izteikumi). Ja vienā gadā iegūtie dati ir no dažādiem pētījumiem, gadskaitlim pievienoti alfabēta burti, tādējādi norādot pētījumu veikšanas secīgumu.
Pasvītrotās teksta daļas respondentu izteikumos ir aplūkoto diskursīvo stratēģiju, argumentācijas shēmu vai stilistisko iezīmju piemēra galvenais elements.
- ⁵ 2004. gada janvārī un februārī Rīgā un citās lielākajās Latvijas pilsētās notika vairākas mazākumtautību vispārīglītojošo skolu skolēnu protesta akcijas pret mazākumtautību izglītības reformas īstenošanu.

Izmantotie informācijas avoti

Pētījumi

1. *Mazākumtautību skolēnu un vecāku nostādnes par latviešu valodu* (2003a). Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, ES PHARE.
2. *Latvijas iedzīvotāju motivācija un ekspektācijas attiecībā uz Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā* (2003. gada jūnijs–septembris). Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts.
3. *Ciitautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā izglītības reformas kontekstā* (2004). Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, ES PHARE.
4. *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi* (2005). Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
5. *Integrācijas prakse un perspektīvas* (2006). Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.

Citi avoti

6. Blommaert, J. and C. Bulcaen. (2000) *Critical Discourse Analysis*. // Annu. Rev. Antropol. 29, p. 447–466.
7. Chalaby, J. K. (1996) Beyond the Prison-house of Language: Discourse as a Sociological Concept. *British Journal of Sociology* no. 47, Issue no. 4, p. 685–698.
8. De Callia, Reisigl, and Wodak. (1999) The Discursive Construction of National Identities. *Discourse and Society* 10 (2), p. 149–173.
9. Fairclough, N. (1992, 2006) *Discourse and Social Change*. Cambridge, UK: Polity.
10. Fairclough, N. (2001) *Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research*. In: Wodak, R. and M. Meyer (ed.). (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*, p. 121–138. London: Sage Publications.
11. Fairclough & Wodak. (1997, 2006) *Critical Discourse Analysis*. In: T. A. van Dijk (ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol. 2, p. 258–284. London: Sage.
12. Foucault, M. (1989) *The Archeology of Knowledge*, London: Routledge.
13. Kalmus, V. (2003) “Is Interethnic Integration Possible in Estonia?": Ethno-political Discourse of Two Ethnic Groups. *Discourse and Society* 14 (6), p. 667–697. London: Sage Publications.
14. Kļave, E. Sociolingvistiskā šķelšanās Latvijā etnopolitisko diskursu un eiropeizācijas kontekstā / *Latvija eiropeizācijas krustceļos*. Red. Ž. Ozoliņa, T. Tisenkopfs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 92.–116. lpp.

15. Meyer, M. (2001) Between Theory, Method, and Politics: Positioning of the Approaches to CDA. In: Wodak, R. and M. Meyer (ed.). (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*, p. 14–31. London: Sage Publications.
16. Nelde, P. H. Language Conflict. (1998) In: *Handbook of Sociolinguistics*. Ed. Coulmas, F. Blackwell Publishers.
17. Nelde P. H. (1986) Language Contact Means Language Conflict. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 8, p. 33–42.
18. Rothschild, J. (1982) *Ethnopolitics: A Conceptual Framework*, Columbia University Press, New York.
19. Titscher S., Meyer M., Wodak R., Vetter E. (2000) *Methods of Text and Discourse Analysis*. Sage Publications: London, Thousand Oaks, New Delhi.
20. Van Dijk, T. A. (1993) The Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society* 4 (2), p. 249–283. London: Sage.
21. Van Dijk, T. A., Ting-Toomey, S., Smitherman, G. and Troutman, D. (1997) Discourse, Ethnicity, Culture and Racism. In: T. A. van Dijk (ed.) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol. 2, p. 144–180. London: Sage.
22. Van Dijk, T. A. (ed.) (1997) *Discourse as Social Interaction. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, vol. 2, London: Sage.
23. Van Dijk, T. A. (1998, 2000a) *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
24. Van Dijk, T. A. (2000b) *Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction*. English version of an internet course for the Universitat Oberta de Catalunya (UOC). July 2000. <http://www.discourses.org/Unpublished/Ideology%20and%20discourse.pdf> Materiāls pēdējo reizi skatīts 28.03.2007.
25. Van Dijk, T. A. (2006) Discourse, Context and Cognition. *Discourse Studies* 8 (1), p. 159–177, Sage Publications. (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi).
26. Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M. and K. Liebhart. (1999a) *The Discursive Construction of National Identity*. (Critical Discourse Analysis Series). Edinburgh: Edinburgh University Press.
27. Wodak, R. (1999b) Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century. *Research on Language and Social Interaction*, 32 (1&2), p. 185–193.
28. Wodak, R. and M. Meyer (ed.). (2001) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications.

Summary

In recent years discourse analysis has been a widely used method in academic and applied research in the social sciences in Latvia. The variety of approaches in discourse analysis significantly extends the possibilities of the use of this method. At the same time, for researchers this variety also means a necessity to come to conclusions about the suitability of specific discourse analysis approaches to their studies. This article looks at the theoretical and methodological resources of critical discourse analysis to carry out a sociological research based on qualitative methodology. The article explores the basic principles of this approach as a social theory and as a method of qualitative data analysis, as well as the possibilities of its use in the study of ethnopolitical discourses.

Keywords: *critical discourse analysis, ethnopolitical discourse, language communities, qualitative research*

Etniskās attiecības un akulturācijas procesi Latvijā: iedzīvotāju attieksmes pret dažādām akulturācijas stratēģijām

Ethnic Relations and Acculturation Processes in Latvia: Attitudes Towards Different Acculturation Strategies

Inese Šūpule

LU Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas doktorante, Baltijas Sociālo zinātņu institūta pētniece
e-pasts: inese.supule@biss.soc.lv

Akulturācija ir process un izmaiņas, kas notiek, kad dažādu etnisko grupu pārstāvji ilgstoši dzīvo ciešā saskarsmē, kā tas ir Latvijā. Tomēr Latvijā akulturācijas procesos noteiktas izmaiņas ir ieviesusi Latvijas neatkarības atgūšana un sociolingvistisko grupu statusu maiņa. Šajā rakstā ir analizēts, kuras akulturācijas stratēģijas atbalsta latvieši un cittautieši Latvijā. Lai izpētītu attieksmes pret dažādām akulturācijas stratēģijām, ir izveidoti pieci akulturācijas stāsti, kas atbilst piecām akulturācijas stratēģijām – asimilācijai, integrācijai, marginalizācijai, saplūšanai un nodalīšanās stratēģijai. Analīzē ir izmantotas gan kvantitatīvās aptaujas, gan fokusa grupu diskusiju rezultāti.

Atslēgvārdi: etniskās attiecības, akulturācijas stratēģijas, akulturācijas ekspektācijas.

90. gadu sākumā, atjaunojot Latvijas valsti, viena no problēmām, ar ko saskārās gan politiķi, gan arī sabiedrība, bija jautājums, kā veidot valsts etnopolitiku un valsts attiecības ar lielo cittautiešu un viņu pēcnācēju skaitu, kas iebrauca Latvijā PSRS migrācijas politikas dēļ. Latviešu puses sociālais pieprasījums bija veidot valsts institūcijas un atbilstošu politiku, kas uzlabotu tieši latviešu valodas un kultūras situāciju. Līdz ar to tika pieņemti vairāki likumi, kas noteica un nostiprināja gan latviešu valodas kā valsts valodas statusu, gan arī izveidoja pilsonības institūciju, kura lielu Latvijas iedzīvotāju daļu, kas bija iebraukusi PSRS laikā, neiekļāva jaunajā Latvijas pilsoņu kopumā. Šo procesu dēļ būtiski mainījās latviešu un krievu valodas statuss Latvijā un zināmā mērā arī divu galveno Latvijas sociolingvistisko grupu statuss.

Etnisko grupu akulturācijas procesu kontekstā šīs izmaiņas ir vērtējamas kā ļoti straujas un radikālas. Tā kā lielākā daļa iebraucēju Latvijā ieradās laikā no 1950. līdz 1990. gadam, bet visvairāk – laikā no 1950. līdz 1970. gadam (sk. 1. tabulu), liela daļa Latvijas cittautiešu pirmo akulturācijas etapu pārdzīvoja pilnīgi citos apstākļos.

PSRS pastāvēšanas laikā krieviski runājošie un krievu valoda bija dominējošā un hierarhiski augstākā pozīcijā. Latvijai atrodoties PSRS sastāvā un tās noteiktajā ideoloģijas telpā, neviens negaidīja, ka iebraucēji mācīsies latviešu valodu un pieņems latviešu kultūru. Krieviski runājošajiem Latvijas iedzīvotājiem ikdienā nebija nepieciešamības zināt latviešu valodu, un dažāda veida komunikācija un institūcijas bija pieejamas krieviski. Pēc neatkarības atgūšanas situācija Latvijā būtiski mainījās, tas attiecas arī uz sabiedrības

noskaņojumu latviešu vidē un valsts nostāju. Attiecībā uz krieviski runājošajiem Latvijas iedzīvotājiem tika publiski aktualizētas pilnīgi citas akulturācijas ekspektācijas, nekā tās bija PSRS laikā. Uz būtiskām sociolingvistisko grupu statusu izmaiņām dažādi reaģēja gan latviešu valodā runājošie, gan krieviski runājošie. Šī raksta uzmanības centrā ir sadzīvošanas jeb akulturācijas stratēģijas un ekspektācijas šobrīd, lai apzinātu, kādi ir mazākumtautību pārstāvju izvēlētie akulturācijas modeļi, kā tie tiek vērtēti un kādas savukārt ir latviešu kā titullatviešu ekspektācijas attiecībā uz mazākumtautībām Latvijā.

1. tabula

Ilgtermiņa migrācija

Gads	Imigrācija		Emigrācija		Migrācijas saldo	
	Kopā	Vidēji gadā	Kopā	Vidēji gadā	Kopā	Vidēji gadā
1951–1960	639880	63988	459832	45983	180048	18005
1961–1970	476934	47693	335872	33587	141062	14106
1971–1980	548643	54864	428235	42823	120408	12041
1981–1990	506576	50658	423953	42395	82623	8263
1991–1995	30842	6168	168230	33646	-137388	-27478
1996–2000	12223	2445	47064	9413	-34841	-6968
2001–2003	4235	1412	12074	4025	-7839	-2613

Avots: Centrālā statistikas pārvalde 2004: Demogrāfijas gadagrāmata. 2004.

Pievērsoties problemātikas teorētiskai analīzei, jānorāda, ka akulturācijas fenomens ir vairāku zinātņu intereses lokā, jo dažādas akulturācijas teorijas izstrādājuši gan sociologi, gan psihologi, gan antropologi, gan politikas zinātnes pārstāvji un arī valodnieki. Ieskatu akulturācijas teoriju dažādībā sniedz F. V. Rudmina akulturācijas teoriju katalogs (12), kur autors sniedz kopsavilkumu par akulturācijas teoriju attīstību un apraksta kopumā 126 izveidotās taksonomijas. Akulturācijas pētījumu attīstību parāda F. V. Rudmina sagatavotā tabula „Akulturācijas pētījumu skaits” (sk. 2. tabulu), kurā redzams, ka visvairāk pētījumu šajā sfērā ir bijuši tieši pēdējos desmit gados. Tātad var secināt, ka akulturācijas jautājumi pēdējā laikā ir aizvien aktualizējušies.

2. tabula

Akulturācijas pētījumu skaits

Gads	PsycINFO (psiholoģijas datubāzes indekss, ieskaitot disertācijas)	Disertācijas (disertāciju kopsavilkumu starptautiskais indekss visās disciplīnās)
1900–1930	0	0
1931–1940	17	5
1941–1950	60	25
1951–1960	97	49
1961–1970	111	69
1971–1980	248	153
1981–1990	572	700
1991–2000	1571	1376

Avots: Rudmin, F. W. (2003) Catalogue of acculturation constructs: Descriptions of 126 taxonomies, 1918–2003. In: W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler (Eds.), *Online Readings in Psychology and Culture* (Unit 8, Chapter 8) (available: <http://www.ac.wvu.edu/~culture/index-cc.htm>), Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington, USA, p. 2.

F. V. Rudmins norāda uz problēmu, ka daudzi zinātnieki ir izstrādājuši dažādas akulturācijas taksonomijas, kurās pat vieni un tie paši termini dažkārt tiek lietoti nedaudz atšķirīgās nozīmēs, tādēļ ļoti svarīgi ir vienmēr precizēt, kā konkrētajā teorijā tiek saprasts konkrētais akulturācijas tips.

Šajā rakstā akulturācijas jautājumu izpētē ir izmantota Džona V. Berija akulturācijas teorija (2, 3), kas ir viena no visvairāk izmantotajām pieejām pēdējo desmit gadu laikā. Tomēr šī pieeja ir papildināta ar Dž. V. Berija sekotāju versijās iestrādātajiem aspektiem, un par to detalizētāk autore izklāstīs nākamās nodaļas beigās.

Raksta empīriskā bāze ir Baltijas Sociālo zinātņu institūta (BISS) pētījumā „Integrācijas prakse un perspektīvas” veiktās aptaujas un fokusa grupu rezultāti, un šī pētījuma metodoloģijas īpatnības tiks izklāstītas pēc ieskata Dž. V. Berija un viņa sekotāju akulturācijas teorijā.

Dž. V. Berija akulturācijas teorija

Dž. V. Berija akulturācijas teorijā galveno vietu ieņem akulturācijas stratēģiju koncepts. Saskaņā ar viņa pieeju (2, 3) akulturācijas stratēģijas ir uzvedības un attieksmju modeļi, kā eksistēt sabiedrībā, kur pastāv vairākas kultūras. Dž. V. Berijs norāda, ka akulturācijas stratēģijas ir aktīvi paustas attieksmes un uzvedība, un, viņaprāt, par akulturācijas stratēģijām var runāt gadījumos, kad ir būtiska saistība starp indivīda izvēlēm (attieksmēm) un viņu dzīvesveidu un darbību.

Saskaņā ar Dž. V. Berija teoriju pastāv četri galvenie akulturācijas stratēģiju tipi – asimilācija (*assimilation*), integrācija (*integration*), nodalīšanās (*separation*) un marginalizācija (*marginalization*) (sk. shēmu).

		Savas etniskās kultūras un identitātes saglabāšana	
		+	-
Etnisko attiecību biežums ar otru kultūru	+	Integrācija/multikulturālisms	Asimilācija/kultūru sajaukšanās (<i>melting pot</i>)
	-	Nodalīšanās/segregācija	1) Marginalizācija/Izslēgšana (<i>exclusion</i>) 2) Jaunas identitātes veidošanās (<i>fusion</i>) 3) Individuālisms

Shēma. Akulturācijas stratēģiju izvēle un sabiedrības stratēģijas kopumā. Dž. V. Berija teorija, papildināta ar citu pētnieku koncepcijām (6, 4).

Asimilācija šīs teorijas kontekstā attiecas uz situāciju, kad indivīdi nevēlas saglabāt savu kultūras mantojumu un cenšas uzturēt intensīvu kontaktu ar otru kultūru. Nodalīšanās gadījumā indivīdi ļoti lielu nozīmi piešķir savas kultūras saglabāšanai un izvairās kontaktēties ar otras kultūras pārstāvjiem. Integrācijas stratēģijas gadījumā indivīdi arī ļoti lielu nozīmi piešķir savas kultūras saglabāšanai, bet cenšas uzturēt intensīvu kontaktu arī ar otru kultūru. Savukārt marginalizācija ir situācija, kad indivīdi nevēlas saglabāt savu kultūras mantojumu vai arī viņiem nav iespēju to darīt un nav kontaktu ar otras kultūras pārstāvjiem (bieži vien sociālās atstumtības vai diskriminācijas dēļ).

Pētījumā „Integrācijas prakse un perspektīvas” kā viena no akulturācijas stratēģijām tika iekļauta arī saplūšana, veidojot jaunu identitāti (*fusion*), ko savā taksonomijā piedāvā citi akulturācijas stratēģiju pētnieki – Dž. V. Berija sekotāji: T. Lafrombuāzs, H. L. K. Kolemens, J. Gertons (6), R. Burī un citi (4). Saplūšanas stratēģijas gadījumā veidojas jauna

identitāte, kurai ir arī alternatīvs variants – izteikts individuālisms, ko savā teorijā piedāvā R. Burī (sk. shēmu).

Būtiski ir piebilst, ka akulturācijas stratēģijas ir indivīdu vai grupu stratēģijas tikai tajos gadījumos, kad indivīdiem ir izvēles brīvība un atbilstošas iespējas. Piemēram, integrācijas stratēģijas izvēle ir iespējama tikai tad, ja otra kultūra ir atvērta un tā orientējas uz kultūru daudzveidību jeb citiem vārdiem – sabiedrība ir gatava daudzas nozīmīgas institūcijas (piemēram, izglītības, veselības, tiesību, darba institūcijas) piemērot kultūru daudzveidībai un pieņemt multikulturālisma ideoloģiju. Sabiedrībā nav izteikti aizspriedumi un diskriminācija un ir labas attiecības starp etniskajām grupām.

Dž. V. Berijs lielu nozīmi akulturācijas stratēģiju kontekstā piešķir multikulturālisma nosacījumam (*multicultural assumption*), kuru ir atklājis savos pētījumos, jo tikai tie cilvēki, kas ir droši par savu kultūras identitāti, spēj pieņemt tos, kuri ir atšķirīgi.

Pēdējos gados akulturāciju attieksmju pētījumos aizvien lielāka nozīme ir akulturācijas ekspektācijām, proti, tam, kādas akulturācijas stratēģijas atbalsta dominējošā grupa. Atkarībā no tā, cik lielā mērā iebraucēju izvēlētais stratēģijas sakrīt ar dominējošās grupas ekspektācijām, veidojas arī šo grupu attiecības (10). Ja abas grupas dod priekšroku integrācijai un asimilācijai kā adaptācijas stratēģijām, attiecības ir labas. Problemātiskas attiecības ir tad, ja dominējošā grupa pieļauj tikai asimilācijas stratēģiju, bet iebraucēji dod priekšroku integrācijas stratēģijai. Saskaņā ar šo tipoloģiju konfliktējošas attiecības veidojas, ja dominējošā grupa ar savu attieksmi veicina segregāciju vai iecerotāji izvēlas nodalīšanās stratēģiju, jo šajos gadījumos pilnībā trūkst pozitīvas komunikācijas un abas grupas viena otru ignorē. Pētījumi par akulturācijas procesiem parāda, ka asimilācijas uzspiešana izraisa pretreakciju un veicina nodalīšanās stratēģijas izplatību (13). Pārsvārā akulturācijas formas nosaka vai ierobežo sabiedrības dominējošā grupa (10).

Pētījuma metodoloģija

Pētījumā tika izmantotas gan kvalitatīvās pētījumu metodes (fokusa grupas), gan arī kvantitatīva datu analīze, bet abas šīs metodes apvienoja autores izstrādātie „akulturācijas stāsti”, kas pamatojas uz projektīvo metožu lietošanas principiem. Gan fokusa grupu dalībniekiem, gan aptaujas anketā tika piedāvāti pieci stāsti, kas atbilst pieciem akulturācijas stratēģiju tipiem – asimilācija, integrācija, nodalīšanās, marginalizācija un saplūšana (*fusion*).

Visiem stāstiem ir līdzīgs sākums: „Konstantīns atbrauca uz Latviju 1980. gadā pēc tam, kad bija Ļeņingradas Politehniskajā institūtā ieguvis inženiera izglītību un saņēmis nosūtījumu strādāt rūpnīcā Rīgā. Latvijā viņš iepazinās ar Ivetu (latvieti) un viņi apprecējās”, bet dzīves pozīcija, latviešu, krievu valodas un kultūras nozīme katram no piecu stāstu varoņiem ir atšķirīga (katra stāsta varoņim ir arī cits vārds, sk. 3. tabulu). Stāsti ir veidoti, izmantojot pētījuma metodiku, ko izstrādājis van Oudenhovens un viņa darba grupas dalībnieki (16). Tomēr šie stāsti ir adaptēti Latvijas situācijai, jo stāstiem ir jābūt ticamiem Latvijas kontekstā. Stāstu veidošanai tika izmantota informācija, kas iegūta iepriekšējos BISS pētījumos (17, 18), tie tika apspriesti un uzlaboti arī metodiskā seminārā.

Akulturācijas stāsti

Nodalīšanās stāsts
Konstantīns atbrauca uz Latviju 1980. gadā pēc tam, kad bija Ļeņingradas Politehniskajā institūtā ieguvis inženiera izglītību un saņēmis nosūtījumu strādāt rūpnīcā Rīgā. Latvijā viņš iepazinās ar Ivetu (latvieti) un viņi apprecējās. Gan darbā, gan mājās Konstantīns runā galvenokārt krieviski, viņa bērni mācās skolā ar krievu mācību valodu. Konstantīnam ir ļoti nozīmīgas saites ar dzimto Krieviju, un, kā viņš pats saka: „Es nespēju pieņemt latviešu kultūru un tradīcijas. Latviešu valoda man ikdienā nav vajadzīga.” Lielākā daļa Konstantīna draugu runā krieviski. Konstantīns vēlētos, lai viņa bērni augstskolas izglītību iegūst Krievijā, kur, viņaprāt, tiek nodrošināta augstāka izglītības kvalitāte. Konstantīns pasūta vairākus žurnālus no Krievijas un skatās tikai Krievijas TV kanālus. Latvijas pilsonību viņš vēl nav ieguvis, bet apsver šo iespēju, lai būtu vieglāk ceļot. Līdz šim izdevīgāk bija būt nepilsonim, jo tā bija vieglāk katru gadu apciemot radus Krievijā.
Asimilācijas stāsts
Andrejs atbrauca uz Latviju 1980. gadā pēc tam, kad bija Ļeņingradas Politehniskajā institūtā ieguvis inženiera izglītību un saņēmis nosūtījumu strādāt rūpnīcā Rīgā. Latvijā viņš iepazinās ar Ivetu (latvieti) un viņi apprecējās. Sākumā Andrejs ar visiem runāja krieviski, bet, tā kā darbā viņam bija daudz latviešu kolēģu un sieva un draugi – latvieši, viņš ātri apguva latviešu valodu un ģimenē viņi runā latviski. Arī bērni mācās latviešu skolās. Saikni ar Krieviju Andrejs ir zaudējis. Pēc naturalizācijas vecuma ierobežojumu atcelšanas 1999. gadā Andrejs ieguva Latvijas pilsonību, jo visi viņa tuvinieki Latvijā ir Latvijas pilsoņi. Kopā ar sievu Andrejs dejo latviešu tautas deju kolektīvā un pedalās Dziesmu svētkos.
Integrācijas stāsts
Vitālijs atbrauca uz Latviju 1980. gadā pēc tam, kad bija Ļeņingradas Politehniskajā institūtā ieguvis inženiera izglītību un saņēmis nosūtījumu strādāt rūpnīcā Rīgā. Latvijā viņš iepazinās ar Ivetu (latvieti) un viņi apprecējās. Dzīvojot Latvijā, Vitālijs ir labi apguvis latviešu valodu, īpaši pēdējos gados, jo latviešu valoda ir nepieciešama darbā. Ar draugiem latviešiem Vitālijs runā latviski, ar draugiem krieviem – krieviski. Ar savām meitām Vitālijs runā krieviski, bet sieva Iveta – latviski. Vitālija meitas brīvi pārvalda gan latviešu, gan krievu valodu. Ģimenē Vitālijs svin gan latviešu Jāņus, gan pareizticīgo Ziemassvētkus un Lieldienas. Vitālijs regulāri apmeklē Krievijas mākslinieku, īpaši humoristu, vieskoncertus Latvijā, viņam patīk Krievijā uzņemtās jaunās mākslas filmas, bet, skatoties Krievijas un Latvijas hokeja spēli, viņš emocionāli vairāk „slimo” par Latvijas komandu, tajā pašā laikā viņš jūt līdzī ar Krievijas valsts vienībai. 2000. gadā Vitālijs ieguva Latvijas pilsonību, jo savu turpmāko dzīvi saista ar Latviju.
Marginalizācijas stāsts
Mihails atbrauca uz Latviju 1980. gadā pēc tam, kad bija Ļeņingradas Politehniskajā institūtā ieguvis inženiera izglītību un saņēmis nosūtījumu strādāt rūpnīcā Rīgā. Latvijā viņš iepazinās ar Ivetu (latvieti) un viņi apprecējās. Ģimenē sarunu valoda ir krievu valoda, arī bērni mācās skolā ar krievu mācību valodu. Mihails nejutās piederīgs nevienai kultūrai – ne latviešu, ne krievu, jo ir zudušas saites ar Krieviju un krievisko, bet latviešu tradīcijas, kultūras dzīve un joki viņam nav pieņemami. Latviešu valodu Mihails zina ļoti slikti. Mihails apsver iespējas pārcelties dzīvot uz citu valsti, bet vēl nav izlēmis, uz kurienu doties. Brīvajā laikā Mihailam patīk skatīties amerikāņu filmas. Notikumi Krievijā un krievu kopienas dzīve Latvijā viņu neinteresē. Latvijas pilsonību Mihails neplāno iegūt, jo tā viņam nav nepieciešama.
Saplūšanas stāsts
Viktors atbrauca uz Latviju 1980. gadā pēc tam, kad bija Ļeņingradas Politehniskajā institūtā ieguvis inženiera izglītību un saņēmis nosūtījumu strādāt rūpnīcā Rīgā. Latvijā viņš iepazinās ar Ivetu (latvieti) un viņi apprecējās. Dzīvojot Latvijā, Viktors ir labi apguvis latviešu valodu, īpaši pēdējos gados, jo latviešu valoda ir nepieciešama darbā, bet tikpat labi Viktors ir apguvis arī angļu valodu, jo arī tā ir nepieciešama darbā. Ar draugiem latviešiem Viktors runā latviski, ar draugiem krieviem – krieviski. Viktora meitas mācās Zviedrijā. 2004. gadā Viktors ieguva Latvijas pilsonību, jo viņš vēlas būt ES pilsonis. Ikdienā Viktors neievēro ne latviešu, ne krievu tradīcijas, viņš vairāk cenšas sekot līdzī tam, kas ir aktuāls pasaulē, interesējas par jaunākajām tehnoloģijām un <i>fano</i> par „Formula 1” sacīkstēm.

Pirmais pētījuma posms ietvēra 18 fokusa grupu diskusiju veikšanu visā Latvijā. Deviņas fokusa grupu diskusijas tika organizētas latviešu valodā, deviņas – krievu valodā. Fokusa grupas tika organizētas jauniešiem un vidējās un vecākās paaudzes cilvēkiem atsevišķi. Diskusijas dalībnieku rekrutācija tika veikta, lietojot nejaušības un kvotu atlasēses principu. Fokusa grupu diskusiju laiks: 2006. gada janvāris–februāris.

Pētījuma otrajā posmā pēc tam, kad fokusa grupās jau tika pārbaudīts, ka izstrādātie akulturācijas stāsti ir atpazīti un var uzskatīt, ka tiešām pārstāv noteiktus akulturācijas stratēģiju tipus, tika veikta Latvijas iedzīvotāju kopumu (vecumā no 15 līdz 75 gadiem) reprezentējoša aptauja. Kopumā tika aptaujāti 1005 respondenti. Aptaujā tika lietota vairākpakāpju stratificētā nejaušā izlase. Intervijas notika respondentu dzīvesvietās pēc nejaušā soļa metodes. Lietotā izlases metode ļauj vispārināt aptaujas rezultātus uz visiem Latvijas iedzīvotājiem vecumā no 15 līdz 75 gadiem. Aptaujas laiks: 2006. gada marts–aprīlis.

Tiešajās intervijās respondentu dzīvesvietā aptaujas dalībniekiem tika jautāts, cik lielā mērā viņi atbalsta to, kā konkrētā akulturācijas stāsta varonis veido savu dzīvi Latvijā, cik, viņaprāt, Latvijā ir tādu cittautiešu, kas ir izvēlējušies šādu dzīves pozīciju. Aptaujas dalībniekiem, kas par aptaujas valodu bija izvēlējušies krievu valodu, tika lūgts novērtēt arī to, cik lielā mērā viņš (vai viņa) spēj identificēties ar konkrētā stāsta varoni. Papildus jautājumiem par akulturācijas stāstiem aptaujā tika uzdoti citi jautājumi, arī kontroljautājumi, lai noskaidrotu, cik lielā mērā aptaujas dalībnieks jūtas piederīgs Latvijas sabiedrībai, cik nozīmīga ir viņa etniskā piederība, cik cieši viņš jūtas saistīts ar Latviju un Krieviju, un citi jautājumi.

Atbalsts dažādām akulturācijas stratēģijām

Aptaujā atbalsts akulturācijas stratēģijām tika pētīts, jautājot par attieksmi pret katru akulturācijas stāstu atsevišķi, neliekot respondentam izvēlēties, kurš stāsts viņam patīk vislabāk. Līdz ar to kvantitatīvajā aptaujā iegūtie rezultāti paredz, ka vienlaikus var tikt pausta pozitīva attieksme, piemēram, integrācijas un asimilācijas stratēģijai, un neitrāla vai negatīva attieksme pret citām stratēģijām, vai otrādi. Aptaujas rezultāti var būt arī šķietami pretrunīgi, piemēram, gadījumā, kad viens un tas pats respondents atbalsta gan asimilācijas, gan nodalīšanās stratēģiju (fokusa grupās arī bija sastopami tādi gadījumi, pretrunīgās attieksmes fokusa grupu dalībnieki skaidroja ar nostāju, ka katrs cilvēks ir tiesīgs izvēlēties savu dzīves modeli un citiem cilvēkiem nav pamata to nosodīt). Tātad analizē aplūkotie dati neizslēdz cits citu, tie tikai parāda, kurai stratēģijai atbalsts ir vislielākais.

Visbiežāk gan latviešu, gan krievu iedzīvotāji atbalsta integrācijas stratēģiju jeb situāciju, kad indivīds ļoti lielu nozīmi piešķir savas kultūras saglabāšanai, bet tajā pašā laikā pieņem arī otru kultūru un cenšas uzturēt intensīvu kontaktu ar otras kultūras pārstāvjiem (sk. 4. un 5. tabulu). Šo stratēģiju atbalsta 81% visu Latvijas iedzīvotāju, to skaitā 80% latviešu un 83% krievu. Negatīvi to vērtē tikai 2% Latvijas iedzīvotāju.

4. tabula

Atbalsts pieciem akulturācijas stratēģiju tiptiem. Vidējās vērtības

(1 – nemaz neatbalsta, 5 – pilnībā atbalsta)

Cik lielā mērā Jūs atbalstāt to, kā ... veido savu dzīvi Latvijā?

Akulturācijas stratēģija	Visi iedzīvotāji (N=961/977)	Latvieši (N=629/636)	Krievi (N=243/252)	Citi (N=84/88)
Nodalīšanās	2,15	1,85	2,84	2,44
Asimilācija	4,02	4,36	3,27	3,69
Integrācija	4,38	4,38	4,36	4,44
Marginalizācija	2,06	1,98	2,23	2,07
Saplūšana	3,42	3,41	3,43	3,50

5. tabula

**Atbalsts pieciem akulturācijas stratēģiju tipiem. Apkopotas atbildes:
vērtība „4” un vērtība „5”.**

Cik lielā mērā Jūs atbalstāt to, kā ... veido savu dzīvi Latvijā?

(Skala no 1 līdz 5, kur 1 – “nemaz neatbalstu”, bet 5 – „pilnībā atbalstu”)

Akulturācijas stratēģija	Visi iedzīvotāji (N=961/977)	Latvieši (N=629/636)	Krievi (N=243/252)	Citi (N=84/88)
Nodalīšanās	15%	9%	27%	18%
Asimilācija	69%	81%	44%	57%
Integrācija	81%	80%	83%	81%
Marginalizācija	11%	10%	13%	11%
Saplūšana	46%	44%	47%	54%

Fokusa grupā līdzīgi kā aptaujā lielākā daļa latviešu Integrācijas stāstu vērtē ļoti pozitīvi un uzskata, ka tas ir ideālais vai vislabākais variants no visiem pieciem piedāvātajiem stāstiem. Ļoti pozitīvi respondenti vērtē to, ka stāsta varonis gan saglabā savas saknes un no vecākiem iegūto mantojumu, gan pieņem arī latviešu kultūru un ir iejuties Latvijas vidē. Daudzi respondenti atsaucas, ka zina šādus gadījumus, un stāsta dzīves stāstus no savas pieredzes, parādot stāstu varoņu pozīciju un attieksmi pret latviešu valodu un latvisko un norādot, ka īstie stāsta varoņi ļoti līdzinās Integrācijas stāsta varonim.

„Mans tētis ir krievu tautības cilvēks. Mums ir līdzīga situācija. Viņš nejūtas šeit slikti. Viņš jūtas šeit piederīgs. Lai arī dzimis Latvijā, viņš ir piederīgs arī krievu kultūrai. Viņš runā gan latviski, gan krieviski.” (Liepāja un Liepājas rajons, vecums 18–35 gadi, diskusijas valoda – latviešu.)

Tomēr atsevišķi latviešu fokusa grupu respondenti ietur kritisku pozīciju arī pret šo stāstu, jo viņiem pieņemamāka ir asimilācija. Savos komentāros viņi uzdod retorisku jautājumu: *„Krievs vai latvietis, kas viņš īsti ir? Tas ir jāizlemj.”* Viens no fokusa grupu dalībniekiem pārmet, ka Integrācijas stāsta varonis latviešu valodu ir iemācījies tikai nepieciešamības dēļ, bet *„viņš varēja to latviešu valodu iemācīties tāpēc, ka dzīvo Latvijā, nevis tāpēc, ka darbā vajadzēja”*. Vēl kādam respondentam šķiet, ka Integrācijas stāsta varoņa bērni nedzīvos Latvijā, bet emigrēs uz ārzemēm, jo viņiem nav šīs vienas pamat kultūras.

Kopumā integrācijas stratēģiju atbalsta 83% krievu, bet salīdzinoši mazāk atbalstītāju ir jauniešu grupā 15–30 gadi – 73%, kā arī mazāk to atbalsta rīdzinieki – 74%, bet vairāk šo stratēģiju atbalsta sievietes (86%) un krievi vecumā no 31 līdz 45 gadiem (89%). Arī fokusa grupās krievu valodā Integrācijas stāsta varoņa pozīciju vērtē ļoti pozitīvi, jo viņš ciena latviešu kultūru, kurā dzīvo, un tajā pašā laikā neaizmirst par savu dzimteni Krieviju.

„Es atbalstu Vitāliju, viņš ir malacis, ka adaptējies šeit, ka ir iemācījies un nespēj bērniem neko – viņi var runāt gan tā, gan tā, viņiem nav problēmu sarunājoties ar kādu uz ielas vai vēl kaut kur. Un vēl tas, ka uztur kultūru šeit. Es daru tāpat – svinu gan latviešu, gan krievu svētkus.” (Rīga un Rīgas reģions, vecums 18–30 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Atsevišķi respondenti Integrācijas stāstu uztver kā asimilācijas piemēru vai arī uzsver tieši tos aspektus, kas saistīti ar pielāgošanos latviešiem un latviešu valodas un kultūras apgūšanu; vairāki respondenti atzīst, ka viņi nevar iedomāties sevi stāsta varoņa vietā, jo viņiem nozīmīgāka ir krievu kultūra. Tomēr vienlaikus daudzi respondenti fokusa grupās atzīst, ka identificējas ar Integrācijas stāstu – pilnīgi visās fokusa grupās bija vismaz pāris

respondentu, kas atzina: „*Tas ir mans stāsts.*” Līdz ar to viņi ir noskaņoti šo pozīciju vērtēt ļoti pozitīvi.

Latviešiem otrs vispozitīvāk novērtētais stāsts ir Asimilācijas stāsts (šo stāstu atbalsta 81% latviešu un 44% krievu). Šī stāsta varonis brīvprātīgi izvēlas uzturēt intensīvu kontaktu ar latviešu kultūru, un viņam nav svarīgi saglabāt savas dzimtās kultūras mantojumu un identitāti. Jāatzīst, ka daudziem latviešiem šāda izvēle pieņemt latvisko ir patīkama, viņi to vērtē ļoti atzinīgi, kā cieņas izrādīšanu pret Latvijas valsti un latviešiem. Viņi uzsver, ka Latvijai un latviešiem tā ir ļoti laba stratēģija, īpaši tādēļ, ka Asimilācijas stāsta varonis brīvi pārvalda latviešu valodu un ir draudzīgi noskaņots pret latviešiem. Runājot par šo stāstu, fokusa grupu dalībnieki ar aizvainojumu norāda uz pretējiem gadījumiem, kad saskārušies ar latviešu valodas vai kultūras noliegumu no cittautiešu puses. Tomēr kopumā arī latviešu fokusa grupās asimilācijas stratēģija tiek vērtēta kritiskāk nekā integrācijas stratēģija, un tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, asimilācijas stratēģija Latvijas kontekstā respondentiem izskatās pārspīlēta un neticama, jo krievu kopiena Latvijā ir ļoti liela un lielā mērā pašpietiekama. Otrkārt, visās grupās vairākumam diskusiju dalībnieku nav pieņemams, ka cilvēks ir pilnībā atteicies no savām saknēm, dzimtās zemes kultūras. Fokusa grupās pat tika norādīts, ka tas nebūtu pieņemami, ja visi cittautieši Latvijā atteiktos no savas kultūras un saknēm. Tāpat respondenti norādīja – viņiem nepatīk, ka saviem bērniem un mazbērniem Asimilācijas stāsta varonis nesniedz neko no krievu kultūras mantojuma:

„Domāju, ka nav tomēr īsti pareizi, ka viņš ir pilnīgi krievu kultūru aizmirsis. Nu ļoti labi – viņam ir nozīmīga latviešu kultūra, bet tomēr krievu kultūras tradīcijas arī ir ļoti dziļas un bagātas, un tas nu nebūtu pareizi. Es domāju, ka viņam būtu jāinteresējas arī par krievu kultūru.” (Rīga un Rīgas reģions, vecums 60–75 gadi, diskusijas valoda – latviešu.)

Fokusa grupas krievu valodā liecina, ka cittautiešiem Latvijā ir grūti identificēties ar asimilācijas stratēģiju, lai gan daļa no viņiem pozitīvi vērtē to, ka Asimilācijas stāsta varonis zina latviešu valodu un ir ieguvis pilsonību. Aptaujas rezultāti parāda, ka salīdzinoši vairāk asimilācijas stratēģiju atbalsta krievu sievietes (50%), vecāki cilvēki (vecuma grupa 61–71 gadi – 59%) un iedzīvotāji, kas nedzīvo Rīgā (cita pilsēta – 51%, ciems, lauki – 59%). Asimilācijas stratēģiju neatbalsta galvenokārt nepilsoņi un izglītotāki cilvēki. Galvenie pārmetumi Asimilācijas stāsta varonim ir līdzīgi kā latviešu grupās – diskusijas dalībniekiem nepatīk, ka viņš ir zaudējis savas saknes, atteicies no krievu kultūras:

„Jebkurā gadījumā viņš nedrīkst aizmirst savu dzimteni. Ja viņš to ir aizmirsis, viņš ir pazaudējis sevi, viņš jau ir nekas. Viņš ir cilvēks, kas jebkurā brīdī var mainīties. Vajag cienīt sevi, to, kas ir īsts. Nevajag nevienu apvainot, – ja kaut kur dzīvo, ir obligāti jāciena šī zeme, jāmacās valoda, jo, ja tu necieni, tad kādēļ te dzīvo, tad ej prom. Bet savu zemi nedrīkst nekādā gadījumā aizmirst.” (Rīga un Rīgas reģions, vecums 60–75 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Vairāki fokusa grupu dalībnieki, īpaši Daugavpilī, noraida šo stāstu kā izdomātu un nereālu, jo Latvijā ir liela krieviski runājošo kopiena un PSRS laikā nebija iedomājams, ka kāds izvēlētos asimilēties un norobežoties no krievu valodas un kultūras:

„Ņemot vērā iedzīvotāju nacionālo sastāvu, domāju, ka tas ir pilnīgs izdomājums. Tādus cilvēkus neesmu satīcis, pat iedomāties grūti.” (Daugavpils un Daugavpils rajons, vecums 36–60 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Ja Asimilācijas stāsts jau ir ļoti pretrunīgi vērtēts, tad salīdzinoši negatīvāk un vienlaikus arī pretrunīgi tiek vērtēts Nodalīšanās stāsts. Aptaujas rezultāti parāda, ka kopumā Latvijā nodalīšanās stratēģiju atbalsta 15% un neatbalsta 60%. Atbalstītāji lielākoties ir

krievi, īpaši vecuma grupās 61–75 gadi (atbalsta 41%) un 15–30 gadi (atbalsta 27%). Nodalīšanās stāstu salīdzinoši nedaudz vairāk atbalsta gan latviešu, gan krievu tautības rīdzinieki.

Latvieši nodalīšanās stratēģiju vērtē visnegatīvāk (to atbalsta 9%, neatbalsta – 81%) (sk. 4. un 5. tabulu). Fokusa grupās respondenti par šo stratēģiju pauda sašutumu, norādot, ka nav skaidrs, kāpēc šis cilvēks vēl dzīvo Latvijā. Atsevišķus latviešu respondentus aizvairo tas, ka stāsta varonis nepieņem latviskās tradīcijas un kultūru, viņus aizvairo stāsta varoņa nevēlēšanās mācīties latviešu valodu un negatīvā attieksme pret to. Vairāki respondenti nodalīšanās stratēģiju saista ar agresīvu, negatīvu attieksmi no krievu puses, kā arī norāda, ka šādi cilvēki ir ļoti viegli manipulējami un pakļaujas noteiktu politisko partiju ideoloģijai; diskusijas dalībnieki uzskata, ka tieši tādu cilvēku bērni ir tie, kas piedalījās protesta pasākumos pret izglītības reformu mazākumtautību skolās.

Cita pozīcija latviešu fokusu grupu dalībnieku vidū, ko varētu raksturot kā empātiju un neitrāli pozitīvu attieksmi, tika pamatota ar to, ka katrs cilvēks ir tiesīgs izvēlēties savu dzīves modeli, būdams citas valsts iedzīvotājs. Respondenti diskusijā pauž empātiju pret stāsta varoni, uzsverot, ka viņš tika nosūtīts uz Latviju un tā nemaz nebija viņa izvēle uz šejieni braukt. Šī diskursa pārstāvji uzsvēra, ka katram cilvēkam ir iespējas izdarīt savu izvēli un nevienam nav tiesības to nosodīt, un, kamēr cilvēks nepārkāpj likumu un nepauž agresīvi negatīvu attieksmi pret Latviju un latviešiem, tikmēr viss ir kārtībā:

„Ja viņš spēj tā dzīvot un nepārkāpj likumu, tad lai viņš šeit dzīvo.” (Liepāja un Liepājas rajons, vecums 18–35 gadi, diskusijas valoda – latviešu.)

Daži latviešu fokusa grupu respondenti savukārt ir samierinājušies ar situāciju, ka Latvijā krievu valoda ir pašpietiekama un ir novērojamas divkopienu sabiedrības pazīmes. Viņi uzsver, ka tāda ir realitāte un to nevienam nevar pārnest, bet tā ir jāpieņem.

Apļūkojot krievu atbildes uz aptaujas jautājumiem, redzams, ka nodalīšanās stratēģiju atbalsta nedaudz vairāk par vienu ceturto daļu (27%) krievu, bet neatbalsta – viena trešā daļa (34%). Tas parādījās arī fokusa grupu paustajos viedokļos. Tie, kas šo stratēģiju neatbalsta, nosoda stāsta varoni par to, ka viņš nezina latviešu valodu un izolējas no Latvijas dzīves. Tie ir respondenti, kas uzskata, ka, dzīvojot Latvijā, nedrīkst ignorēt latviešu valodu un kultūru, viņi negatīvi vērtē nodalīšanās stratēģiju, stāsta varoņa pozīcijā saskata necienīgu attieksmi un ignoranci pret Latviju:

„Es viņu neatbalstu, jo viņam ir necienīga attieksme pret citu kultūru.” (Daugavpils un Daugavpils rajons, vecums 18–35 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

„Es nevaru iedomāties sevi viņa vietā. Viņš izolējies no visa. Nevar būt tāds noslēgts un visu atgrūst. Viņš neskatās uz priekšu. Vajag cienīt to valsti, kurā tu dzīvo.” (Daugavpils un Daugavpils rajons, vecums 36–60 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Savukārt citi fokusa grupu dalībnieki pauž sapratni un atbalstu Nodalīšanās stāsta varoņa pozīcijai, jo paši neizjūt vai maz saskaras ar latviešu kultūru, cenšas kontaktēties ar krieviem krievu valodā un jūtas līdzīgi Nodalīšanās stāsta varonim.

„Kādā mērā varat identificēties? – Pilnībā, un es viņu pilnībā atbalstu. Es pieturos pie krievu kultūras, man visi paziņas ir krievi, man vairāk patīk sarunāties krievu valodā, un es skatos krievu programmas, grāmatas arī lasu krievu valodā!” (Jelgava un Jelgavas rajons, vecums 18–35 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Vairāki respondenti norādīja, ka, viņuprāt, tieši vecāki cilvēki biežāk atsakās apzināties izmaiņas, kuras notikušas PSRS sabrukšanas dēļ. Kvantitatīvās aptaujas rezultāti apstiprina to, ka vecuma grupā 61–75 gadi ir vairāk to, kas jūtas pilnībā līdzīgi Nodalīšanās stāsta varonim un ir izvēlējušies norobežošanās stratēģiju (pilnībā līdzinās – 17%). Tomēr jānorāda, ka arī jauniešu grupā 15–30 gadi ir salīdzinoši ļoti daudz, kas uzskata, ka lielā

mērā līdzinās Nodalīšanās stāsta varonim (pilnībā – 5%, lielā mērā – 20%). Vismazāk nodalīšanās stratēģijas varonim līdzību jūt krieviski runājošie Latvijas iedzīvotāji vecumā no 31 līdz 45 gadiem.

Salīdzinoši līdzīgi gan latvieši, gan krievi vērtē marginalizācijas un saplūšanas stratēģiju. Marginalizācijas stāsta varonis ir izvēlēties norobežoties no savas etniskās izcelsmes un kultūras mantojuma, bet viņam nav kontaktu arī ar latviešiem (sk. 3. tabulu). Šis pētījums parāda, ka marginalizācijas stratēģija cilvēkiem Latvijā šķiet visnesimpātiskākā un to atbalsta vismazāk aptaujāto Latvijas iedzīvotāju (11%, 10% latviešu un 13% krievu). Runājot par Marginalizācijas stāsta varoni, vairāki respondenti lietoja tādas epitētas kā „pasaules pilsonis”, „amerikānis”, „kosmopolīts”, „komunisma bērns”. Daudziem respondentiem stāsta varonis likās degradējies cilvēks, kas pats nezina, ko viņš īsti grib. Diskusiju dalībnieku vērtējumā Marginalizācijas stāsta varonis nav ne krievs, ne latvietis, tādēļ vairāki respondenti pauda viņam līdzjūtību, jo, viņuprāt, ir grūti dzīvot bez savām saknēm. Vairāki diskusijas dalībnieki pauda viedokli, ka Marginalizācijas stāsta varonis ir ļoti tipisks „mūsu laikiem”, īpaši jauniešu vidū, jo sabiedrībā nav nekādu citu ideālu un vērtību kā nauda un sekss.

Fokusa grupās, kurās diskusijas notika krievu valodā, līdzīgi kā latviešu grupās tika norādīts, ka Marginalizācijas stāsta varonis nejūt piederību ne latviešiem, ne krieviem, ne Latvijai, ne Krievijai. Diskusijas dalībnieku vērtējumā viņam nav nekāda dzīves mērķa un motivācijas, ja nu vienīgi aizbraukt uz citu valsti. Fokusa grupu dalībnieki atzīmēja, ka tādu cilvēku kā šī stāsta varonis Latvijā ir daudz. Izskanēja arī viedoklis, ka tagad tā dara daudzi jaunieši, daudzi cilvēki brauc projām no Latvijas pelnīt naudu un, iespējams, vairs arī neatgriezīsies:

„Jā, tādu ir daudz, viņi neiederas ne šeit, ne tur.” (Rīga un Rīgas reģions, vecums 18–30 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Saplūšanas un jaunas identitātes veidošanās stratēģiju vispozitīvāk vērtē gan latviešu, gan krievu jaunieši (atbalsta 51% un 52%). Šis stāsts paredz jaunas, eiropiskas identitātes veidošanos, un tajā ir iekļauti atsevišķi globalizācijas aspekti. Pozitīvi to vērtē 46% Latvijas iedzīvotāju (44% latviešu un 47% krievu). Fokusa grupās iezīmējās vairāki viedokļi par šo dzīves modeli. Daudziem respondentiem stāsta varonis šķita ļoti pievilcīgs, jo viņš „iet laikam līdz” un prot adaptēties un pielāgoties situācijai. Daudziem patika, ka Saplūšanas stāsta varonis pārvalda trīs valodas – latviešu, krievu un angļu. Tajā pašā laikā daudziem tomēr šāda dzīves pieeja nepatika, jo, pirmkārt, viņiem šķita, ka stāsta varonis pārāk daudz pievēršas jaunajam un ir aizmirsis savas saknes. Otrkārt, daudzi respondenti stāsta varonī saskatīja tikai sava izdevīguma meklētāju, kas dzenas pēc naudas un labklājības. Latviešu fokusa grupās vairākiem respondentiem nepatika tas, ka Saplūšanas stāsta varonis Latvijas pilsonību ir ieguvis nevis tādēļ, ka jūtas piederīgs Latvijai, bet gan tikai izdevīguma dēļ – lai kļūtu par Eiropas pilsoni. Viņuprāt, šis varonis patiesībā ilgi neplāno palikt Latvijā. Respondenti, kuriem stāsta varonis nepatika, runājot par to, lietoja apzīmējumus: „individuālists”, „kosmopolīts”, „karjerists”, „biznesmenis”, „pakaļskrējējs”, „cilvēks bez mugurkaula”, „Eiropas pilsonis”, „globalizācijas produkts”, „mietpilsonis”, „viduvējība”. Vairākās fokusa grupās īpaši tika uzsvērts, ka Saplūšanas stāsts ir nākotnes modelis, kad vēl vairāk pieaugs Eiropas ietekme un, mainoties vērtībām, nauda un individuālā labklājība būs noteicošās dzīves vērtības.

„Viņš ir pasaules pilsonis. Viņam plašāks skatījums uz daudz ko. Atbalstu viņu. Neizdosies uzcelt mums lielu žogu un dzīvot aiz tā.” (Daugavpils un Daugavpils rajons, vecums 36–60 gadi, diskusijas valoda – krievu.)

Identificēšanās ar dažādām akulturācijas stratēģijām

Gan fokusa grupās, gan kvantitatīvajā aptaujā respondentiem, kas par sarunvalodu bija izvēlējušies krievu valodu, tika lūgts atbildēt uz jautājumu, cik lielā mērā viņš jūtas līdzīgs stāsta varonim. Šeit jānorāda, ka respondentiem nebija jāizsaka savs atbalsts vienai no piecām stratēģijām, bet gan atsevišķi jāvērtē katra no tām. Aptaujas rezultāti parāda, ka visbiežāk aptaujātie respondenti izjut līdzību ar integrācijas stratēģijas stāsta varoni, otrajā vietā ir saplūšanas (jaunas, eiropeiskas identitātes veidošanās) stratēģija, trešajā – asimilācijas stratēģija, bet visretāk līdzība tiek saskaņota ar marginalizācijas stratēģijas stāsta varoni (sk. 6. tabulu).

6. tabula

Identificēšanās ar pieciem akulturācijas tiptiem. Vidējās vērtības (1- nemaz nejutās līdzīgs, 5 – pilnībā līdzīns)

Aptaujātie, kuri par intervijas valodu izvēlējās krievu valodu (N=275/288)

Cik lielā mērā Jūs jūtaties līdzīgs, spējat identificēties ar?

Akulturācijas stratēģija	Vidējā vērtība	To skaits, kas uzskata, ka lielā mērā vai pilnībā līdzinās stāsta varonim (vērtības 4 un 5). %	To skaits, kas nemaz vai gandrīz nemaz nejutās līdzīgs stāsta varonim (vērtības 1 un 2). %
Nodalīšanās	2,51	20%	46%
Asimilācija	2,77	29%	40%
Integrācija	3,90	65%	10%
Marginalizācija	1,92	9%	67%
Saplūšana	2,81	30%	36%

Ar integrācijas stratēģiju lielā mērā vai pilnībā identificējas 65% krievu valodā runājošo, un tikai 10% uzskata, ka viņi nemaz nav līdzīgi Integrācijas stāsta varonim. Jāatzīmē, ka biežāk ar šo stratēģiju identificējas iedzīvotāji vecumā no 31 līdz 45 gadiem, retāk – jaunieši vecumā no 15 līdz 30 gadiem.

Identificēšanās ar Saplūšanas stāsta varoni līdzīgi kā citu stāstu gadījumos ir mazliet mazāka nekā atbalsts tam. Pilnība vai lielā mērā Viktoram, kas iemieso saplūšanas un jaunas identitātes veidošanās stratēģiju, līdzīgi jūtas 30% aptaujāto. Nedaudz vairāk – 36% – ir tādi, kas nemaz nejutās līdzīgi. Jāatzīmē, ka šajā jautājumā ir būtiskas atšķirības dažādās vecuma grupās. Salīdzinoši ievērojami vairāk tādu, kas jūtas līdzīgi Saplūšanas stāsta varonim, ir jauniešu grupā 15–30 gadi (38%). Pieaugot vecumam, šis skaits aizvien samazinās, un vecuma grupā 60–75 gadi tādu ir 18%.

Kvantitatīvās aptaujas rezultāti apstiprina iepriekš izvirzīto pieņēmumu, ka asimilācijas stratēģijai ir ievērojami lielāks atbalsts nekā identificēšanās ar to. Vidēji Latvijā 29% cittauniešu uzskata, ka zināmā mērā līdzinās Asimilācijas stāsta varonim, bet 40% uzskata, ka nemaz vai gandrīz nemaz nav līdzīgi tam.

Nodalīšanās stratēģiju par savu uzskata 20%, bet ar marginalizācijas stratēģiju identificējas 9% aptaujāto. Jāatzīmē, ka ar nodalīšanās stratēģiju biežāk identificējas jaunieši (15–30 gadi) un vecāka gadagājuma cilvēki (61–75 gadi).

Secinājumi

Kopumā pētījuma rezultāti liecina, ka izvēlēta pieeja – veidot akulturācijas stāstus un noskaidrot, kāda ir attieksme pret tiem – ir piemērota metode, lai novērtētu, kādi ir mazākumtautību pārstāvju atbalstītie akulturācijas jeb sadzīvošanas modeļi un kādas savukārt

ir latviešu kā titulnācijas ekspektācijas attiecībā uz mazākumtautībām Latvijā. To lielā mērā apstiprina pētījumā veiktā triangulācija un fokusa grupas dalībnieku spēja runāt un izteikties par šiem stāstiem un saskatīt šajos stāstos reālo dzīvi. Tomēr jānorāda, ka līdzšinējā analīze nesniedz priekšstatu par šo modeļu izplatību un to, kā tiek izvēlētas noteiktas akulturācijas stratēģijas. Izvērtējot pētījuma gaitā iegūtās atziņas, svarīgi ir apzināties, ka iedzīvotāju paustās attieksmes pret akulturācijas stratēģiju modeļiem ir normatīvi noteiktas, un, iespējams, daudzas latviešu un krievu atbildes, arī atbalstu Integrācijas stāstam, vairāk nosaka respondentu izpratne par vēlamu uzvedību. Lai to dziļāk izpētītu, būtu jāveic gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās informācijas papildu analīze, pētot dziļāku diskursu slāņus un pārbaudot paustās attieksmes ar kontroljautājumiem, un tas varētu būt jau nākamais solis šajā pētījumā.

Līdzšinējā analīze parāda, ka gan latvieši, gan cittautieši visbiežāk pozitīvi vērtē integrācijas stratēģijas izvēli un līdz ar to atbalsta, ka mazākumtautību cilvēki lielu nozīmi piešķir savas valodas un kultūras saglabāšanai, bet tajā pašā laikā jūtas piederīgi Latvijas valstij un sabiedrībai, brīvi pārvalda latviešu valodu. Šeit jānorāda, ka saskaņā ar Dž. V. Berija teoriju integrācijas stratēģija tiek uzskatīta par visoptimālāko etniskās saskaņas nodrošināšanai sabiedrībā, un var teikt, ka Latvijā ir labvēlīgi nosacījumi integrācijai, jo integrācijas stratēģijas izvēli atbalsta 80% latviešu un ar to identificējas divas trešdaļas (65%) krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju. Tajā pašā laikā tikpat liels skaits latviešu atbalsta to, ka cittautieši varētu izvēlēties asimilācijas stratēģiju (81%), kuru atbalsta ievērojami mazāks skaits krievu – tikai 44%. Dažādie viedokļi par asimilācijas stratēģiju liecina par akulturācijas stratēģijas un ekspektāciju nesakritību. Tas rada spriedzi starp divām sociolingvistiskām grupām.

Analizējot identificēšanos ar citām akulturācijas stratēģijām, jānorāda, ka 30% krievu identificējas ar saplūšanas stratēģiju, 29% – ar asimilācijas stratēģiju. Arī atbalsta ziņā šīs stratēģijas ieņem otro un trešo vietu aiz integrācijas stratēģijas – saplūšanas stratēģiju atbalsta 47%, asimilācijas stratēģiju – 44% krievu.

Gan latvieši, gan krievi visnegatīvāk vērtē marginalizācijas stratēģiju jeb situāciju, kad cittautieši nevēlas saglabāt savu etniskās izcelsmes kultūras mantojumu, bet neizjūt piederību un interesi arī par Latviju.

Atšķirīga ir latviešu un krievu attieksme pret nodalīšanās stratēģiju jeb situāciju, kad indivīdi ļoti lielu nozīmi piešķir savas kultūras saglabāšanai, bet izvairās kontaktēties ar latviešiem un neizjūt piederību Latvijai. Šo stratēģiju atbalsta 9% latviešu, bet 27% krievu. Viena piektā daļa krieviski runājošo Latvijas iedzīvotāju (20%) uzskata, ka lielā mērā vai pilnībā identificējas ar šo stratēģiju.

Zīmīgi, ka mazāk to, kas identificējas ar nodalīšanās stratēģiju, ir vecumā no 31 līdz 45 gadiem. Acīmredzot šajā vecuma grupā cilvēki ir labāk iekļāvušies Latvijas sabiedrībā, izveidojuši savas ģimenes un pilsoniski jūtas piederīgi Latvijai. Kā negatīva tendence jāatzīmē, ka krievu jaunieši nodalīšanās stratēģiju izvēlas biežāk nekā vidēji citās vecuma grupās (26%). Tā ir vērtējama kā bīstama tendence, ko BISS iepriekš veiktie pētījumi (19) ļauj saistīt ar protesta akcijām pret izglītības reformu mazākumtautību skolās.

Izmantotie informācijas avoti

1. Arends-Toth, J., van de Vijver, F. J. (2003) *Multiculturalism and Acculturation: Views of Dutch and Turkish-Dutch*. *European Journal of Social Psychology*, 33, p. 249–266.
2. Berry, J. W. (1997) *Immigration, Acculturation and Adaptation*. (Lead article with commentary.). In: *Applied Psychology: An International Review*, 46, p. 5–68.
3. Berry, J. W. (2001) *A Psychology of Immigration*. In: *Journal of Social Issues*, vol. 57, No. 3, 2001, p. 615–631.

4. Bourhis, R. Y., Moise, L. A., Perrault, S., & Sen, cal, S. (1997) *Towards an Interactive Acculturation Model: Social Psychological Approach*. International Journal of Psychology, 32, p. 369–386.
5. Dona, G., Berry, J. W. (1994) *Acculturation Attitudes and Acculturative Stress of Central American Refugees*. International Journal of Psychology, 29, p. 57–70.
6. LaFromboise, T., Coleman, H. L. K., & Gerton, J. (1993) *Psychological Impact of Biculturalism: Evidence and Theory*. Psychological Bulletin, 114, p. 395–412.
7. Levin, S., Federico, C. M., Sidanius, J., Rabinowitz, J. L. (2002) *Social Dominance Orientation and Intergroup Bias: The Legitimation of Favoritism for High-status Group*. Personality and Social Psychology Bulletin, 28, p. 144–157.
8. Kotic, A. (2002) *Acculturation Attitudes, Need for Cognitive Closure and Adaptation of Immigrants*. The Journal of Social Psychology, 2, p. 179–201.
9. Kruglanski, A. W., Kotic, A., Pierro, A., Mannetti, L. (2004) *The Social Cognition of Immigrants' Acculturation: Effects of the Need for Closure and the Reference Group at Entry*. In: Journal of Personality and Social Psychology, 2004.
10. Montreuil, A., & Bourhis, R. Y. (2001) Majority Acculturation Orientations Toward “Valued” and “Devalued” Immigrants. Journal of Cross-Cultural Psychology, 32, p. 698–719.
11. Phinney, J. S. (1990) *Ethnic Identity in Adolescents and Adults*. Psychological Bulletin, 108, p. 499–514.
12. Rudmin, F. W. (2003) Catalogue of Acculturation Constructs: Descriptions of 126 Taxonomies, 1918–2003. In: W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler (Eds.), *Online Readings in Psychology and Culture* (Unit 8, Chapter 8) (available: <http://www.ac.wvu.edu/~culture/index-cc.htm>), Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington, USA.
13. Shamai, S., Ilatov, Z. (2005) *Acculturation Models of Immigrant Soviet Adolescents in Israel*. In: *Adolescence*, Fall 2005, vol. 40, Issue 159, p. 629–645.
14. Tajfel H., Turner J. C. (1979) *An Integrative Theory of Intergroup Conflict*. In: W. G. Austin, S. Worchel (Eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
15. Tajfel, H., Turner, J. C. (1986) *The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour*. In: S. Worchel & W. Austin (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (p. 33–48). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
16. Van Oudenhoven, J. P., van der Zee, K. I., & van Kooten, M. (2001) *Successful Adaptation Strategies According to Expatriates*. International Journal of Intercultural Relations, 25, p. 467–482.
17. Zepa, B., Kļave, E., Jeruma, L., Krišāne, J. (2004) *Cittautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā izglītības reformas kontekstā*. Baltijas Sociālo Zinātņu institūts. Rīga.
18. Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomsone, I. (2005) *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Baltic Institute of Social Sciences. Rīga.
19. Zepa, B., Šūpule, I., Krastiņa, L., Penķe, I., Krišāne, J. (2004) *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija*. Baltijas Sociālo Zinātņu institūts. Rīga.

Summary

Acculturation is the process of all changes that take place when individuals of different ethnocultural groups come into a prolonged contact with one another, as it is in Latvia. However, there have been certain changes in the processes of acculturation in Latvia after the regaining of independence and change of the statuses of socio-linguistic groups. The aim of this paper is to analyse acculturation strategies supported by Latvians and other ethnic groups in Latvia. The study is based on both quantitative and qualitative analysis of five acculturation stories, which correspond to five acculturation models – assimilation, separation, integration, marginalization and fusion.

Keywords: ethnic relations, acculturation strategies, acculturation expectations.

„Nacionālisma” konstruēšana Latvijas integrācijas politikā

The Construction of “Nationalism” in Latvia's Government's Policy of Integration

Brigita Zepa

Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa
e-pasts: brigita.zepa@lu.lv

Raksta teorētiskajā daļā aplūkoti galvenie jēdzieni, kas skar integrācijas politiku. Raksta autore centrālo uzmanību vērš uz divām nacionālisma izpausmēm: etnisko nacionālismu un pilsonisko nacionālismu, skaidrojot, ka Latvijas gadījumā tas saskan ar to, kā nacionālismu interpretē, no vienas puses, latviešu politiķi un, no otras puses, minoritātes. Raksta empīriskajā daļā autore parāda etniskā un pilsoniskā nacionālisma interpretācijas politisko partiju programmās un politiķu izteikumus.

Atslēgvārdi: nacionālisms, nacionāla valsts, minoritātes, nacionālās minoritātes, pilsoniskais nacionālisms, etniskais nacionālisms, multikulturālisms, sabiedrības integrācija.

Ievads

Valsts programmā „Sabiedrības integrācija Latvijā” uz sabiedrības integrācijas valstisko kontekstu norādīts, ka Latvija ir demokrātiska, tiesiska, nacionāla valsts un ka „nepastāv neatrisināmas pretrunas, kas neļautu Latvijā izveidoties valstiski vienotam, nacionāli un sociāli integrētam pilsoņu kopumam” (24: 10).

Politikas dokumentos deklarētā sabiedrības integrācijas politika paredz gan garantēt latviešu tautas pašnoteikšanās tiesības, gan saglabāt cittautiešu tiesības uz savu dzimto valodu un kultūru (24: 8).

Redzams, ka, tieši vārdos nenosaucot, integrācijas programma sevī ietver centienus attīstīt integrācijas politiku divos virzienos, kuru saskaņošana ir sarežģīta gan teorētiski, gan praktiski. No vienas puses, tā ir ideja par nacionālas valsts stiprināšanu, no otras puses, sabiedrības integrācijas programmā uzsvērts, ka Latvijas iedzīvotājus vieno vēlēšanās saglabāt un attīstīt savu etnisko un kultūras identitāti. Dažādu etnisko grupu identitāšu un kultūras attīstības atzīšana liecina, ka programma ietver sevī arī multikulturālisma iezīmes. Integrēt vienotā programmā nacionālas valsts un multikulturālisma ideju ir ne tikai sarežģīts, bet var būt arī pretrunīgs uzdevums.

Problēmu padziļina arī integrācijas politikas nesaskaņotība starp tās īstenotājiem. No vienas puses, Ministru kabineta 2001. gadā apstiprinātā sabiedrības integrācijas programma deklarē valsts oficiālo nostāju sabiedrības integrācijas jautājumos. Pamatojoties uz to, tika precizēti daudzi likumi par etnopolitiku Latvijā, lai panāktu to atbilstību ES minoritāšu tiesību regulējošajiem dokumentiem. Saskaņā ar šo politiku paredzēta pilsoņu loka paplašināšana, pilsoņu un nepilsoņu politiskās līdzdalības veicināšana.

Taču, no otras puses, politiķiem ir cita nostāja, kas ir visai izplatīta un ko var nosaukt par „nacionālpolitisko diskursu”. Viņi oponenti gan oficiālajam valsts integrācijas diskursam, gan ES nostādņām minoritāšu jautājumos, piemēram, TB/LNNK ierosinājusi izdarīt izmaiņas pilsonības likumā, kas ierobežotu naturalizēšanās iespējas nepilsoņiem (1).

Vēl lielāku neatbilstību oficiālajam integrācijas diskursam atrodam nacionālradikāļu paustajos tekstos, kas ir klaji neiecietīgi, pat naidīgi pret krieviem Latvijā (3).

Savukārt „opozīcijas diskursu”, kas kritizē gan pašu sabiedrības integrācijas programmu, gan tās īstenošanu, varam atrast Latvijas krievvalodīgajos masu medijos (20). Pretēji tam latviešu masu mediju rakstos un ziņās parasti atrodam atbalstu oficiālajam integrācijas diskursam (20).

Pie līdzīgiem secinājumiem nonāk arī igauņu pētnieki, aplūkojot Igaunijas sabiedrības integrācijas programmu 2000.–2007. gadam. Igauniju integrācijas pētnieks Raivo Vetiks atzīst, ka „programmā minētais sabiedrības integrācijas jēdziens satur elementus, kas noteiktos apstākļos var būt pretrunīgi. Sabiedrības homogenizācija un etnisko atšķirību saglabāšana biežāk ir nekā nav pretrunīgs process” (18). Uzsverot, ka svarīgi ir pamatot, kādu sabiedrības unifikāciju paredzēts īstenot un kādas integrējamo daļu atšķirības saglabāt, R. Vetiks norāda uz trim Igaunijas sabiedrības integrācijas sfērām, kas veido stingru kopējo pamatu visām sabiedrības grupām: lingvistiski komunikatīvo (igauņu valoda kā kopējā informācijas telpa), legāli politisko (Igaunijai lojālo pilsoņu kopa, nepilsoņu skaita samazināšana) un sociālekonomisko (visām etniskajām grupām vienādas sociālās mobilitātes iespējas) un kultūras plurālismu, kas nozīmē neigauņiem garantētas iespējas saglabāt savu valodu un kultūru (18).

Tajā pašā laikā igauņu pētnieki norāda uz politiskā un akadēmiskā diskursa atšķirību Igaunijā sabiedrības integrācijas jautājumos (10), kas liecina, ka īstenot praksē multikulturālisma principus ir visai komplikēts uzdevums.

Sabiedrības integrācijas politikas pamatā ir tādi koncepti kā „nacionāla valsts”, „nacionālās minoritātes” un „multikulturālisms”, kuru interpretācija lielā mērā nosaka, kādā veidā iespējams risināt pretrunas, ko sevī ietver valstiski vienota, nacionāli un sociāli integrēta pilsoņu kopuma izveidošanās etniski daudzveidīgā valstī.

Teorētiskais konteksts

Nacionāla valsts

Termins „nacionāla valsts” ir iekšēji pretrunīgs, jo pēc būtības tas nozīmē, ka teritoriālās un tiesiskās robežas sakrīt ar noteiktas etniskas grupas robežām, ar ko valsts tiek identificēta, parasti tās iekļaujot arī nosaukumā (14: 5). Taču, ņemot vērā, ka tādu valstu, kur viena etniskā grupa veido gandrīz visu iedzīvotāju kopumu, ir pavisam nedaudz, gan praksē, gan teorijā rodas jautājumi par nacionālajām minoritātēm, par imigrantiem, par pilsonības institūciju, multikulturālismu utt.

Katram šim jēdzienam veltīti sējumi akadēmisko diskusiju laukā un plašas politiku diskusijas. Diskusijās par Nacionālo minoritāšu tiesību aizstāvības konvenciju visai asa Latvijā ir bijusi domu apmaiņa par to, kā definējamas nacionālās minoritātes un vai, piemēram, krievi pieskaitāmi šai grupai.

Atzīstot to, ka etniski homogēnu valstu ir nedaudz, dažādu teorētisko perspektīvu pārstāvji cenšas atrast terminu, kas precīzāk raksturotu pilsoņu kopumu etniski heterogēnā valstī. Primordiālisma aizstāvis Antonijs Smits (*Antony D. Smith*), piemēram, raksta, ka polietnisku valstu gadījumā dažādu etnisko grupu iekļaušanai, saglabājot to īpašo kultūras mantojumu, nepieciešama noteikta kārtība, kura parasti izveidojas vairāku gadsimtu

laikā. Tā ļauj izveidoties noteiktai „politiskai kultūrai”, „pilsoniskajam nacionālismam”, kad indivīds jūtas kā mājās divos lojalitātes un identitātes apļos, piemēram, kataloņu un spāņu, bretoņu un franču, skotu un britu aplī (15).

Savukārt Rodžers Brubeikers (*Rogers Brubaker*), salīdzinot nacionālisma jūtu veidošanos Vācijā un Francijā, skaidro, ka nacionālisma jūtas var izveidoties gan pirms, gan pēc nacionālas valsts izveidošanās. Vācijā tās pastāvēja pirms nacionālas valsts un bija stimulējošas valsts izveidošanai, savukārt Francijā nacionālās jūtas radās pēc valsts izveidošanās, tās izauga no valsts institūcijām, politiskās kopienas, pilsoniskās piederības (4: 23). R. Brubeikers uzsver, ka atšķirību nosaka tas, pēc kāda principa sabiedrība ir vienota: Francijā sabiedrība ir vienota politiski un dalību nosaka pilsonība, šajā gadījumā var runāt par pilsonisko nacionālismu. Vācijā sabiedrība ir vienota pēc etnicitātes, kas ir etniskā nacionālisma piemērs (4: 4).

Attiecinot šos terminus uz Latvijas gadījumu, atklājam, ka etniskais nacionālisms ļabi raksturo latviešu centienus atjaunot valstisko neatkarību astoņdesmito gadu beigās. Taču, ja raugāties uz mazākumtautībām, kas Latvijas pilsonību ieguvuši tikai pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, uz tām vairāk būtu attiecināms pilsoniskais nacionālisms. Varam teikt, ka Latvijā paralēli pastāv šie abi sabiedrību vienojošie principi – politiskais un etniskais princips. To varētu nosaukt par Latvijas sabiedrības integrācijas duālo raksturu: no vienas puses, tas norāda uz integrācijas iespējamību, bet, no otras puses, tas izvirza jautājumu, vai var dažādu sabiedrības grupu integrācija notikt uz atšķirīgiem pamatiem: pēc etnicitātes vai pilsonības principa.

„Liberālā plurālisma” autors Vils Kimlika (12: 16), diskutējot par terminu „pilsoniskais nacionālisms”, ievieš liberālās politikas dimensiju. V. Kimlika uzsver, ka liberālu „pilsonisko nāciju” ne liberālās etniskās nācijas atšķir tas, ka etniskās nācijas nozīmīgākais uzdevums ir noteiktas etnonacionālās kultūras un identitātes atražošana, bet pilsoniskā nācija atšķirībā no etniskās ir neitrāla pret savu pilsoņu etnokulturālo identitāti un nacionālo piederību definē kā noteiktu demokrātijas un tiesību principu ievērošanu. Mihails Kītings (11) uzsver, ka ne jau valodas un kultūras politika nosaka, vai nācija ir pilsoniska vai etniska, bet gan veidi, kā valoda un kultūra tiek izmantoti, – vai nu veidojot pilsonisko nāciju vai praktizējot etnisko atstumtību.

Pamatojoties uz minēto autoru atziņām, varam secināt, ka „vienota, nacionāli un sociāli integrēta pilsoņu kopuma” veidošanai nepieciešamas diskusijas un precizējumi, pirmkārt, nepieciešams skaidri noteikt sabiedrības vienotības principu (*principus*), diskutēt par to, vai integrācijas politika īstenojama, pamatojoties tikai uz vienu principu, vai arī iespējams abu aplūkoto principu – etniskā un pilsoniskā – apvienojums.

Nacionālās minoritātes

Akadēmiskajā literatūrā pie nacionālajām minoritātēm parasti pieskaita divu kategoriju minoritātes. Pirmkārt, etniskās grupas, kurām pašlaik nav valsts, kur tās būtu vairākumā, bet kurām valsts bijusi pagātnē vai arī bijusi tieksme pēc valsts (12: 25). Šādam nacionālās minoritātes raksturojumam atbilst kataloņi, baski Spānijā, flāmi Beļģijā, skoti, velsieši Lielbritānijā, korsikāņi Francijā, kā arī līvi Latvijā. Otrkārt, pie nacionālajām minoritātēm pieskaitāmas etniskās grupas, kuru teritorijā vēlāk ieradusies cita etniskā grupa, kas tur izveidojusi valsti un vardarbīgi tās iekļāvusi šai valstī, kuras veidotājus vietējie uzskata par svešiniekiem (12: 25). Šādam nacionālās minoritātes raksturojumam atbilst, piemēram, Amerikas indiāņi.

Apzīmējot dažādas grupas, kas veido mazākumu no kāda veseluma, parasti lieto vārdu „minoritāte”. Šādi apzīmējamas gan seksuālās, gan reliģiskās minoritātes, tas var

būt mazākums kādā balsojumā, mazākums kādā politiskā partijā vai citā institūcijā. Arī etniskās grupas, kas ir mazākumā, var saukt par etniskajām minoritātēm, kam latviešu valodas praksē tiek lietots vārds „mazākumtautības”, piemēram, lietojot terminu „mazākumtautību skolas”, tajā tiek iekļautas poļu, ukraiņu, ebreju, igauņu un citas skolas, kur mācību procesā tiek izmantotas attiecīgo minoritāšu valodas. Raksturojot etniskā sastāva dinamiku padomju varas gados, Latvijā bieži tiek lietots termins „imigranti”. Pie imigrantiem parasti pieskaita cilvēku grupas, kas labprātīgi atstājuši savu dzimto zemi un devušies uz citu valsti, parasti ekonomisku vai politisku stimulu dēļ. Imigrantiem, kas ieceļojuši, ievērojot attiecīgās valsts likuma normas, ir tiesības iegūt pilsonību atbilstoši attiecīgās valsts noteiktajai kārtībai.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas un PSRS sabrukuma padomju laika imigrantu ieceļošana Latvijā no citām padomju republikām pielīdzināma starpvalstu migrācijai. Latvijas valstiskā statusa maiņas dēļ imigrācijas fakts ieceļotājiem ir ieguvis jaunu jēgu, piemēram, nepieciešams iegūt neatkarīgās Latvijas pilsonību, nepieciešams apgūt oficiālo valsts valodu, lai integrētos darba tirgū, pielāgoties pārejai uz valsts valodu izglītībā. Šai situācijā paveras lielas konflikta iespējas starp Latvijas valsti un šo imigrantu grupu. Ja Latvijas valsts mērķis ir stiprināt nacionālas valsts statusu, kur nozīmīga vieta ir valstij lojālu pilsoņu kopai, nacionālajai valodai un kultūrai, tad imigrantu grupai, kā tas ir raksturīgi imigrantiem jebkurā valstī, ir vēlme iestāties par savas etniskās identitātes un kultūras saglabāšanu. Vēl jāuzsver, ka padomju laikā notikušie migrācijas procesi sava masveidīguma dēļ radīja krasas izmaiņas etniskajā struktūrā. Krievu skaits Latvijā pieauga no 9% 1935. gadā līdz 34% 1989. gadā, bet latviešu skaits proporcionāli samazinājās no 77% 1935. gadā līdz 52% 1989. gadā (23). Latvijā notikuši masveida imigrācija krasi atšķir Latvijas gadījumu no migrācijas procesiem Rietumeiropas valstīs, kur vairāk raksturīgas proporcionāli mazskaitlīgākas (attiecībā pret valsts iedzīvotāju skaitu) imigrantu grupas.

„Nacionālās minoritātes” ir viens no terminiem, par kuriem periodiski, it īpaši saistībā ar Vispārējās mazākumtautību tiesību aizsardzības konvenciju, izraisījušās diskusijas sabiedrībā. Konvencijas nosaukums *Framework Convention for the Protection of National Minorities* latviski tiek tulkots gan kā „Nacionālo minoritāšu tiesību aizsardzības konvencija” (un atzīstams par pareizu, turpmāk – Konvencija), gan kā „Vispārējā mazākumtautību tiesību aizsardzības konvencija” (tulkots neprecīzi, jo *national minorities* tiek tulkots kā „mazākumtautības”, kas ir plašāks jēdziens un nenoskaidro nacionālās un etniskās minoritātes, bet šajā gadījumā tas ir ļoti svarīgi. Pēc angļiskā nosaukuma Konvencija attiecināma tikai uz nacionālajām minoritātēm. Par to, kas kurā valstī uzskatāmas par nacionālajām minoritātēm, bijušas diskusijas arī citās Eiropas valstīs, un parasti diskusijās ir noteikts, ka termins „nacionālās minoritātes” attiecināms uz vēsturiski senākām etniskām grupām, kas dzīvo noteiktu valstu teritorijās, un tām parasti nepieskaita 20. gadsimta otrās puses imigrantu plūsmas. Latvijas situāciju sarežģī tas, ka krievu valodā plaši tiek lietots termins „национальные меньшинства”, kas vistuvāk atbilst terminam „mazākumtautības”. Ar šiem terminiem apzīmē gan etniskās, gan nacionālās minoritātes. Savukārt termins „этническая группа” krievu valodā ieviesies tikai pēdējās desmitgadēs un tiek lietots tikai akadēmiskajā literatūrā, bet publikajā telpā parasti tiek lietots termins “национальные меньшинства”.¹ Minoritāšu politiķiem raksturīgi, ka, runājot par Konvenciju, viņi to indentificē ar krievu kā etniskās minoritātes tiesībām.

Varam teikt, ka valoda šai gadījumā atpaliek no sociālpolitisko procesu attīstības – tiem pieskaitāms gan PSRS sabrukums un okupēto valstu neatkarības atjaunošana, gan arī jaunu demokrātijas normu ieviešana, kas nosaka vispārējo kārtību pamatnācijas attiecībās ar nacionālajām minoritātēm. Mazākumtautību Konvencija neparedz normas, kas regulē

pamatnācijas (titulnācija, majoritāte) attiecības ar citām minoritātēm, kuras valstī iebraukušas nesēn. Parasti katra valsts individuāli veido savu politiku pret imigrantu grupām, un šeit vērojamas ļoti atšķirīgas pieejas, piemēram, Kanādā izveidota multikulturālisma politika, Vācijā darba meklētāju plūsmu sauc par „viesstrādniekiem”.

Imigrantu integrācija, multikulturālisms

Kā raksta Vils Kimlika, Rietumu demokrātijas vairāk nekā 200 gadu imigrantu grupu integrācijas pieredzē nav daudz tādu gadījumu, kad legāli ieceļojušie imigranti, kam ir tiesības uz pilsonību, būtu radījuši kādus draudus liberālās demokrātijas stabilitātei (12: 32). Tai pašā laikā V. Kimlika atzīst, ka dažos gadījumos imigrantu grupas kā aizvainojumu uztvērušas prasību apgūt valsts valodu, lai saņemtu pilsonību, kā arī to, ka bērniem skolā ir jāapgūst valsts valoda. Vērtējot imigrantu integrācijas pieredzi, V. Kimlika atzīst, ka līdz 60. gadiem lielākajās imigrantu uzņēmējvalstīs – ASV, Kanādā, Lielbritānijā – pamatā tika īstenota asimilācijas politika, kas sagaidīja no imigrantiem vietējo kultūras normu pieņemšanu – ar laiku imigranti sāka līdzināties vietējiem iedzīvotājiem pēc runasveida, ģērbšanās manierēm, brīvā laika pavadīšanas un ēšanas paradumiem, ģimenes lieluma, identitātes utt. Taču 70. gados atklājās, ka šāds asimilācijas modelis ir nereāls, nav nepieciešams un ir netaisnīgs (12: 32). Šāda politika ir nereāla tāpēc, ka daudzas grupas savu vizuālo atšķirību dēļ un arī emocionāli nekad nevar pilnīgi „saplūst” ar vietējiem. Piespiedu asimilācija nav nepieciešama, jo, gadījumos, kad imigrantiem ir stingra savas identitātes izjūta, tie var arī nekad nekļūt par lojāliem pilsoņiem. Piespiedu asimilācija ir netaisnīga, jo liedz vienādu attieksmi pret visiem imigrantiem un daudziem tā pārvēršas nomācošā procesā. (12: 33).

Kopš 70. gadiem no imigrantiem arvien vairāk izskan prasības pēc „multikulturāla” integrācijas modeļa, kas ļautu izvēlēties dažādas integrācijas stratēģijas. Kanāda un Austrālija ir divas valstis, kas praksē īsteno multikulturālisma politiku un kur valsts ir uzņēmusies sponsorēt un aktīvi atbalstīt multikulturālismu kā oficiālu politiku. Multikulturālisma idejai atvērta ir arī Lielbritānija. Galēji pretēja nostāja ir Francijai, Vācijai, Japānai.

20. gadsimta pēdējās desmitgadēs arī zinātnieki pievērsušies teorētiskai multikulturālisma izpētei. Kanādietis politikas filozofs Čārlzs Teilors (*Charles Taylor*) multikulturālismu raksturo kā ”atzīšanas politiku”, kad tiek saglabātas atsevišķas etniskās identitātes, tajā pašā laikā izmantojot pilsonību kā kompensējošu identitāti un ļaujot iekļauties valstī atšķirīgām etniskām grupām (16). Č. Teilors uzsver, ka „atzīšana” vai „neatzīšana” no citu puses ir katras identitātes veidošanās pamatā, turklāt „atzīšanu” Č. Teilors uzsver kā vitālu cilvēka vajadzību. Č. Teilors attīsta divu veidu „atzīšanas”, kas raksturīgas mūsdienu politikā, – universālisma politiku un atšķirību politiku. Pirmā atzīst visu pilsoņu vienlīdzību, bet otrā norāda uz pilsoņu īpašajām kultūras un citām identitātēm.

Multikulturālisma teorētiķis indietis Biku Pareks (*Bhikhu Parekh*) norāda uz līdzīgu paradoksu, kas raksturo multikulturālismu (13). Tās ir vienotība un atšķirība, kas ir vienādi svarīgas, bet tai pašā laikā tās viena otru ierobežo. Jo dziļāka ir atšķirība, jo stiprāka vienotība ir nepieciešama, lai saturētu kopā heterogēno sabiedrību un vienlaikus uzturētu atšķirīgo. Atsaucoties uz Č. Teiloru, Biku Pareks atzīst, ka tieši par šīm divām alternatīvām – vai valsts atzīst vienādas tiesības visiem vai arī izvēlas politiku, kas atzīst dažādu kultūru atšķirības, – ir aktuālas pēdējā laika diskusijas par multikulturālismu.

Sīvens Vertovecs (*Steven Vertovec*) norāda, ka multikulturālisms saistīts ar daudziem atšķirīgiem un savstarpēji pārklājošiem diskursiem. Terminu „multikulturālisms” lieto dažādās situācijās un nozīmēs, piemēram, kā demogrāfiskas daudzveidības raksturojumu,

politisku ideoloģiju, rīcībpolitiku, institucionālu pārveidojumu mērķi, kultūras izpausmes iespējas, vispārēju morālu izaicinājumu, jaunu politisko cīņu virzienu vai arī kā postmodernitātes pazīmju izpausmes veidu (17). Aplūkojot dažādās multikulturālisma interpretācijas šķērsgrizumā, Ralfs Grillo piedāvā veidot robežšķirtni starp „vāju” multikulturālismu – kad kultūru atšķirība tiek atzīta tikai privātajā sfērā un no imigrantiem un etniskajām minoritātēm tiek sagaidīta augsta asimilācija sabiedriskajā sfērā jautājumos, kas skar tieslietas, valdību, tirgu, izglītību un nodarbinātību, – un stingru multikulturālismu, kas nozīmē institucionālu kultūras atšķirību atzīšanu sabiedriskajā sfērā, ieskaitot politisku pārstāvēniecību (9).

Integrācijas politikas konceptu lietošanas prakse

Sabiedrības integrācija, valsts modelis

Saskaņā ar sociālo konstruktīvismu, kas gadsimtu mijā kļuvis par vienu no populārākajām teorētiskajām perspektīvām socioloģijā un tai radniecīgajās zinātnēs, mūsu darbība izriet no tā, kā mēs konstruējam sociālo pasauli, savukārt šīs sociālās pasaules konstruēšanā izšķiroša nozīme ir valodai (8, 6).

Ja raugāties uz integrācijas politikas veidošanu un praksi no sociālā konstruktīvisma perspektīvas, mums paveras iespējas atklāt valodas lietojuma nozīmi šai politikā. Iepazīstoties ar politikas veidotāju valodu, terminiem integrācijas saistībā, redzam, ka vienu un to pašu lietu apzīmējumam viņi lieto atšķirīgus terminus. Atšķirīga ir arī terminu jēga un interpretācija, uz kuriem pamatojas etnopolitika, kas ir sabiedrības integrācijas pamats. Parasti šie termini izveidojas vienas kultūras, vienas vēsturiskās pieredzes grupā. Latvijas gadījumā šo terminu „arheoloģija” parasti meklējama latviešu vai minoritāšu politiķu lokā, šie termini netiek diskutēti plašākā sociālajā, kultūras laukā. Latvijā nav notikušas plašas un izskaidrojošas diskusijas par terminiem „nācija”, „nacionāla valsts”, „nacionālā identitāte”. Ir bijušas tikai dažas publikācijas laikrakstos vai diskusijas televīzijā. Apsīkušas 90. gadu sākumā iesāktās debates par to, kāda veida nācija Latvijā tiek veidota, kāds ir Latvijas nacionālisma modelis – etniskais vai pilsoniskais.

Savukārt, ja pievēršamies partiju dokumentos sniegtajiem sabiedrības integrācijas politikas izklāstiem, tostarp arī skaidrojumiem par Latvijas valsts modeli tās pilsoniskā kopuma aspektā, redzams, ka tie ievērojami atšķiras gan latviešu partijām, gan arī salīdzinot ar minoritāšu partijām. Nacionāli konservatīvajai partijai TB/LNNK, piemēram, raksturīgi, ka jautājumi, kas skar sabiedrības integrāciju, – valsts valodas apguve, mazākumtautību izglītības reforma, naturalizācijas prasību paaugstināšana – ir izvirzīti kā pienākums, kas veicams minoritātēm, taču programma neparedz latviešu pienākumus, lai padarītu integrāciju iespējamu – tā ir iecietība un atvērtība pret tiem, kas vēlas integrēties. Kā raksta J. V. Berijs (2), akulturācijas stratēģijas ir iespējamās tikai tajos gadījumos, kad indivīdiem ir izvēles brīvība un atbilstošas iespējas. Piemēram, integrācijas stratēģijas izvēle ir iespējama tikai tad, ja otra kultūra ir atvērta un tai ir iekļaujoša orientācija attiecībā uz kultūru daudzveidību. Integrācijas programma, kas ietver tikai norādes uz minoritāšu pienākumiem, nenorādot uz toleranci pret dažādām tautībām un kultūras vērtību atzīšanu, pielīdzināma asimilācijas politikai. Līdzīga nostāja ir arī Zaļo un Zemnieku savienībai, kuras vienīgais programmas punkts, kas attiecas uz etnopolitikas jautājumiem, skan: „Vēdosim Latviju kā nacionālu, daiļu un spēcīgu valsti, ar latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu un latviešu kultūru kā dominējošo. Mēs iestājamies par to, ka tikai latviešu tautai ir tiesības noteikt Latvijas valsts nākotni” (25). Šis teksts arī ir spilgts piemērs tam, kā partijas, paužot savu nostāju pret vēlamo valsts modeli, „izlīdzas” ar emocionāliem, tēlainiem izteikumiem.

Citas latviešu partijas savos programmu dokumentos atzīst mazākumtautības un to kultūru. Latvijas Pirmā partija (LPP) uzsver, ka pastāv par multikulturālu Latvijas sabiedrību ar latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu. LPP atbalsta integrāciju un naturalizāciju, šajos procesos latviešu valoda tiek uztverta kā būtisks instruments, tās programmā uzsvēta mazākumtautību kultūru saglabāšanas nepieciešamība: „Mazākumtautības ir Latvijas tautas daļa, un to kultūras ir piederīgas Latvijas kultūrai. Tāpēc mēs esam par tādu apstākļu radīšanu, lai *nacionālās minoritātes*² saglabātu un attīstītu to kultūru, sargātu to identitāti, reliģiju, valodu, tradīcijas un kultūras mantojumu” (22).

Līdzīgi arī Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija savā programmā min, ka latviešu valodai jānodrošina vienīgās valsts valodas stāvoklis, tajā uzsvēta visu iedzīvotāju lojalitāte pret valsti: „Katram Latvijas pilsonim ir jāsaprot, ka viņš vispirms ir Latvijas valsts pilsonis un tikai pēc tam pārstāv savu etnisko grupu.” Vienlaikus izvirzīts arī princips, kas paredz cieņu pret katras mazākumtautības valodu un kultūru: „Savu etniskumu vēlas saglabāt ne vien latvieši, bet arī cittautieši. Tādēļ jāatbalsta arī citu tautību cilvēku centieni saglabāt savu etnisko identitāti.” Latvijas ceļš Latvijai definē kā „nacionālu valsti ar multikulturālu sabiedrību”. Par mazākumtautību kultūru atzīšanu savās programmā raksta arī Jaunais laiks un Tautas partija.

Savukārt minoritāšu partijas uzsver minoritāšu tiesības uz savu identitāšu saglabāšanu. Tautas Saskaņas partijas (TSP) uzskati etniskajos jautājumos pamatojas uz to, lai netiktu ierobežotas latviešu tiesības savā zemē sazināties tikai savā valodā, bet tiktu atviegnota krievvalodīgo situācija, piemēram, pašvaldību iestādēs sazinoties krieviski vai ļaujot skolām pašām izvēlēties, kā sasniegt valsts noteikto latviešu valodas zināšanu līmeni. TSP uzstāj, lai krievu valodai Latvijā būtu mazākumtautību valodas statuss. PCTVL norāda, ka Latvija ir „demokrātiska un multikulturāla”.

Kaut arī partijas dokumentu valoda ir daudz „sterilāka” par politiķu runām gan parlamentā, gan medijos, tomēr arī šajos dokumentos redzam plašu nostādņu spektru, kur galējos polus ieņem nacionāli konservatīvie, no vienas puses, un minoritāšu partijas, no otras puses. Ja pirmie savos dokumentos izvairīgi runā par mazākumtautību atzīšanu, tad otrie savukārt izvairās lietot tādu terminu kā „nacionāla valsts”. Partiju dokumentu analīze liecina, ka sekmīgas integrācijas politikas veidošanai vairāk atvērtas ir centriskās partijas.

Raksturīgi, ka dažādu partiju programmas attiecībā uz sabiedrības integrāciju lieto gan atšķirīgus terminus, gan atšķirīgu to interpretāciju un arī problēmu kontekstu iezīmē atšķirīgi. Īpaša robežšķirtne veidojas starp minoritāšu un latviešu partijām, taču vienlaikus redzams, ka arī latviešu partijām terminu lietošana un problēmu nostādnes ir dažādas. Ja TB/LNNK raksturīgs prasību diskurss attiecībā pret tiem, kas pilsonību iegūst naturalizācijas kārtībā, un galvenie termini ir tādi kā „latviska Latvija”, „repatriācija”, tad partija „Latvijas ceļš”, piemēram, lieto terminus „nacionāla valsts”, „multikulturāla sabiedrība”, bez kuriem faktiski nav iedomājama sabiedrības integrācijas politikas veidošana, jo tie norāda gan uz valsts modeli, gan minoritāšu vietu tajā.

Savukārt minoritāšu partiju programmās dominē „aizsargāšanās diskurss”, norādes uz krievu kā minoritāšu komunikācijas valodas īpašo statusu, savas identitātes saglabāšanu. Aizsargāšanās un savu pozīciju nostiprināšana ir stabilitātes garants, intervijā uzsver PCTVL līderis: „*Dibinot stipru krievu kopienas politisku pārstāvniecību šai valstī, mēs aizvietojām stihisku protestu, kas bija raksturīgs krieviem pirms tam. Mēs pārvarējām 2004. gada problēmu, šo te izglītības reformas protestu gaitu, un tagad mēs varam bez aizspriedumiem runāt ar latviešu kopienu.*” (19)

Kā jau tika minēts, integrācijas politikas vienotu izpratni dažādiem politiskiem spēkiem kavē terminu izpratne un interpretācija, kas veidojusies atšķirīgā valodu un kultūru

ietekmē. Jāatzīst, ka interpretācijas atšķirība skar nozīmīgākos terminus „nacionālās minoritātes” un „nacionālā identitāte”, kuri saistīti ar sabiedrības integrāciju. Tai pašā laikā jāuzsver, ka terminu interpretācija atšķiras ne tikai latviešu un krievu valodas tekstos, bet arī tekstos, kas ir vienā valodā – tādi termini kā „nācija” un „nacionālisms” interpretēti ļoti atšķirīgi.

Pilsonības politika

Nācija kā pilsoņu kopums ir galvenais valsts resurss. Nācijas veidošanas politisko ietvaru atklāj termina „nacionālisms” divi interpretācijas virzieni – „etniskais nacionālisms” un „pilsoniskais nacionālisms”. Rodžers Brubeikers salīdzina nacionālisma jūtu veidošanos Vācijā un Francijā un parāda, ka Francijā sabiedrība ir vienota politiski un daļību nosaka pilsonība, tātad var runāt par pilsonisko nacionālismu. Vācijas gadījumā sabiedrība ir vienota pēc etnicitātes, kas ir etniskā nacionālisma piemērs (19). Attiecinot šos terminus uz Latvijas gadījumu, redzams, ka etniskais nacionālisms labi raksturo latviešu centienus atjaunot valstisko neatkarību 80. gadu beigās. Taču, ja raugāmies uz mazākumtautībām, kas Latvijas pilsonību ieguvušas tikai pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, uz tām vairāk attiecināms pilsoniskais nacionālisms. Tā kā Latvijā paralēli tiek deklarēti abi šie principi – politiskais un etniskais –, kas vieno sabiedrību, rodas jautājums par to, kā vērtēt pilsonības likumu, naturalizācijas gaitu, jo lielā nepilsoņu skaita dēļ (ap 418 000) joprojām ir aktuāli jautājumi par pilsonības piešķiršanas kārtību, nepilsoņu politisko tiesību paplašināšanu, dodot, piemēram, iespējas tiem piedalīties pašvaldību vēlēšanās. Atzīstot pilsonības iegūšanas kārtību naturalizācijas ceļā, politiķiem ir jāatbild uz jautājumu, kāda veida pilsoniskais kopums tiek veidots, vai tas pamatojas uz etnisko vai pilsonisko nacionālismu.

Intervijās ar politiķiem atklājies plašs viedokļu spektrs par šiem jautājumiem, un tas ļauj izveidot nosacītu skalu, kas sniedz pārskatu par to, kā politiķi interpretē pilsoņu kopumu, tā paplašināšanas kārtību, kā arī nepilsoņu politiskās tiesības.

Labējā spārna radikāli nacionālajām partijām raksturīga etniskā nacionālisma orientācija, kas izpaužas vēlmē ierobežot pilsonības piešķiršanu cittautiešiem un tiek argumentēta ar latviešu etniskā īpatsvara samazināšanos pilsoņos. Tas liecina, ka nacionālistisko partiju politiķiem nepieņemams ir pilsoniskais nacionālisms, kas paredz nacionālo jūtu izveidošanos ar piederību politiskajai kopienai, pilsonības iegūšanu.

Savukārt minoritāšu partijām par pilsonības iegūšanu ir pilnīgi pretējs viedoklis, viņi uzsver nepieciešamību atvieglot naturalizācijas nosacījumus, par pilsoņiem atzīstot ikvienu, kas piedzimis Latvijā. Nākotnē pēc viņu domām būtu nepieciešams paplašināt nepilsoņu tiesības un panākt nepilsoņu līdzdalību vēlēšanās.

Daudzas partijas, kas etnopolitikas jautājumos klasificētas kā centriski orientētas,³ uzsver, ka naturalizācijas procesam ir jāturpinās un tam vajadzētu norisināties līdzšinējā tempā vai pat straujāk, lai sekmētu līdzdalību politiskajos procesos. Gan minoritāšu, gan centriski orientēto partiju politiķu nostādnes varētu pielīdzināt pilsoniskā nacionālisma orientācijai.

Politiķu atšķirīgās orientācijas pilsoņu kopuma veidošanas politikā norāda uz principiālām grūtībām gan izstrādāt integrācijas politiku, gan arī to īstenot, ja politikas programma tomēr ir izveidota.

Intervijas ar sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem parādīja, ka varam vilkt paralēles starp politiķu un NVO aktīvistu orientācijām pilsonības jautājumos. Jāuzsver, ka etnopolitikas jautājumos aktīvām NVO ir vēl izteiktāka uzskatu polarizācija, ko, no vienas puses, pārstāv latviešu nacionāli radikālās kustības, piemēram, Latvijas Nacionālā fronte,

Klubs 415, bet, no otras puses, minoritāšu radikālās kustības, piemēram, Krievu skolu aizstāvības štābs. Štābs, norādot, ka naturalizācijas process ir pazemojošs un Latvijā visu mūžu dzīvojošajiem nepieņemams, rada apstākļus, kas liek apšaubīt valsts piedāvāto pilsoņu kopuma veidošanas pamatprincipu – naturalizāciju. Tiesa, sabiedriskās organizācijas biežāk nekā politiskās partijas rūpējas par pilsonisko piederību un vēlas to stiprināt.

Skatoties perspektīvā, sabiedrību šķeļoša tendence varētu iezīmēties tajos gadījumos, kad radikālās sabiedriskās organizācijas kooperējas ar politiskajām partijām vai arī transformējas politiskajās partijās. Par šādu procesu liecina PCTVL un Krievu skolu aizstāvības štāba ciešā sadarbība, kas vienlaikus arī radikalizē PCTVL nostādnes, bet līdzīgi vērtējama sabiedriskās organizācijas "Visu Latvijai" pārtapšana par politisku partiju.

Nobeigums

Latvijas gadījumā svarīgi ir veidot un īstenot savu integrācijas politiku, jo Latvijas situācija atšķiras no citām Eiropas valstīm ar savu lielo minoritāšu grupu, kas nav pieskaitāma nacionālajām minoritātēm. Kā veidot majoritātes un minoritāšu attiecības Latvijā, var izlemt vienīgi pati Latvija, tās politiķi un sabiedrība. Tāpēc pamatota ir gan likumīgi, gan institucionāli atbalstīta sabiedrības integrācijas politika.

Sekmīgas integrācijas politikas veidošanas pamatnosacījums ir terminu izvēle, ko integrācijas politikas dalībnieki uztver un interpretē vismaz līdzīgi, pieņemot, ka pilnīga interpretācijas sakrišana nav iespējama. Pašreizējā situācijā krievvalodīgajā presē plaši lietotais termins „национальные меньшинства” tiek interpretēts kā „nacionālās minoritātes”, tajā pašā laikā krievu valodā netiek lietots termins, kas apzīmētu visu etnisko minoritāšu kopu. Savukārt latviešu presē un arī dokumentos netiek precizēta atšķirība starp jēdzieniem „mazākumtautības”, „minoritātes” un „nacionālās minoritātes”. Arī pētījumā „Integrācijas prakse un perspektīvas” citēto mediju tekstos, ekspertu teiktajā pamanāma nekonsekventa minēto jēdzienu lietošana.⁴

Neprecīza terminu lietošanas prakse izskaidro ne tikai to, kāpēc politiķu diskusijas ir neauglīgas, bet arī ļauj paredzēt, ka tieši politiskās diskusijās problēmas tiek padziļinātas un spriedze publiskajā telpā vēl vairāk sakaitēta.

Gan Brubeikera kritiķi (7: 64), gan pats Rodžers Brubeikers atzīst (5: 136), ka etniskā un pilsoniskā nacionālisma pretnostatījums ir ambiciozs un ne vienmēr precīzi piemērojams, attiecinot to gan uz akadēmisko literatūru, gan politiku. Dažkārt to lieto ar politisku nokrāsu, lai apzīmētu kādas valsts vai reģiona nacionālo politiku, bet politiķi to dažkārt lieto arī kā politisko retoriku, lai ar valodas palīdzību īstenotu pašlīgūtimizēšanos un piesegtu savu etnisko norobežošanos, kas radītu pilsoniski atvērtas politikas iespaidu. Brubeikers (5: 144) uzsver, ka pretnostatījums ir analītisks un tā analītiskais uzdevums – risināt un atklāt nacionālisma konstruēšanas procesu mikrolīmenī – ļauj izdarīt secinājumus par šo procesu ietekmi uz makrolīmeņa norisēm – kā mūsu gadījumā – par sabiedrības integrācijas politikas īstenošanu.

Atsauces

¹ Piemēram, Latvijas minoritāšu izstādes (Eiroparlamentā) nosaukums *Latvian Minorities in History and Today* krieviski tiek tulkots *Выставка о латвийских национальностях*. Час, 12.06.06.

² Autores izcēlums.

³ Minētā klasifikācija ir visai nosacīta, un robežas nav strikti novelkamas, jo, piemēram, Latvijas politiskās partijas, kas šeit klasificētas kā mērenas, uzņem savās rindās arī nacionāli radikāli noskaņotus politiķus, kuru uzskati nesaskan ar nostādnēm partijas programmā.

⁴ Partiju dokumentos, ekspertu, kā arī masu mediju citētajos tekstos minētie termini nav laboti, tie sniegti tieši tā, kā minēts oriģinālajā tekstā.

Izmantotie informācijas avoti

1. Arāja, D. Pirms vēlēšanām atgrūž nepilsoņus. *Diena*, 05.05. 2006.
2. Berry, J. W. (2001) A Psychology of Immigration, *Journal of Social Issues*, vol. 57, No. 3, 2001. p. 615–631.
3. BNS ziņa. Gardam kriminālvajāšana. *Diena*, 01.04. 2006.
4. Brubaker, R. (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge, Harvard University Press.
5. Brubaker, R. (2006) *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press.
6. Burr, V. (2003) *Social Constructionism*. Routledge.
7. Dieckhoff, A. (2005) Nationalism Revisited. In: *Revisiting Nationalism. Theories and Processes*. Ed. Dieckhoff, A. & Jaffrelot, C. Palgrave Macmillan.
8. Gergen, K. J. (1999) *An Invitation to Social Construction*. London, Sage.
9. Grillo, R., Riccio, B. & Salih, R. (2000) *Here or There? Contrasting Experiences of Transnationalism: Moroccans and Senegalese in Italy*. Brihton: CDE Working Paper, University of Sussex.
10. Kalmus, V. (2003) “*Is interethnic integration possible in Estonia?*”: *ethno-political discourse of two ethnic groups*. In: *Discourse and Society*, 14 (6) London: Sage Publications, p. 667–697.
11. Keating, M. (1996) *Nations Against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. Macmillan, London.
12. Kymlicka, W., Opalski, M. (Eds.) (2001) *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford University Press.
13. Parekh, B. A. (2006) *Rethinking Multiculturalism*. Second Edition. Palgrave Macmillan.
14. Raanan, U. (1991) *The Varieties of Ethic Conflict Analysis*. In: *The Nation-State Fallacy. Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Ed. Joseph V. Montwille. Lexington Books.
15. Smith, A., D. (1995) *Ethnic Identity and Territorial Nationalism in Comparative Perspective*. In: *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities*. Ed. By A. Motyl. Columbia University Press.
16. Taylor, C. (1992) *Multiculturalism and „The Politics of Recognition”*. Princeton University Press.
17. Vertovec, S. (2001) *Transnational Challenges to the ‘New’ Multiculturalism*. Paper presented to the ASA Conference held at the University of Sussex.
18. Vetik R. (2002) *Multicultural Democracy as a New Model of National Integration in Estonia*. In: *The Chalange of the Russian Minority*. Ed. M. Lauristin and M. Heidmets. Tartu University.
19. Zepa, B., red. Integrācija: prakse un perspektīvas. BISS, 2006.
20. Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., et al. (2005) *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Baltic Institute of Social Sciences. Rīga.

Dokumenti, programmas

21. Framework Convention for the Protection of National Minorities. Available: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/157.htm>
22. Latvijas Pirmās partijas programma. Pieejams: http://www.lpp.lv/new/data/file/LPP_programma_2006.doc
23. Latvijas Statistikas gadagrāmata (1993). Rīga, Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja.
24. Sabiedrības integrācija Latvijā. Valsts programma (2001). Rīga.
25. Zaļo un Zemnieku savienības priekšvēlēšanu programma: Pieejams: http://web.cvk.lv/pub/?doc_id=28225

Summary

The theoretical part of the paper considers the issues concerning the policy of the integration of society. The main attention has been paid to two aspects of nationalism: the ethnic and the civic nationalism. Author explains that the two aspects correspond to the two different interpretations of the concept of nationalism represented by Latvian politicians and the minorities. The empirical part of the paper discloses the different interpretations of the concept of nationalism in the election programmes of the political parties and in the comments of the politicians.

Keywords: *nationalism, national state, minorities, national minorities, civic nationalism, ethnic nationalism, multiculturalism, society integration.*

Gerontoloģisko institūciju imaginārais tēls un realitāte mūsdienu Latvijā

The Image of Gerontological Institutions and Their Reality in Contemporary Latvia

Anna Stepčenko

Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte, Socioloģijas nodaļa
e-pasts: anna.stepcenko@lu.lv

Rakstā salīdzināta apziņas imagināro tēlu un sociālās realitātes dezintegrācija tādā sociālās dzīves segmentā kā attieksme pret gerontoloģiskajām institūcijām. Kā liecina empīriskā pētījuma dati, vēsturiskā gerontoloģisko institūciju stigmatizācija saglabājusi dzīvotspēju ikdienas apziņā, lai arī dzīves kvalitātes rādītāji šajās institūcijās mūsdienu Latvijā ir būtiski mainījušies, kopš tām tikusi uzlikta stigma. Apziņas tēlu inerces un pārmaiņu attiecības saistībā ar dzīves kvalitātes pārmaiņām Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās tiek analizētas, pamatojoties uz gerontoloģisko institūciju vadības, aprūpējošā personāla un klientu sniegto informāciju, novērojumiem un teorētiskajiem avotiem. Raksts noslēdzas ar gerontoloģiskas institūcijas ideāltipa dizaina skici un diskusiju par dažiem aktuāliem sociālās politikas jautājumiem gerontoloģijā.

Atslēgvārdi: gerontoloģiska institūcija, stigma, dzīves kvalitātes menedžmenta determinantes, klientu apmierinātība ar dzīvi gerontoloģiskajā institūcijā, adaptācija, gerontoloģiskas institūcijas ideāltipa dizains.

Ievads

Rakstiska informācija par veco ļaužu dzīvi gerontoloģiskajās institūcijās pagātnē Latvijā un citviet pasaulē ir pieejama. Vēsturiskajās liecībās dzīve gerontoloģiskajās institūcijās ir stigmatizēta. Rakstiska zinātniska informācija par dzīves kvalitātes stāvokli mūsdienu Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās ir deficīts. Ieskatu veco ļaužu dzīvē Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās palaikam sniedz informācija plašsaziņas līdzekļos. Ikdienas sarunās, kas ievirzās par gerontoloģiskajām institūcijām mūsdienu Latvijā, jūtams, ka apziņā iekodētā vēsturiskā stigmatizācijas zīme saglabājusi spēku. Informatīvais deficīts par dzīves kvalitāti mūsdienu Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās un ziņas par vecuma pensionāru dzīves kvalitātes rādītājiem Latvijā ārpus gerontoloģiskajām institūcijām radīja vēlmi izzināt, kādā mērā vēsturiskā gerontoloģisko institūciju stigma atbilst mūsdienu realitātei. Izziņas motīvs mudināja veikt empīrisku pētījumu, kurā iegūta informācija veido galveno šī raksta saturisko daļu.

Šī raksta mērķis ir noskaidrot pagātnē stigmatizētā gerontoloģiskas institūcijas imaginārā tēla atbilstību objektīvajiem un subjektīvajiem dzīves kvalitātes rādītājiem gerontoloģiskajās institūcijās mūsdienu Latvijā.

Raksta mērķim pakārtoti šādi uzdevumi:

- 1) apkopot empīriski iegūto informāciju par gerontoloģiskas institūcijas imagināro tēlu un tā pārmaiņām Latvijā sabiedrībā;

- 2) vadlīnijās raksturot dzīves kvalitāti gerontoloģiskajās institūcijās mūsdienu Latvijā;
- 3) analizēt klientu apmierinātību ar dzīvi gerontoloģiskajās institūcijās;
- 4) noskaidrot saistību starp klientu apmierinātības līmeni un adaptācijas īpatnībām;
- 5) izveidot gerontoloģiskas institūcijas ideāltipa dizainu.

Pētījuma apraksts

Empīriskā informācija iegūta pētījumā “Dzīves kvalitāte Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās”. Pētījumā tika izmantotas kvalitatīvās pētnieciskās metodes – novērošana un daļēji strukturētas intervijas ar trijām respondentu grupām: gerontoloģisko institūciju vadību, apkalpojošo personālu un klientiem.

Lauka darbs tika veikts 2005. gada maijā un jūnijā. No 70 Latvijas gerontoloģiskajām institūcijām tika apsekotas desmit. Izlase tika veikta tā, lai būtu izvēlētas tās, kas pārstāv lauku un pilsētu apdzīvotās vietas visos Latvijas reģionos: Kurzemē, Latgalē, Vidzemē, Zemgalē; kā atsevišķs reģions tika iekļauta galvaspilsēta Rīga, kas koncentrējusi ap trešdaļu Latvijas iedzīvotāju, un Rīgas rajons.

Pētījumā apsektās gerontoloģiskās institūcijas

Nr. p. k.	Atrašanās vieta	Gerontoloģiskās institūcijas nosaukums	Klientu kop skaits
1.	Daugavpils	Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālais centrs	237 kapacitāte: 275
2.	Kalneciems	Kalneciema Veselības un sociālās aprūpes centrs	21 kapacitāte: 28
3.	Olaine	Olaines Sociālās aprūpes centrs	27
4.	Rīga	Rīgas pilsētas Sociālās aprūpes centrs “Gaiļezers”	400
5.	Valmiera	Valmieras pilsētas veco ļaužu pansionāts “Valmiera”	62
6.	Ventspils	Ventspils pilsētas sociālās aprūpes pansionāts “Selga”	133 kapacitāte: 136
7.	Drustu pagasts, Cēsu rajons	Cēsu rajona Gatartas pansionāts	59 kapacitāte: 65
8.	Kazdangas pagasts, Liepājas rajons	Liepājas rajona BO veco ļaužu pansionāts “Rokaiži”	90
9.	Skrīveru pagasts, Aizkraukles rajons	Aizkraukles rajona Skrīveru Sociālās aprūpes centrs	76
10.	Stružānu pagasts, Rēzeknes rajons	Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionāts	54, kapacitāte: 50

Avots: LR Labklājības ministrijas Sociālo pakalpojumu nodaļas dati par atrašanās vietu un nosaukumu; lauka darbā iegūti precizēti dati par klientu skaitu konkrētajā datumā.

Piezīme. Turpmāk tekstā gerontoloģisko institūciju pilnais nosaukums dažviet tiks aizstāts ar atrašanās vietas nosaukumu.

Mūsdienu gerontoloģisko institūciju vēsturiskā prototipa raksturojums

Lielai daļai sabiedrības veco ļaužu pansionāts joprojām saistās ar tā pagātnes tēlu, kad mūsdienu gerontoloģisko institūciju vēsturiskajam līdzniekam visbiežāk tika uzlikts apkaunojuma un pazemojuma zīmogs. Tas atspoguļojies šīs vietas vēsturiskajā

nosaukumā – nabagmāja. Angļu valodā šī vieta tikusi apzīmēta divējādi – kā nabagmāja un (vai) darbamāja (*poorhouse; workhouse*), kuras nosaukumā izteikta tās iemītnieku saistība ar nabadzību un mazkvalificētu fizisku darbu.

Tradicionālajā sabiedrībā darba tirgum vecuma dēļ vairs nederīgo zemākā sociālā slāņa indivīdu (un gadījās, ka arī vidusslāņa un augstāka slāņa indivīdu) uzturēja vai nu ģimene, vai arī kāda kopiena – reliģiska, profesionāla, apdzīvotās vietas kopiena. Tais gadījumos, kad vecumā iztiku deva apdzīvotās vietas kopiena, īpaši, ja tā bija lauku apdzīvotās vietas kopiena, zemāko slāņu “dzīves karjera” vecumdienās noslēdzās ar pazeļojumu, nonākot nespējnieku patversmē, nabagmājā vai turīgāko kopienas iedzīvotāju kādā mājas kaktā, vai pat reizumis zirgu stallī. Vēl 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā tagadējās Austrijas un dažu citu Eiropas valstu lauku vidē pastāvēja noteikums, ka uz dažām dienām vai dažām nedēļām atkarībā no saimnieka turības pakāpes rotācijas kārtībā nācās uzturēt tos lokālās kopienas iedzīvotājus, kas no radnieku puses vecumā bija palikuši bez līdzekļiem un aprūpētājiem. Bieži tādas “dzīves karjeras” tika pārtrauktas, izdarot pašnāvību.¹ Kopš 20. gadsimta vidus šo mīļņu statuss mūsdienu Rietumu sabiedrībā ir radikāli mainījies un dzīves kvalitāte būtiski uzlabojusies līdz ar dzīves kvalitātes uzlabošanu industriāli attīstīto valstu sabiedrībā kopumā. Tas noticis tāpēc, ka, pirmkārt, šajā zemeslodes daļā par valstu nacionālās likumdošanas pamatu tiek izmantota Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, otrkārt, šo valstu ekonomiskās izaugsmes politika tikusi harmonizēta ar valsts sociālo politiku, kas orientējās arī uz zemāko sociālo slāņu labklājības paaugstināšanu. Rietumu kultūras valstīs tādējādi tikusi savienota brīvā tirgus ekonomika ar Rietumu kultūras humānisma tradīciju.

Par vēsturiskajām nabagmājām Latvijā un stigmatas zīmi, kas tām un to klientiem tikusi pievienota, vēsta mākslinieciskā un vēsturiskā literatūra. Latviešu vēsturiski ilglaicīgā pakļautība un atkarība apziņā veidoja arhetipisko neatkarības tēlu, kuru literāts Jānis Purapuķe formulējis kā ilgas pēc “sava kaktiņa, sava stūrīša zemes”. Šis arhetipiskais tēls tiek piesaukts respondentu intervijās un saistīts ar gerontoloģisko institūciju stigmatas pastāvētspēju kādas sabiedrības daļas apziņā.

Pētījuma dati rāda, ka dzīves kvalitāte Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās ir laba un mūsdienās nav saistāma ar stigmatu. Latvijas gerontoloģisko institūciju dzīves kvalitātes analīzē noteikti pieminama bijusī Padomju Savienība. Šis valsts sociālā orientācija tās pastāvēšanas laikā pēc Otrā pasaules kara paredzēja daudzu veco ļaužu pansionātu celtniecību Latvijā. Visi pašreizējie Latvijas pilsētu un lauku lielākie pansionāti ir uzcelti laikā, kad Latvija bija Padomju Savienības sastāvā.

“Mājas darbi”, ko Eiropas Savienība bija uzdevusi Latvijas valdībai pirms iestāšanās Eiropas Savienībā (nabadzības mazināšana kā svarīgs “mājas darbs” pieminams šī raksta temata kontekstā), daudzu Eiropas kopienas valstu materiālā un finansiālā palīdzība Latvijas gerontoloģiskajām institūcijām un šo institūciju, kā arī pašvaldību vadības darbs ir nodrošinājis labu dzīves kvalitāti Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās.

Lielai daļai Latvijas vecuma pensionāru dzīve ārpus gerontoloģiskajām institūcijām ir sliktāka, materiāli trūcīgāka, medicīniskās aprūpes pakalpojumi ir ierobežotāki.

Tomēr psiholoģiski lielai daļai sabiedrības veco ļaužu pansionāts joprojām ir biedējoša vieta. Daļai indivīdu pansionāta tēls apziņā iekonservējies ar grūti nošķiramu stigmatu. Tas tādēļ, ka cilvēkiem pietrūkst zināšanu par dzīves kvalitāti gerontoloģiskajās institūcijās; dzīvi pansionātā traucē dažādi ierobežojumi: brīvības ierobežojums, kas saistīts ar dienas režīmu, nelielā personiskās naudas daudzuma dēļ radītie ierobežojumi dzīvesstilā, medikamentu iegādē, ēdienkartes izvēlē; dažviet traucē koeksistence ar deviantiem, egocentriskiem kaimiņiem; cilvēkiem ir daudz pastāvīgu neatrisinātu starppersonisku un mentālu problēmu; latents, bet nozīmīgs faktors ir nāves temata tabu Rietumu sabiedrībā.

Smagais nāves temats, pārceļoties no ierastās dzīvesvietas, apziņā var uzplaiksnīt līdzīgi ziemeļblāzmas gaismas viļņiem.

Stigma, kas izteikta apzīmējumā “nabagmāja”, kura ir mūsdienu gerontoloģisko institūciju vēsturisks prototips, sabiedrības daļas apziņā tiek konservatīvi saglabāta, neapzināti to sasaistot ar sarežģītu pārdzīvojamu kompleksu, eksistenciāli nozīmīgām pārmaiņām – ierastās dzīvesvietas atstāšanu, mantisko attiecību pārmaiņām, jo nekustamais un kustamais īpašums jāatstāj dažkārt ne tam, kam gribētos; aizsākas atbrīvošanās no materiālo lietu uzslāņojuma, jo tuvu tā robeža, kurai jāpārkāpj, neko no materiālajiem labumiem nepaņemot līdzī; dažiem jūtu ambivalence saistīta ar neatrisinātiem starppersonisko attiecību sarežģījumiem. Un lielai daļai indivīdu dziļā vecuma posms ir samilzušu fizisku ierobežojumu un somatiskās veselības deficīta posms, kam raksturīgas psihiskas pārmaiņas, kuras var izpausties kā depresija, apātija, suicidālas domas. Minoritāte ir tie, kuri dziļā vecumā izstaro garīgo gaismu un dzīvo līdzsvarotā refleksijā.

Sabiedrībā stigmatizētā gerontoloģiskas institūcijas tēla salīdzinājums ar realitāti

Empīriskais dzīves kvalitātes pētījums Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās rāda, ka tā kopumā, it īpaši materiālajā aspektā, ir neapšaubāmi laba. Tomēr stigmas zīmes ietekmētā jūtu ambivalence pavada daudzus tos gerontoloģisko institūciju potenciālos iemītniekus un viņu piederīgos, kuru dzīvesstils nav deviants.

Stigmas veidoto jūtu ambivalenci apliecina vairāku pētījumā apsekoto gerontoloģisko institūciju vadītāji. Stigmatizētais gerontoloģisko institūciju tēls šais naratīvos savijas ar objektīvo dzīves kvalitātes rādītāju novērtējumu, kas gerontoloģiskajās institūcijās mūsdienu Latvijā ir pozitīvs.

“Sabiedrībā vēl joprojām ir uzskats par pansionātu kā “nabagmāju”” – intervijā saka Olaines Sociālās aprūpes centra vadītāja.

“Sabiedrība izturas ar bailēm, [...] aiziet uz “nabagmāju” ir kauns. Un sevišķi, ja ir bērni. Un bērniem arī grūti, kā es tā? Kad viņi saprot, ka mājās nespēj nodrošināt tādu kopšanu, kāda ir šeit, tad viņi saka, nu, kāpēc es to neizdarīju agrāk? [...] Turēt auklīti mājās, tas ir krietni dārgāk. Un arī no tās aukles neko sevišķu nevar prasīt. [...] Arī pats iemītnieks te var vairāk prasīt nekā no bērniem. Un te viņš var parunāt. Tur visi aiziet darbā un atnāk mājās noguruši, mēs taču paši zinām, atnākot mājās, reizēm nav nekādas vēlēšanās runāt.” (Rīgas pilsētas Sociālās aprūpes centra “Gaiļezers” direktore.)

Liepājas rajona veco ļaužu pansionāta “Rokaiži” vadītāja kodolīgi formulē stigmatizētā gerontoloģiskās institūcijas tēla izcelsmi un seno vēsturi: *“Pansionāta tēls ir pretējs latviešu filozofijai: „Savs kaktiņš, savs stūrītis”. Arī latviešu literatūrā tas nav pats pozitīvākais,”* un stigmatizēto tēlu konfrontē ar pašas vadītā pansionāta novērtējumu, sakot, ka tas Liepājas rajonā esot labs, kaut Eiropas Savienības normas neesot ievērotas.

“Dažiem pansionāta tēls ir negatīvs, veciem cilvēkiem iesēdies, ka tā ir nabagmāja, kad tu vairs neko nevari. Asociējas ar nabagmāju. Dažiem attieksme ir ļoti laba, jo te ir apkopts, apmazgāts, ne par ko nav jādomā. Dažiem dzīves apstākļi iepriekš ir bijuši briesmīgi, bet vienalga turējušies savā mājā līdz pēdējam, saka “tā ir mana māja.”” (Kalnciema Veselības un sociālās aprūpes centrs, direktores vietniece.)

Valmieras pilsētas veco ļaužu pansionāta “Valmiera” direktore atzīst, ka sabiedrībā valdošais viedoklis par pansionātiem ir drīzāk negatīvs – *“pansionāts saistās ar vietu, uz kurieni aiziet tie, kas vairāk neko nevar. Tomēr pamazām šis viedoklis sāk mainīties”*.

Stigmatizētais tēls sāk mainīties, kad tiek uzzināts (un vislabāk, ja uzzināts pašā pieredzē), kāda dzīves kvalitāte pansionātā īstenībā ir. Par stigmatizētā negatīvā

gerontoloģiskas institūcijas tēla transformāciju sabiedrībā vēsta Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālā centra direktora vietniece: “.. *daudzi saka, nedod Dievs, nekad tur neiešu, negribētu. Esmu te vadījusi medicīnas studentus, viņiem iepletās acis par to, kā te dzīvo – Daugavpils centrā kā sanatorijā. Mēs darām visu iespējamo, lai te būtu kā sanatorijā.*”

Reālo stāvokli šai pansionātā līdzīgiem vārdiem raksturo psiholoģe, kura pie viena nosauc dažus interesantus un patiesi nemaldīgus labas dzīves kvalitātes kritērijus:

“Mūsu iemītnieki saka, tas nav pansionāts, bet sanatorija. Ēdināšana ir laba, ir ēdiena izvēles iespējas, katrā maltītē izvēlas, ko gribēs ēst nākošajā dienā no iespējamā piedāvājuma. Daudzi saka, ka mēs te auklējamiem ar viņiem. Varbūt, ka tā. Tas, ka viņiem te labi, atbraucēji jūt pēc skatieniem, izturēšanās, atsaucības.” (Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālā centra psiholoģe, apm. 30 gadi.)

Diskrepanci starp imagināro tēlu un realitāti uzsver Cēsu rajona Drustu pagasta veco ļaužu pansionāta vadītājas vietniece, sakot, ka pansionāta tēls izskatoties stipri atbaidošāks, nekā tas patiesībā esot. Presē parādoties negatīva informācija par pansionātiem, tiek tirāzēts pieņēmums, ka katram lauciniekam savs kaktiņš tuvāks. Bet daļa iemītnieku savā mūžā tik labi neesot dzīvojuši kā pansionātā. Šī amatpersona atzīst, ka pansionāts esot egoisma ārstēšanas iestāde, kur daudz ko nākas pārvērtēt, *“bet kopumā dzīve pansionātā ir stipri atvieglotāka, privilēģētāka kā vairumam veco cilvēku gan laukos, gan pilsētās. Tur ir stipri trūcīgāk. Galu galā taču arī nauda, ko viņu aprūpei mēnesī tērē, ievērojami pārsniedz parasto pensiju”*. (Izcēlums mans – A. S.)

Sociālo pakalpojumu pārvaldes dati rāda, ka vidējais rādītājs kopējiem izlietotajiem līdzekļiem uz vienu personu mēnesī Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās bijis Ls 174, 42. Trīs zemākie rādītāji augošā secībā ir Ls 79,43, Ls 89,1 un Ls 100,59, un tie visi ir lauku apdzīvotajā teritorijā. Trīs augstākie rādītāji dilstošā secībā ir Ls 499,68 (rādītājs liek izteikt pieņēmumu, ka datos veikts kļūdains ieraksts vai arī, iespējams, tas ir privilēģēts bagāto pansionāts – A. S.), Ls 256,52 un Ls 255,23. Arī šie dārgākie pansionāti atrodas lauku apdzīvotajā teritorijā.² Vidējais rādītājs un augstākie vienas personas aprūpes izmaksu rādītāji pārsniedz vidējās vecuma pensijas lielumu apmēram divas un vairāk reizes.

Ekonomiski depresīvajos novados cilvēki skaidri redz labāku dzīves kvalitāti pansionātu iemītniekiem salīdzinājumā ar pašu dzīves kvalitāti.

“Strūžānu iedzīvotāji saka, labprāt ietu uz pansionātu, tikai kas mani tur ņems. Viņi visu redz. Strūžānos ir ļoti maz iespēju atrast darbu – skola, pansionāts, pagasts, ūdens un siltuma saimniecība. 90. gados [...] kūdras fabrika likvidēta, skolā agrāk bija 300 skolēnu, tagad knapi 100. Demogrāfiskā situācija ir gājusi uz leju tāpēc, ka dzīves apstākļi gājuši uz leju.” (Rēzeknes rajona Strūžānu veco ļaužu pansionāta direktore.)

Gerontoloģisko institūciju iemītnieki Latvijā mūsdienās ir nodrošināti ar pajumti, siltumu, apģērbu, ēdienu, medicīnisku aprūpi, garīgu aprūpi, plašsaziņas līdzekļiem, kultūras pasākumiem. To interjeri tiek uzlaboti, infrastruktūra pilnveidota. Piemēram, Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālajā centrā ēdamzālē galdi nomainīti pēc itāļu projekta ar balstu centrālajā daļā, lai pie galda varētu ēst arī ratiņkrēslos. Ēdamzāles interjers te neatšķiras no laba restorāna interjera. Pēc pieredzes apmaiņas Šveicē citu telpu interjeri te pārveidoti par gaišiem un mājīgiem. Paveiktie darbi un turpmākie darbi Daugavpilī tiek saskaņoti ar Eiropas Savienības standartiem. Nākamais uzlabojums Daugavpilī saistīts ar funkcionālo gultu nomaņu. Remonti 2005. gadā noritēja Rēzeknes rajona Strūžānu veco ļaužu pansionātā. Mājīgums un tīrība bija vērojama visās apsekotajās gerontoloģiskajās institūcijās. Noteikti pieminams arī eksterjers – vietas ainaviskā pievilcība, kas Eiropas Savienībā arī tiek iekļauta dzīves kvalitātes indikatoru kopumā.³

Gerontoloģiskās institūcijas Latvijā parasti atrodas pievilcīgā ainavā vai pievilcīgas dabasvides tuvumā.

Rīgas pilsētas Sociālās aprūpes centrs “Gaiļezers” atrodas priežu meža malā, mobilitātes ērtības sagādā tas, ka tam tuvumā ir pilsētas sabiedriskais transports.

Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālais centrs atrodas mierīgā priežu meža ieskaudā vietā, attālums līdz transporta pieturai – nelielas pastaigas attālumā.

Skrīveru Sociālās aprūpes centrs atrodas netālu no Daugavas, Rīgas–Daugavpils šosejas malā. Aprūpes centra teritorijā ir daudz augļu koku, zaļumu, kopts mauriņš, ierīkota lapene, izlikti soliņi, kur piesēst.

Olaines Sociālās aprūpes centrs atrodas apmēram 7 minūšu gājienā no Olaines dzelzceļa stacijas. Ēka no ārpuses necila, bet telpas remontētas, mājīgas un skaistas. Tā kā aprūpes centrs atrodas pilsētā, tā apkārtnē nav daudz zaļās zonas.

Valmieras pilsētas veco ļaužu pansionāts atrodas pilsētā, taču tam ir liels iekšpagalms ar skaistām koka dārza lapenēm.

Cēsu rajona Gatartas pansionāts atrodas nostatus no apdzīvotas vietas, un tā iemītnieki ir kā savdabīga noslēgta kopiena, kas dzīvo skaistā meža ielokā.

Rezumējumā jāatzīst, ka gerontoloģisko institūciju stigmatizētais imaginārais tēls kontrastē ar dzīves kvalitātes rādītājiem šajās institūcijās mūsdienu Latvijā. Klientu materiālās dzīves un medicīniskās aprūpes pakalpojumu nodrošinājums ir labs un krietni labāks salīdzinājumā ar lielu daļu vecuma pensionāru, kas dzīvo savās mājās. Ainaviskā vide pārsvarā ir estētiski pievilcīga. Tiek piedāvāti kultūras un garīgie pakalpojumi, ir pieejami plašsaziņas līdzekļi. Pārvietošanās brīvība un sociālie kontakti netiek ierobežoti. Imaginārā tēla saite ar stigmā saglabājas daļēji reāliju nezināšanas dēļ, daļēji tādēļ, ka dziļajam vecumam piemīt specifiskas psihiskas krīzes, kas saistītas ar pārmaiņām ķermenī, domāšanā, attiecībās ar citiem un ārpasauli, nāves akceptu.

Orientācija uz sevi kā dzīves kvalitātes pārvaldības regula

Dzīves kvalitātes vadīšanu gerontoloģiskajās institūcijās nosaka daudzi savstarpēji subordinēti internacionāli un nacionāli normatīvi dokumenti. Pēc Latvijas pievienošanās vairākām internacionālām organizācijām, ieskaitot Eiropas Savienību, mūsu valstij nācies harmonizēt savu likumdošanu gan ar Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju, gan ar daudzām konvencijām un normatīviem dokumentiem, kas izriet no šīs deklarācijas un regulē dzīvi gerontoloģiskajās institūcijās.

Vienlaikus dzīves kvalitātes rādītājs ir arī pārvaldības kvalitāte un ētisko normu ievērošana. Par zelta likumu morālē nodēvētā Senās Ķīnas lielā morālista Konfūcija maksima “Nedari otram to, ko tu negribi, lai dara tev”, kas vēlāk izteikta arī Kristus Kalna sprediķī un ikdienas dzīves gudrībā – “darīt kā priekš sevis”, tātad darīt labi, kā pieredzē atklājies, ir iekšēji saistoša rīcības norma daudziem gerontoloģisko institūciju vadītājiem un aprūpes personālam.

Intervijās ar gerontoloģisko institūciju vadību un apkalpojošo personālu tika uzdots jautājums “Vai jūs pati/s gribētu dzīvot pansionātā?”. Atbildes uz šo jautājumu ir sniegušas precizējošas ziņas par tādu personisku dzīves kvalitātes vadības faktoru un kritēriju kā darba veikšana citu labā, to darot it kā sev. Lai arī relatīvistiski orientēti oponenti mēģinās apstrīdēt šā kritērija drošticamību, uzsverot, ka cilvēki ir tik dažādi, tomēr cilvēkiem pamatvajadzības ir vienādas un vairākuma izjūtas ir līdzīgas, tādēļ orientācija uz sevi rūpēs par citu dzīves kvalitāti ir vērā ņemams faktors, kas ietekmē dzīves kvalitāti.

Intervētais personāls ne reizi vien par labas dzīves kvalitātes veidošanas regulu nosauc orientāciju uz sevi, sak, sev sliktu negribēsi un nedarīsi.

Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālā centra direktora vietniece, kas gados jauna, taču šo vietu iepazinusi kopš bērnības, jo māte te nostrādājusi 35 gadus, par tik tālu savas dzīves perspektīvu vēl nav iedomājusies. Viņa atbild, ka viņas māte sakot: *”Es te dzīvotu. Direktoram ir 48 gadi, viņš saka, es te gribu iekārtot tā kā priekš sevis (izcēlums mans – A. S.), lai arī pats te gribētu dzīvot.”*

Rīgas pilsētas Sociālās aprūpes centra “Gaiļezers” direktore vēsta:

”Mēs te visi esam nolēmuši, ka labāk vecumā būt pansionātā. [...] Nu jādara tā, kā gribētu, lai darītu tev. (Izcēlums mans – A. S.) Mums te tāda sistēma. Vecā direktore – viņa arī gāja uz pansionātu. Te tu esi normāls cilvēks, vienlīdzīgs ar citiem. Mājās vēl nevar zināt, kāds tev būs līmenis tai hierarhijā. Hierarhija mājās mainīsies, kad kļūsi vājš.”

Šī paša centra intervētā aprūpētāja arī ir gatava nākt *”uz visu gatavu”*.

Nešaubīgi pozitīvi noskaņota par šādu iespēju ir Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālā centra psiholoģe: *”Jā. Uz to noskaņojos viennozīmīgi. Man ir divi dēli, bet negribu būt nevienam par apgrūtinājumu. Nezinu, kā dzīve izveidosies. Esmu ļoti komunikabla, dzīvot kolektīvā man būtu labi.”*

Daļa respondentu no personāla vidus par iespēju pašiem dzīvot pansionātā ir atturīgāki:

”Mans uzskats ir tāds, jāturas līdz pēdējam. Jākustas, jo dzīvība ir kustība, asinsritei nepieciešama kustība. Bērniem ir sava ģimene. Ja nu..., mans dēls tāds nav, nepieļautu. Es vismaz gribētu tā ticēt. Ir jau arī tādi bērni, kas nepieļauj, lai vecākus ievietotu pansionātā, lai arī kā ir. Tas ļoti atkarīgs no cilvēkiem.” (Kalnciema Veselības un sociālās aprūpes centra direktores vietniece.)

Kalnciema Veselības un sociālās aprūpes centra aprūpētāja, apmēram 30 gadu veca labsirdīga sieviete, pieļauj savu iespējamo pārcelšanos uz pansionātu, argumentējot to vārdiem:

”Domāju, ka jā, ja es netiktu pati ar sevi galā. Jo kādi tik netiek atvesti šeit cilvēki – neēduši, netīri, apauguši ar nagiem. Viņi uztver to kā ko dabīgu. Es mīlu savu darbu, un es domāju, kā būtu, ja es būtu viņu vietā. Es viņus apkopju tā, kā gribētu, lai mani apkoptu (izcēlums mans – A. S.), lai veļa nebūtu krokās, lai ēdiens nebūtu nolijis. Nevaru iedomāties, lai mana māte, vai es būtu pavirši apkopta. Man bērnībā nācies pašai bieži būt slimnīcā, ar nierēm slimoju. Tur palīdzēju kopt slimākos, man patika, ja māsiņa pasmaidīja, pasaka, kas par manipulāciju tiks darīta. Es nesaku, ka es nekad negribētu būt pansionātā, jo arī viņi, kurš tad ir gribējis? Kurš grib? Bet, ja dzīve reiz pienāk tāda, ka neesi spējīgs tikt galā, tev jāpaļaujas uz otru, tad labāk ir tā nekā kaut kur uz ielas.”

To, ka lauku vecuma pensionāram dzīves kvalitāte gerontoloģiskajās institūcijās ir labāka, kaut arī viņam it kā tipiskāks *”sava kaktiņa, sava stūrīša zemes”* ideāls līdz ar pieļāvumu, ka pati te varētu dzīvot, apliecina Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionāta direktore ārste: *”Jā, kāpēc nē. Ciematā vēl nekas, bet, ja laukos dzīvo un ziemā nevari maizi dabūt. Es redzu, kādus viņus te atved. Dažs badā nomērdēts. Vecam cilvēkam pats galvenais ir aprūpe katru dienu, silts ēdiens katru dienu, nomazgāts un siltā istabā. Tas ir pats galvenais vecam cilvēkam, to es esmu sapratusi. Te viņš ir cilvēkos, laukos varbūt pat kaķis nav, ar ko parunāt. TV, un viss. Tepat ir medmāsa, ārsts. Te tā starpība starp pilsētu un laukiem. Pilsētņiekam ar to nepietiks, viņam citi apstākļi un darbs, cita kultūras izjūta.”*

Liepājas rajona Kazdangas veco ļaužu pansionāta “Rokaiži” aprūpētāja apstiprina, ka pati, kad būs vecāka, gatava nākt uz šejieni: *“Pensijas gadi jau nāk. Prasīju jau direktorei vietīņu. Te ir cilvēkos, bet dzīvoklītī viena. Bērniem sava dzīve. Labāk šajā pansionātā, bet, ja nē, tad vienalga kurā citā. Tas, ko gribētos, ir mazāks cilvēku skaits istabiņā, lai var justies kā mājās.”*

Tāpat Olaines Sociālās aprūpes centra vadītāja un aprūpētāja ir gatavas dzīvot, kur pašlaik ir nodarbinātas, jo te esot labi dzīves apstākļi un laba aprūpe.

Valmieras pilsētas veco ļaužu pansionāta “Valmiera” direktore pati vēlētos dzīvot pansionātā, kuru vada, jo šeit ir labs apkalpojošais personāls un māju sajūta, kas, viņasprāt, ir paši būtiskākie faktori, lai cilvēks pansionātā justos apmierināts.

Ja Ventspils pilsētas Sociālās aprūpes pansionāta “Selga” vadītājai pašai būtu jādzīvo šādā pansionātā, problēmas radītu drēbju žāvēšana, jo viņai noteikti būtu vēlme daļu savas veļas mazgāt pašai, tāpat būtu svarīgi dzīvot vienai istabā.

Liepājas rajona Kazdangas veco ļaužu pansionāta “Rokaiži” vadītāja atbild, ka labprāt dzīvotu savā pansionātā un esot jau rezervējusi „vietīņu” jaunajā mājā.

Aizkraukles rajona Skrīveru Sociālās aprūpes centra vadītāja atbild, ka pati vēlētos dzīvot šādā pansionātā, bet aprūpētāja, jautāta par šādu iespēju, atbild: *“Varbūt. Ja man nekas cits neatliktu. Es uzskatu, ka bērniem jārūpējas par vecākiem. Jābūt tiem vecākiem ģimenē, ideālā variantā.”*

Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionāta aprūpētāja pašas dzīvošanu iestādē, kurā viņa strādā, pieļauj vien *“Galējā variantā. Negribētu sociālā kontingenta dēļ. Ja varētu dzīvot ar saderīgu istabas biedreni, tad varētu”*.

Rezumējums: gerontoloģisko institūciju vadība formālā kārtā ievēro oficiālos normatīvus, kas regulē dzīves kvalitātes standartus. Taču liela daļa vadītāju un aprūpētāju papildus vai līdzās tam ievēro neformālās labvēlības normas. Dzīves kvalitāte citiem tiek veidota, it kā orientējoties uz sevi. Un liela daļa respondentu nevilcinoties apliecina, ka gribētu dzīvot pansionātā, kurā strādā. Tie, kam dzīves filosofija un vērtības citas, no dzīves pansionātā distancējas.

Gerontoloģisko institūciju iemītnieku apmierinātība ar dzīvi institūcijā

Gerontoloģisko institūciju iemītnieku **apmierinātības līmeņa mērījuma skala** ir veidota kā trīs iedaļu skala ar šādiem rādījumiem:

- augsts apmierinātības līmenis,
- vidējs apmierinātības līmenis,
- augsts neapmierinātības līmenis.

Augsts apmierinātības līmenis tika pausts visās apsekotajās gerontoloģiskajās institūcijās. Iemītnieki to ir formulējuši šādi:

“Esmu ļoti apmierināta. Es pat nezīnu, ko es mājās darītu? Es jau biju pie savas māšas meitas pļemjanicas, tas ir garš stāsts, un par to labāk nerunāt. Nu ko es darītu mājās viena? Ja saslimtu? Ko darītu? Šeit ir labvēlība. Nu ko man vēl vajag. Esmu vienkārši laimīga, esmu ļoti laimīga un ne tikai es, te daudzi tādi. Te tāda Anita, kas saka: “Es dzīvoju kā Anglijas karaliene.” Nu ir, protams, kas domājas par sevi kaut ko augstāku. Mēs savu direktori saucam par mammu.” (Rīga, siev., 82 g.)

Cits augsta apmierinātības līmeņa stāsts:

“Dzīvokļa kaimiņi man bija ļoti labi, viņi palīdzēja iekārtoties pansionātā. Nāk ciešmos. Esmu apmierināta, ka mani neviens netraucē. No rīta pieceļos, Dievam pateicos,

tēju uzvāru, pēc tam ēst paaicina. Man labi te salīdzinājumā ar dzīvi tādos apstākļos, ka mani apspieda un noindēt gribēja. Pameita man no otrā vīra pirmās laulības, es viņu pati uzaicināju, lai privatizē dzīvokli uz sava vārda. Vīrs, kad bija dzīvs, par dzīvokļa privatizēšanu teica tā: valsts mums to iedeva, lai valstij arī paliek. Pameita, kad privatizēja dzīvokli, man neļāva lietot silto ūdeni, lika mazgāties ar auksto. Pie plīts nelaida, teica, man esot muļķa prāts. Teica: es tevi noindēšu, tu nomirsi, neviens nezinās no kā. Tad sāku domāt par pansionātu. Nakšņoju dažreiz pie kaimiņiem. Viņa bija zobārste un abi [meita ar vīru] narkomāni bija, ēst nevārīja.

Es krāju naudu, sakrāju 1 700 latu, saņēmu vīra pensiju, viņš bija militārpersona. Domāju, varbūt nopirkšu sev kādu kaktu. Kad atbrauca pameita ar vīru, [...] naudu man no grāmatplaukta nozaga. Kad pateicu to, viņa teica, ka esmu sajukusi prātā. Izsauca psihologu, lai iedod izziņu, ka esmu traka. Tā mani sāpināja. Viņš man uzdeva ļoti daudz jautājumu un tad teica, ka neuzskatot, ka esmu slima.

Tagad man labi dzīvot. Neviens mani neapvaino, mani ciena personāls, es viņus arī.

Labi, ka tāds pansionāts ir. Te taču tādi, kurus dzīve aizvainojusi.” (Daugavpils, siev., 92 g., dzīvo pansionātā otro gadu atsevišķā istabā ar dažām savām mēbelēm, ieskaitot līdzņemto 21 gadu senu milzu kaktusu.)

Lauku sievietes stāsts, kas, darba, vecuma un hipertensijas pievārēta, laika lielāko daļu pavada gultā:

“Ļoti apmierināta. Ar brālīti dzīvoju, brālītis nomira, paliku viena. Veikals tālu, pieci kilometri, nevaru aiziet. Ar riteni braukāju, kad varēju, a ziemā, dočeņka, sniegs, nevaru atnest maizīti, produktus. Ļoti labi te, vasarā varu iziet ārā, koki, svaigs gaiss. Te labi, redzi pati. Balti palagi, pabaroti, tabletes iedod. A ko tad vēl vajag. Gulēsim un gaidīsim, kamēr pienāks mūsu laiks. Dočeņka, cik tad mēs otru mūžu dzīvosim? Būs laiks un aiziesim projām.” (Stružāni, siev., 80 g.)

“Paēduši ir, apgērbušies ir, medicīnas aprūpe ir. Ja paliek viens, tad noteikti cilvēkam jānāk uz pansionātu. Nekas tāds, kas bija mājās, te netrūkst.” (Drusti, siev., 75 g.)

Neko uzlabojamu pēdējā respondente nosaukt nevar. Pozitīvā attieksme pret pansionātu lielā mērā, šķiet, izriet no tā, ka nākšana uz šejieni bijusi apzināta, brīvprātīga izvēle, jau iepriekš zinājusi, kas viņu te sagaida.

Respondents, kas pārvietojas tikai uz kruķiem, jo 1959. gadā, piedaloties motokrosā, smagi cietis avārijā un savainojis kājas, spēj objektīvi novērtēt savu stāvokli un izteikt atzinību par iespēju būt aprūpētam: “Ja cilvēks ir tāds kā es, kas nevar paiet, tad ir jābūt ar visu mierā. Viss ir labi. **Šeit ir paradīzes dārzs! Staigā uz pirkstgaliem un viss ir gatavs.**” (Izcēlums mans – A. S.) (Valmiera, vīr., 73 g.)

Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālā centra iemītnieks ir arī metālmākslinieks Leonards Plokšts, kurš pārvietojas ratiņkrēslā, ir darbu pārņemts un darbam kā dievkalpojuma nodevies. Pirms 3 gadiem sācis veidot lietišķās mākslas objektus, tad baznīcu kontūras, Dievmāti. L. Plokšts guvis atzinību izstādēs, ir Brīvo mākslinieku asociācijas biedrs. Pansionāta personāls palīdz sagādāt materiālus. Ar dzīvi šai vietā ir ļoti apmierināts.

Dzīvoja istabā-darbnīcā viens. Laikrakstā “Latgales Laiks” 2007. gada 9. februārī vēstīts, ka 2006. gadā L. Plokšts ir atradis sev daļēji līdzīga likteņa dzīvesbiedri.⁴

Robežšķirtni no augsta apmierinātības līmeņa uz vidējo varētu vilkt kāds iemītnieku pāris, kas kopdzīvei apvienojās pansionātā. Sieviete pauž apmierinātību ar dzīvi pansionātā, jo te “laba medicīniskā apkalpošana. Labi ēdina. Nekādu rūpju ne par komunāliem

maksājumiem, ne par ko. Mūsu vecums ir labās rokās. Jaunie (pansionāta personāls – A. S.) rūpējas par mums. Ir labi. Mēs vēl paguvām mierīgas vecumdienas iegūt. Tagad nevar tikt uz pensionātiem, pensijas mazas”. (Daugavpils, siev., 74 g., pensionātā dzīvo desmito gadu, ir darbīga, labprāt dežurē pie telefona, ir iekopusi mežmalā garšaugu dobi.)

Viņas partneris, kuram ir labās ķermeņa puses paralīze, 66 gadu vecs, pensionātā mīt divus gadus, ir mazrunīgs un par apmierinātību ar dzīvi pensionātā vien atsaka *“labāk mājās”*.

Vidējs apmierinātības līmenis – tā raksturojams ir to iemītnieku dzīves kvalitātes pašnovērtējums, kurus pensionāta dzīves apstākļos kaut kas apmierina, bet ir lietas, kas neapmierina. Dažiem te pietrūkst brīvības, dažiem ēdienkarte liekas pārlietu veģetāriska, daži nejūtas labi citu iemītnieku dēļ, dažiem līdzņemtais starppersonisko attiecību smagums liek justies šajā vietā, un tāpat viņiem būtu jebkurā citā vietā. Kalnciema Veselības un sociālās aprūpes centra iemītnieks (75 gadu vecs, centrā dzīvo divus gadus, te pie viena ārstē alkoholatkarību) īsti mierā nav, jo:

“Nepietiek ēdiena ar manu komplektāciju, esmu vesels cilvēks un vīrietis, ēdiens tā kā drusku par īsu, tantukiem varbūt pietiek. Arī gaļas nepietiek, ko tas dod piepildīt pilnu vēderu ar putrām. Kalorijas vajag. Kaut ko kreftīgāku prasās, pierasts. [...] Badā jau nomirt nevar. Jācieš būtu ir mājās, ir te jācieš. Tur vairāk brīvības būtu. Ko tur vairs runāt.”*

Vīrietis reālistiski domā un saprot, ka tikt galā patstāvīgā dzīvē ar 66 latu pensiju nevarētu.

Kāda Latgales turīga laulāta pāra rezignāciju atklāj runīgā sieva. Abu pārcelšanās saistīta ar agresīvu, alkoholatkarībā nonākušo 31 gadu vecu sievietes māsas meitas dēlu, ko abi pieņēmuši par audzudēlu un kas, pārņēmis īpašumu, bieži kļūst agresīvs.

“Kā ir, tā ir, tā jādzīvo. Var iztikt. Negribētu te neko dzīvot. Mājas paliel mājās. Negribu vairāk dzīvot. (Izteikums eksistenciāls par dzīvošanu vispār – A. S.) [...] Mežu pārdevis. 14 ha zemes privatizēts. Bricānu pagastā mums divstāvu māja, 45 gadus nodzīvojām. Kaimiņi labi bija. Nebūtu tā puiseļa, i šodien tur dzīvotu. Pensija tā nekā, nevarētu visu apēst. Kā apmāts. Biju aizbraukusi, divas nedēļas bija labs, “vecmāmiņ, vecmāmiņ”, i piedošanu prasa. Kā paiet 2 nedēļas, atkal melnie, vai kādas plāpas saklausās. Sist nesit, bet kašķi meklē, mūs nesit, stipri nē, bet sit duravas, krūzi vai kaut ko sasit. Viens pats dzīvo. Visu pametām, govī, zirgu, gultasveļu, traukus. Pansionāta ēdienā taukuma gribētos vairāk. No rīta kofeja ir ar cukuru, kāds desas gabaliņš, siers uz maizītes. Var paēst.” – “Var,” apstiprina vīrs. (Stružāni, abi 84 gadu veci, dzīvo pensionātā 10 mēnešus.)

Augstu neapmierinātības līmeni pētījumā pauda viens respondents. Šis klients pirms paša negribētas nonākšanas gerontoloģiskajā institūcijā dzīvoja privilīgētu dzīvi tai nozīmē, ka bija materiāli labi nodrošināts, bija radošas profesijas pārstāvis, pilnu laiku nodarbināts augstskolā, uzturējās inteligentā sociālā vidē. Kādu dienu viņš atgādās, ka ir kļuvis fiziski bezspēcīgs un atkarīgs no citiem. Dzīves izspēlētais kūlenis, paša “krišana” un ģimenes nodevība liek šim cilvēkam tikt galā ar situāciju un samierināties ar notikumu. Tā kā šis stāsts ir piesātināts ar izglītota cilvēka atziņām un zaudējumu ciešanām, gribētu šī gadījuma pamācošās ziņas, kas iegūtas mūsu sarunā, nodot citiem izvērstākā veidā. Sociālās aprūpes centru, kurā respondents ievietots pret paša gribu, viņš dēvē par kolumbāriju, šo vidi raksturo par sev nepieņemamu, nomācošu, graužošu un gribētu to steidzami pamest. Pēc tik izteikti negatīvas attieksmes uzklaušanās jautāju respondentam, kā šeit nokļuvis. Viņš atbildēja: *“Es jums pateikšu, ja no kāda grib tikt valā, viņu*

*Augums ap diviem metriem, spēcīgs un muskuļots ķermenis.

vajag ielikt līdzīgā situācijā. Pārējo laiks nokārtos. Es biju saslimis. Slimnīcā Ogrē biju un tad uz šejieni. Mana bijusī sieva ievietoja. [...] Meitiņa man ir, bet viņa tāda jocīga palikusī. Savāda. Es esmu kroplis. Kam kroplis vajadzīgs? Akls, nolietots kroplis. Es lasīt nevaru. Arī jūs man kustaties. Viena puse man paralizēta. Esmu kreilis, un kreisā puse man paralizēta.

Man grib palīdzēt draugi, lai es kaut ko ar labo roku varētu veidot. Teorētiski tas būtu iespējams, bet praktiski nu nekā. Es esmu tēlnieks. Tā otrā roka ir nepieciešama. Tāpat arī ar zīmēšanu. Nevaru izdarīt, ko vajadzētu. Tas viss grauj kopā.

Es te katru dienu gāju uz vingrošanu, tas ir sen par vēlu. Tas viss ir tukša vieta. Tas viss ir sen par vēlu. To vajadzēja darīt tūdaļ slimnīcā, kur neko nedarīju." – „Kā sākās slimība?” – „Tas viss akumulējās. Sākās ar to, ka sākās pārbūves un būves, zemes gabalu dalīšana, es dzīvoju Jaunciemā. Tad sākās zināmas šķobīšanās ar ģimeni. Un tas viss akumulējās, un vienu jauku vakaru, es skatos, ka es nevaru piesmēķēt, es nejutu attālumu. Biju spiests iet pie spoguļa, pašam sev atzīt, vecīt, tev ir insults. [...] Es jau eju te uz dievkalpojumiem. Gan luterāņu, gan katoļu. Es domāju, kāda varētu būt sakrālā māksla plastiskā ziņā. Bet atduros pie savas samaitātās rokas.

Man puse ir paralizēta. Kāja un roka, acs. Man ar acīm ir tā, pateica acs redzes centrā, ka tev, mīļais, šajā dzīvē jāiztiek ar to, kas ir. Tas nozīmē, ka, ja tur kas mainās, mēs tur mēģinājām attaisīt prizmas, nē nekas nav. Man ir bojāts centrālais redzes nervs. Un diemžēl mūsu laikā vēl to mainīt nevar." – „Vai rūpējāties par veselību pirms nelaiemes?” – “Mēs – es runāju daudzskaitlī, darījām visu, lai viņu ātrāk grautu. Tādu mazumiņu derēja pataupīt. Jaunam bija jūra līdz ceļiem. Zini, kad es iestājos Mākslas akadēmijā, man bija lemts satikties ar veciem pīlāriem vēl. Un tad zināmā mērā tas bija saistīts ar kādu iedzeršanu, bet to, ko es esmu no viņiem iemācījies, ko viņi man teica, to es nesu visu cauri savai dzīvei.”

Apziņas dzīve šim fiziski sasaistītajam vīram joprojām aktīva, un viņš stāsta, ko gribētu darīt, pie viena skeptiski spēj novērtēt reālo perspektīvu: “Būt Monmartrā gribu. Uz Bergenī es gribu. Visās vietās gribēt var, bet pagūt nevar. Gribēt nav aizliegts. [...] Vienīgais ceļš ir uz cepeškrāns ar garo skursteni, tur es palikšu pelēks dūmu mākonīt's, izkūpēšu. Tāpat kā Bizantijā bija, Grieķija arī pēc tam to pārņēma, kad freskas taisīja kritušiem. Karavīri tur bija vairāki, un mute bija vaļā un mazs putniņš. Un kāpēc? Izlidoja dvēsele.” (Rīga, vīr., 64 g.)

Apmierinātības saikne ar adaptāciju dzīvei gerontoloģiskajā institūcijā

Pēdējā klienta gadījums, kas liecina par galēju neapmierinātību ar dzīvi gerontoloģiskajā institūcijā, rāda apmierinātības–neapmierinātības un adaptācijas–deadaptācijas tiešo korelāciju un abu iepriekšminēto parādību saistību ar citu skalu, kas nosaka indivīda brīvas izvēles vai piespiestas nepieciešamības mēru.

Lai gan objektīvi mērāmā dzīves kvalitāte nav uzskatāma par pilnīgas neapmierinātības cēloni, galēja neapmierinātība iespējama tais situācijās, ja klients tiek ievietots institūcijā, neņemot vērā viņa viedokli. Adaptācija šai gadījumā ir grūta vai nav iespējama.

Augsts apmierinātības līmenis tieši korelē ar brīvu izvēli un apzināti pieņemtu lēmumu pārcelties uz dzīvi institūcijā, adaptācija notiek bez pārmērīga stresa un nav saistīta ar distresu.

Tais gadījumos, kad, pieņemot lēmumu, tikušas izsvērtas par un pret pozīcijas, apmierinātības līmenis var būt viduvējs un adaptācijas procesā var veidoties apgrūtinājumi.

Pieredzes materiāls vēsta un apstiprina to, ka šo trīs tipu situācijas reāli pastāv.

“Adaptācija atkarīga no cēloņa, kāpēc te ienācis. Ja labprātīgi, saprotot, ka te labāk, tad dzīvo pilnvērtīgu dzīvi. Arī guļošie. Ja apstākļu spiests, izlikts no dzīvokļa vai kā, tad psihotrauma traucē adaptēties.” (Daugavpils pilsētas Pensionāru sociālās apkalpošanas teritoriālā centra direktora vietniece.)

“Adaptācija pansionātam, kā kuram. Kas pret savu gribu, tie aiziet psihozēs, nekontaktējas. Daļa labprātīgi paši nākuši. Paši gājuši uz sociālo nodaļu, lai ievieto pansionātā, ja bērni nomiruši vai alkoholiķi. Daļa, kas domā atgriezties patstāvīgā dzīvē, pēc apmēram pusmēneša atgriežas, jo pārliecinās, ka nespēj paši tikt galā.” (Kalnciema Veselības un sociālās aprūpes centrs, direktores vietniece.)

“Visgrūtāk cilvēkam pielāgoties režīmam. Un velk atpakaļ uz mājām, cilvēkiem šķiet, ka viņi ir atstumti. Bet ar laiku pierod – dažs samierinās, citam esošie kontakti kompensē veco trūkumus. Bet palīdzēt šai ziņā neko nevar.” (Liepājas rajona Kazdangas pagasta veco ļaužu pansionāta “Rokaiži” aprūpētāja.)

Citi faktori, kas ietekmē apmierinātības līmeni un adaptācijas norisi, ir saistīti ar komunikācijas kultūru, atšķirīgajiem kultūras kapitāla apjomiem, individuālistisko vai kolektivistisko indivīda orientāciju, devianto dzīvesstilu, higiēnas ieradumiem.

“Adaptācijā – visgrūtākais sarast ar saviem kaimiņiem. Vienam vajag gaismu, cits grib radio, a trešais vispār grib mieru. Pats labākais būtu, ja būtu pa vienam vai diviem istabā. Tam vajadzīgas telpas.” (Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionāta direktore.)

“Cilvēkam, kas visu mūžu dropējis, neko nav iekrājis, pielāgoties pansionātam ir ļoti vienkārši. Te viss ir. Vienīgi dzert neļauj [...] Tam, kas dzīvojis ģimenē, bet kāda motīva dēļ no tās tiek šķirts, ir grūti, jo uzreiz nerodas kontakts ar pārējiem. Bet pavisam grūti ir tam, kas bijis viens pats savas dzīves pārvaldnieks. Tad [...] risinājums ir sava privāta telpa. [...] Un, protams, problēma ir tā, ka vienam triecienam (cilvēks nonāk pansionātā, kad radušās veselības problēmas, nomiris dzīvesbiedrs vai kas tamlīdzīgs) seko nākamais – pats pansionāts kā jauna stresa izraisītājs. Un, ja vēl par pansionātu ir negatīva informācija pirms tam, tad vēl smagāk. Protams, tiem, kam bijis ģimenes siltums, tiem pansionāts to nespēj kompensēt. Tad savās rūpēs tiek ievilkti aprūpētāji.” (Cēsu rajona Drustu pagasta Gatartas pansionāta vadītājas vietnieks.)

Savi sarežģījumi rodas tiem, kas nav pieraduši ievērot personisko higiēnu. Valmieras pilsētas veco ļaužu pansionāta “Valmiera” vadītāja vēsti: *“Pārvācoties uz pansionātu, vecajiem laudim grūtības sagādā tieši piemērošanās higiēnas prasībām, daudzi nevēlas mazgāties, nevēlas mainīt apģērbu, jo uzskata, ka tas ir tīrs. Tad pansionāta darbiniekiem ir jācenšas viņus piespiest vismaz vienu reizi nedēļā nomazgāties. Daudzi arī ir pieraduši pie nekārtības, bet šet istabiņās ir jāievēro tīrība.”*

Rezumējot datus par apmierinātības līmeņa saikni un adaptācijas norises saikni ar klienta brīvprātīgo vai piespiesto pārcelšanos uz gerontoloģisko institūciju, parādās vairākas likumsakarības.

Pirmkārt, augstu apmierinātības līmeni uzrāda un viegli adaptējas tie, kas uz gerontoloģisko institūciju pārcēlušies brīvprātīgi pēc pašu pieņemtā lēmuma.

Otrkārt, viduvēju apmierinātības līmeni un gausāku, apgrūtinātāku adaptāciju uzrāda tie, kas ar grūtībām izšķīrušies par pārcelšanos uz dzīvi gerontoloģiskajā institūcijā.

Treškārt, pilnīgi neapmierināti ir tie, kas gerontoloģiskajā institūcijā nonākuši pret savu gribu. Viņi nav spējīgi adaptēties.

Ceturtkārt, egoistiskākajiem, vienkāršākajiem, pat primitīvākajiem indivīdiem klājas it kā vieglāk, jo viņu dzīvesziņas kanonā nav iekļauta rēķināšanās ar citiem. Tādēļ vai

visu pansionātu vadītāji apgalvo, ka vissmagāk adaptēties dzīvei gerontoloģiskajā institūcijā ir inteligēnto profesiju pārstāvjiem.

Tiesa, deviantās uzvedības personām, alkoholiķiem un cilvēkiem, kas zaudējuši dzīvesvietu, ir savas grūtības, kas saistītas ar atkarību, jo viņi ir pakļauti prasībām nelietot alkoholu un ievērot režīmu.

Gerontoloģiskas institūcijas ideāltipa dizaina konstrukcija

Dzīves kvalitātes vadīšanā ir lietderīgi izveidot to faktoru un struktūrelementu matricu, kas determinē dzīves kvalitāti un ir lietojami par kritērijiem dzīves kvalitātes novērtēšanā. Apkopojot faktoros un struktūrelementus, paveras iespēja veidot kādas parādības ideāltipa konstrukciju, kas izmantojama gan kā atskaites koordināta, gan kā centienu mērķis.

Gerontoloģiskas institūcijas ideāltipa konstrukcijā ir vairāki būtiski struktūrelementi, kas ietekmē dzīves kvalitātes objektīvos un subjektīvos rādījumus. Daļa dzīves kvalitātes rādītāju ir vispārīgi, tāpat piemēroti jebkurai situācijai un institūcijai.⁵ Daļa dzīves kvalitātes rādītāju ir specifiski gerontoloģiskajām institūcijām.* Nozīmīgi dzīves kvalitātes rādītāji gerontoloģiskajās institūcijās ir institūcijas lielums, privātās telpas pieejamība, personāla profesionalitāte un pakalpojumu kvalitāte, atrašanās vietas ainaviskā kvalitāte, starppersoniskās komunikācijas kvalitāte, personiskās higiēnas nosacījumi, līdzdalība ēdienkartes sastādīšanā, iespēja turēt mazdzīvniekus. Par dažiem šiem struktūrelementiem, kas veido dzīves kvalitāti, speciālistos un klientos ir vienprātība, par citiem viedokļi atšķiras.

Gerontoloģiskas institūcijas lielums

Sociālās politikas veidotāji, sociālie gerontologi, sociālie darbinieki diskutē par to, cik lielam jābūt optimālam veco ļaužu pansionātam. Dzīves kvalitātes pilnveidošanas arguments ir pamatā tendencei neveidot lielu kompleksu, jo ikvienu dzīvi būtini ilgstoša atrašanās lielā citu būtņu masā ietekmē negatīvi (izņēmums ir lielos kolektīvos dzīvojošās sugas). Par optimālām cilvēka labsajūtai tiek atzītas iemītnieku ziņā nelielas mītnes (apmēram 30 cilvēkiem, bet ne vairāk kā 50 personām vienuviet)⁶ vai arī nelielu māju kompleksi ar atsevišķiem dzīvokļiem, lai būtu iespēja dzīvot aprūpētam, atrasties drošībā un vienlaikus saglabātos privātuma iespēja uz savu individuālo dzīvi.

Aizkraukles rajona Skrīveru Sociālās aprūpes centrs šai ziņā ir pietuvojies pansionāta ideāltipam, jo tas ir lauku tipa pansionāts, kurā iemītnieki ir izmitināti 10 atsevišķās mājās, līdz ar to viņi jūtas kā mājās vai gandrīz kā mājās. Šāds telpiskais izvietojums ir ļoti labs variants lauku cilvēkiem, kuri pieraduši pie lauku vides un pilsētvidē justos diskomfortablī. Tiesa, 76 iemītnieku skaits pārsniedz optimālo skaitu. Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionāta priekšrocība ir vienstāva ēkas un neskartas dabas tuvums, kas tā iemītniekiem dzīvi dara mājīgu. Ļoti iespējams, ka daļa pilsētnieku arī vēlētos dzīvot dabas ainavas ieskaudā lauku vidē.

Finansiāli mazāki pansionāti izmaksā dārgāk, un ierobežotu finanšu resursu situācijā tajos nebūs izveidota starpdisciplināra profesionāla personāla komanda. Kapitālistiskā brīvā tirgus orientācija uz peļņu un valsts neoliberālā politika te kārtējo reizi saduras ar humānisma principu uzskatīt cilvēku par vērtību.

*Informācija par dzīves kvalitātes objektīvajiem rādītājiem un mērīšanas metodiku Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās ir iekļauta publikācijā, kas adresēta šīs nozares praktiķiem.

Privāta telpa

Lielajās gerontoloģiskajās institūcijās, kur mīt simtiem cilvēku, privātuma risinājums ir dzīvošanas iespēja atsevišķā istabā, kurai ir savs sanitārais mezgls. Šādu iespēju uz intīmu distanci ar citiem iekļauj labas dzīves kvalitātes standarts jebkura lieluma pansionātā. Rietumu individuālistiski orientētajā sabiedrībā labas dzīves kvalitātes standarts ietver tiesības uz privātumu, ieskaitot tiesības uz privātu telpu. Gandrīz visi intervētie praktiķi par laba pansionāta pazīmi nosauc iespēju dzīvot atsevišķā istabiņā, jo pieredze rādot, ka vēlēšanās dzīvot kopā ar kādu divatā drīz pēc kopdzīves uzsākšanas beidzas ar strīdu un vēlmi dzīvot atsevišķi. Tiesa, gadās arī harmoniska sadzīvošana.

Personāla profesionalitāte un pakalpojumu kvalitāte ir cits labas dzīves kvalitātes rādītājs gerontoloģiskā institūcijā. Visi intervētie vadītāji atzīst, ka ideālā pansionātā ir nepieciešams kvalificēts medicīniskais personāls, jo lielākajai daļai iemītnieku ir lielākas vai mazākas veselības problēmas.

Pretrunu starp lielas un mazas gerontoloģiskas institūcijas priekšrocībām un trūkumiem mēroga un pakalpojumu kvalitātes ziņā situācijā, kad materiālā labklājība ir stipri ierobežota, raksturo Rīgas pilsētas Sociālās aprūpes centra "Gaiļezers" direktore: "[...] *pie mūsu nabadzības mēs to (mazus pansionātus – A. S.) nevaram atļauties. Mums ir viens pansionāts, kur dzīvo 14 cilvēki. Nu, pirmkārt, tas ir ļoti primitīvs. Nevar atļauties ne ārstu, ne dežurējošo medmāsu. Varbūt, ka dežurējošā māsa ir, bet ārsta nav noteikti. Psihologa tur nav. Mums ir ārsti, psihologs štatā, kas ar cilvēku runā, un sociālie darbinieki. Tik maziņam, cik tas viss izmaksā?*"

Vietas ainaviskā kvalitāte

Apkārtējās vides estētiskā pievilcība ir viens no objektīvajiem dzīves kvalitātes rādītājiem. Kādas vietas ainaviskās pievilcības pamatnosacījums ir tīrība un dabas elementu – ūdens, koku, augu, akmeņu, putnu – un citu vēlamu dzīvu radību klātesme. Akustiski un vizuāli nepiesārņota lauku un pilsētas vide ir vērtība, kas labdabīgi ietekmē atsevišķo indivīdu un var pozitīvi iespaidot starppersonisko komunikāciju.

Starppersoniskās komunikācijas kvalitāte

Starppersoniskās komunikācijas kvalitāti nosaka saskarsmes kultūras attīstības stāvoklis. Labas starppersoniskās komunikācijas kvalitātes rādītāji ir pieklājība, taktiskums, laipnība, pašcieņa, spēja veidot dialogu, neagresīva konfliktu risināšana.

Saskarsmes kultūras stāvoklis Latvijas sabiedrībā salīdzinājumā ar šai ziņā attīstītākām valstīm ir nopietni uzlabojams. Saskarsmes kultūras kvalitāti Latvijā kopš 20. gadsimta 90. gadiem negatīvi ietekmējusi sabiedrības sašķelšanās nabadzības un bagātības polarizācijas procesā, lielākās sabiedrības daļas orientācija uz materiālo labklājību kā dzīves prioritāti, konkurences cīņas priekšplāns un fons. Tiesa, pakalpojumu bizness, kas šai laikā izvēršies, kā profesionālu standartu konkurences cīņā pieprasījis laipnību un pieklājību. Taču viņpus pelnītorientētā pakalpojumu biznesa skaidri izpaūžas tas, ka laipnība un pieklājība nav cilvēku iekšēja kvalitāte. Bērni Latvijā nav tikuši un netiek socializēti, lai būtu patīkami komunikācijas partneri. Daudzās industriāli attīstītajās valstīs bērnu socializācijā ir pievērsta vērība tam, lai viņus kultivētu par patīkamiem komunikācijas partneriem. Tādas ir šo zemju uzvedības tradīcijas, un to ir veicinājis labklājības augstais līmenis. Citā ģeogrāfiskā reģionā, Indijā, kur plaši izplatīta nabadzība, patīkami pārsteidz cilvēku laipnās sejas un labvēlīgā izturēšanās. Tādā attīstības valstī kā Indija cilvēkus laipnākus un draudzīgākus citam pret citu ir veidojušas senās reliģiski filosofiskās hinduisma un budisma idejas.

Saskarsmes kultūras standartu internalizācija un pašcieņas aktivizācija Latvijas iedzīvotājiem varētu būt dzīves kvalitātes uzlabošanas instruments, kam gandrīz nevajag nekādus finansiālus resursus, bet tas darāms socializācijā bērnības periodā, lai vairākums būtu pieradināts pie uzvedības kultūras normām. Resocializācijai vecumdienās pēc pieredzes datiem labu rezultātu nav. Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionātā, kur lielu klientu daļu veido stigmatizētas personas – alkoholiķi un no ieslodzījuma atbrīvotās personas – direktore apzinās psihologa nepieciešamību, kura vakance nav aizpildīta, jo: *“Neviens jau negrib pie mums braukt, nav tā psihologa. Citreiz es nodomāju, ka vairāk darbiniekiem būtu vajadzīgs psihologs un psihoterapeits pārrunām nekā iemītniekiem, jo viņiem jau klienti dara pāri. Pārbaudītājs teica, ka neko nedrīkst nodarīt klientiem [...] viņi esot jāaudzina, jāmāca. Bet klients mani lamā vienu, otru, trešo dienu, neko nesaku, bet mani tas krājas. Septiņdesmitgadīgu mācīt, ja viņš visu mūžu tāds bijis, neko nepalīdz. Gadās – visu dari viņam, bet viņš paldies nesacīs, bet vēl kādu nejēdzību izdarīs. Dažreiz nesaproti, kā tad rīkoties?”*

Gerontoloģiskajās institūcijās komunikāciju īpaši problemātisku var padarīt nevien-
dabīgā sociālā vide un deviantās uzvedības klientu rekrutācija. Lauku veco ļaužu pansi-
onātos dažviet ir liela alkoholiķu un bijušo ieslodzīto koncentrācija. Šie cilvēki kļūst toņa
noteicēji un ar savu rupjo spēku tur citus baiļu varā.

Higiēna

Cilvēkiem ar lielākām zināšanām par vispārējām likumsakarībām varētu būt nepie-
ņemama personisko lietu iejaukšana visu iemītnieku lietās, kuras pēc tam tiek apstrādātas
kopā ar svešām lietām, ieskaitot veļu, traukus.

Ventspils pilsētas Sociālās aprūpes pansionāta “Selga” vadītājas vietas izpildītāja,
pamatojoties uz zināšanām vai izjūtu, saka: ja pašai būtu jādzīvo šādā pansionātā, problē-
mas radītu drēbju žāvēšana, jo viņai noteikti būtu vēlme daļu savas veļas mazgāt pašai.

Līdzdalība ēdienkartes sastādīšanā

Ēdienkarti veco ļaužu pansionātos sastāda diētas ārsts vai medicīnas māsa. Vairumā
pansionātu ēdienkarte tiek veidota pāris variantos un klienti maltītes laikā var izvēlēties,
kuru piedāvājumu viņi gribētu nākamajā dienā. Pansionātos ir četras ēdienreizes, un par
ēdiena daudzumu neviens klients nesūdzējās. Dažas reizes neapmierinātība tika izteikta
tādēļ, ka gaļas vai taukuma esot par maz, jo šie cilvēki pieraduši pie trekniem un
gaļas ēdieniem. Personāls, apzinoties to, cik liela nozīme pansionāta iemītniekiem ir ēdienam,
cenšas apmierināt viņu vēlmes iespējami labi – makaronu vietā pasniegt kartupeļus, pa-
lutināt ar dienviņu augļiem, kas inflācijas dēļ, piemēram, Daugavpilī un dažviet citur,
vairs nav iespējams.

Klientu līdzdalība ēdienkartes veidošanā ir laba prakse, kas saglabājama.

Dzīvnieki

Dzīvnieku turēšanu gerontoloģiskajās institūcijās speciālisti vērtē kā šo institūciju
humanizācijas faktoru. Taču Latvijas situācijā tā ir problemātiska saistībā ar dzīvnieku
aprūpi, fiziskās un garīgās higiēnas ievērošanu, tāpēc jāraugās, lai prieks vienam nebūtu
apgrūtinājums citam.

Pilsētvidē dzīvnieku turēšana gerontoloģiskajās institūcijās sanitāro normu un higiē-
nas dēļ netiek pieļauta. Lauku vidē situācija ir citāda. Dažos pansionātos mājdzīvnie-
ki – suņi un kaķi – tiek turēti. Sanitārās inspekcijas prasības pansionātu vadītāji tur ir

nokārtojuši tā, ka mājdzīvniekiem tiek veiktas nepieciešamās potes, ieviestas sanitārās grāmatiņas, līdz ar to dzīvnieki var uzturēties pansionāta teritorijā un sagādāt prieku tiem iemītniekiem, kuriem mājdzīvnieki patīk. Dažos pansionātos mājdzīvnieku turēšanu plāno ieviest. Rēzeknes rajona Stružānu veco ļaužu pansionāta direktore apsver, ka *“varētu dzīvo stūrīti iekārtot – putniņus, trusīti turēt”*.

Daži klienti dzīvnieku labprāt gribētu, bet atsakās no savas vēlmes dzīvnieka labā. Piemēram, respondente no Skrīveru pansionāta labprāt gribētu turēt suni, bet to nevar darīt, jo noteikti nomiršot pirmā, tāpēc sev par mājdzīvnieku iztēlojusies mīksto rotaļlietu.

Diskusija un secinājumi

Pirmais diskusijas jautājums ir par gerontoloģisko institūciju klientu rekrutācijas vēlamajiem principiem. Veikt rekrutāciju sociāli diferencēti, proti, veidot katram sociālajam slānim un grupām pieskaņotu gerontoloģisko institūciju vai arī visu sociālo slāņu un grupu pārstāvjus sapulcināt uz kopīgu dzīvi vienā gerontoloģiskā institūcijā?

Pašlaik Latvijas gerontoloģisko institūciju klientos iezīmējas jaukta sociālo slāņu un grupu pārstāvniecība. Problemātiska šķiet novērotā tendence, ka īpaši lauku veco ļaužu pansionātos lielu klientu daļu veido stigmatizētas deviantas uzvedības personas – alkoholiķi, bijušie ieslodzītie, bezpajumtnieki. Narkotiku problēma nav tik aktuāla, jo šīs vielatkarības dēļ mūžs nav ilgs, bet Ventspilī reiz ir saukta policija tāpēc, ka parādījies narkomāns.

Rīgā deviantās uzvedības personām, kas sasniegušas lielu vecumu, ir ierīkota atsevišķa institūcija, tiesa, tā atrodas ārpus Rīgas.

Sociāli nediferencēta klientu rekrutācija (it īpaši deviantas uzvedības personu gadījumos), viņu intelektuālā un emocionālā neinteliģence un īpašais uzvedības stils rada psihisku apgrūtinājumu – diskomfortu, distresu, bailes gan citiem iemītniekiem, gan personālam.

Cita sociālās diferenciacijas determinēta attiecību problemātika saistīta ar to augstāko un zemāko sociālo slāņu pārstāvju sadzīvošanu kopīgā gerontoloģiskā institūcijā, kuru uzvedība nenovirzās no sociālajām normām. Identitāšu atšķirības pēc izglītības, ienākumiem, kultūras kapitāla (etniskās piederības) rezultējas atšķirīgā verbālās un neverbālās uzvedības stilā, paradumos, vērtīborietācijā, interesēs. Atšķirību saskare fiziskā tuvumā var izraisīt un bieži izraisa distresu un konfliktus. Īpaši aktuāls šķiet jautājums par atsevišķu gerontoloģisko institūciju veidošanu inteligento profesiju pārstāvjiem. Pētījuma dati liecina, ka viņu adaptācija dzīvei gerontoloģiskajās institūcijās noris smagi. Lauku apdzīvotās vietās sociāli diferencētu gerontoloģisko institūciju izveide nav iespējama, bet lielpilsētās to var izdarīt.

Pētījumā noskaidrojās, ka gerontoloģisko institūciju vadītāju viedoklis par sociāli diferencētu institūciju veidošanu atšķiras. Rīgas pilsētas Sociālās aprūpes centra “Gaiļezers” direktore pauda uzskatu, ka pansionātu veidošana katram sociālam slānim atsevišķi nebūtu vēlama, jo sabiedrībā slāņi ir sajaukti.

Savukārt Olaines Sociālās aprūpes centra vadītāja uzskata, ka *“vajadzētu veidot pansionātus dažādu sociālo grupu cilvēkiem, jo viņiem ir atšķirīgas intereses un runas veids, uztvere”*.

Otrais publiskas diskusijas jautājums ir saistīts ar valsts sociālās politikas nostādni – neveidot jaunas gerontoloģiskas institūcijas – un sabiedrības interesēm šajā jautājumā. Latvijā ir liels pieprasījums pēc gerontoloģiskajām institūcijām un nesamērojami mazāks piedāvājums. Vecākā paaudze Latvijā tika daļēji upurēta radikālajās sociālajās pārmaiņās,

gan īstenojot naudas reformu 1993. gadā, kad lielākā vecākās paaudzes daļa zaudēja visus sava darba mūža naudas iekrājumus, gan īstenojot pensiju reformu 1996. gadā, kad pensijas tika pārvērstas par simboliskiem pabalstiem, kas zemāki par izdzīvošanas minimumu valstī. Tāpēc šai paaudzei joprojām aktuāls ir izdzīvošanas jautājums. Gerontoloģiskajās institūcijās ir nodrošināta ne vien izdzīvošana, bet pieticīgās robežās arī visu šai vecuma grupai nepieciešamo pakalpojumu klāsts.

Materiālās dzīves līmeņa un dzīves kvalitātes atšķirības vairumam pensijas vecuma cilvēku Latvijā ārpus gerontoloģiskajām institūcijām un gerontoloģiskajās institūcijās ir tik lielas, ka gerontoloģiskās institūcijas ir pievilcīgas un drošas mītnes vietas it īpaši dziļā vecumā. Lai novērstu lielu veco ļaužu plūsmu uz gerontoloģiskajām institūcijām, kas izmaksā dārgi, sociālās politikas nostādne Latvijā ir šāda: pirmkārt, neveidot jaunas gerontoloģiskas institūcijas, otrkārt, uzticēt veco cilvēku aprūpi ģimenei, treškārt, kā alternatīvu gerontoloģiskajām institūcijām veidot sociālo pakalpojumu piedāvājumu aprūpei mājās. Cilvēku upurēšana, īpaši to cilvēku, kuru ekonomiskā lietderība pilnībā reducējusies, turpinās ekonomisko apsvērumu dēļ, tātad valsts pārvaldības līmenī cilvēka vērtība joprojām ir zemāka par materiālajiem un naudas resursiem. Tas liek secināt, ka Latvijas valsts sociālajā politikā veco ļaužu dzīves kvalitātes nacionālo standartu veidošanas vietā ir izvēlējusies brīvā tirgus konkurences pieeju un ģimeni izraudzījusies par to vienību, kurai jā rūpējas par vecākās paaudzes uzturēšanu.⁷ Rodas jautājums, vai Latvijas sabiedrība šādu nostāju atbalsta situācijā, kad valstī vidējā darba alga ir zema un valsts noteiktā pamatnorma darba ņēmēju algas aplikšanai ar nodokli ir 25% ienākuma nodoklis un 33,09% sociālais nodoklis, no kura 9% maksā darba ņēmējs un 24,09% darba devējs. Ja notiek orientācija uz indivīdu pašaprūpi, varbūt jāpārskata minimālās algas un nodokļu lielums?

Secinājumi

1. Stigma, kas vēsturiski apzīmējusi veco ļaužu pansionātus, ir noturīgs arhetipisks imaginārs tēls. Tas saglabājies cilvēku apziņā ar arhetipiska tēla nezūdušo spēku, kaut reālā dzīves kvalitāte mūsdienu Latvijas gerontoloģiskajās institūcijās nav saistāma ar stigmatu.
2. Gerontoloģisko institūciju stigmatizācija Latvijas sabiedrībā sāk palēnām mazināties. Šis process ir lēns arī tādēļ, ka, pārceļoties uz dzīvi gerontoloģiskajā institūcijā, arī mūsdienās nākas risināt sarežģītus eksistenciālus, mantiskus un starppersoniskus jautājumus.
3. Gerontoloģiskās institūcijas ir drošas patvēruma vietas vecuma nespēka pievārtētajiem no visiem sociālajiem slāņiem tad, ja aprūpe ģimenē kļūst neiespējama vai nevēlama. Kā drošas mītnes īpaši pievilcīgas tās ir sociāli ievainojamām un ievainotām grupām – cilvēkiem ar īpašām vajadzībām, trūcīgajiem, smagi slimajiem.
4. Reālie sarežģījumi starppersoniskajā komunikācijā atšķirīgu sociālo slāņu griezumā un saskarsmē ar deviantās uzvedības personām aktualizē jautājumu par sociāli diferencētu gerontoloģisko institūciju veidošanu.
5. Valsts sociālās politikas nostādnes sociālās gerontoloģijas sfērā būtu veidojamas dialogā ar sabiedrību, lai sabiedrība varētu informēt ierēdniecību, kāda ir tās attieksme pret vecumdienu vadīšanu gerontoloģiskajās institūcijās, ģimenē vai pret aprūpes pakalpojumiem, kuri tiek saņemti mājās. Dialogs, objektīvas informācijas analīze un speciālistu diskusijas ir pamats, lai pieņemtu lēmumu par labas dzīves kvalitātes veidošanu valstī.

Pateicība

Liels paldies sarunu partneriem, kas uzticēja faktus, pārdomas un izjūtas. Jūsu pieredze un pārdomas ir vērtība, kas var bagātināt citus un noderēt sociālās politikas veidotājiem, lai kļūtu par labiem partneriem rūpēs par labu dzīves kvalitāti veco ļaužu pansionātos. Novecošana ir mūsu visu kopīgā nākotne.

Atsauces

- ¹ Ehmer, Josef. Sozialgeschichte des Alters. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1990. S. 167.
- ² <http://www.socpp.lv>; skatīts 02.11.2006.
- ³ Stepčenko, A. Dzīves kvalitātes indikatori Eiropas Savienībā. Metodoloģiski jautājumi. Gr.: Latvijas Universitātes Raksti. Nr. 701. Socioloģija. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006. 146. lpp.
- ⁴ <http://www.latgaleslaiks.lv/lv/2007/2/9/31717>
- ⁵ Stepčenko, A. Dzīves kvalitātes indikatori Eiropas Savienībā. Metodoloģiski jautājumi. 146.–150. lpp.
- ⁶ Witterstätter, K. Soziologie für die Altenarbeit. 8. Aufl. Freiburg im Breisgau: Lambertus, 1992. S. 114.
- ⁷ Wilson, Gail. Understanding Old Age. Critical and Global Perspectives. London: Sage, 2000. p. 142, 143.

Summary

The article analyses the information obtained in an empirical research about the quality of life in gerontological institutions in Latvia. Qualitative research methods were used in the research. Fieldwork was performed in May and June 2005, investigating 10 gerontological institutions and interviewing people. The institutions were selected to represent urban as well as rural areas in all regions of Latvia. The interviews with 3 groups of respondents – the management, service staff and clients – allowed to compare the stigmatised image of gerontological institutions in the consciousness of society and their real situation in Latvia, as well as analyse the satisfaction of the clients with their life in gerontological institutions, and their adaptation. Finally, the interviews helped to design the ideal type of a gerontological institution.

Keywords: *gerontological institution, the stigmatised image of a gerontological institution, management of quality of life in a gerontological institution, clients' levels of satisfaction, adaptation to living in a gerontological institution, the ideal design of gerontological institution.*

Partnerība – inovatīvs diskurss Latvijas lauku attīstībā

Partnership – an Innovative Discourse in the Rural Development of Latvia

Līga Paula

Latvijas Lauksaimniecības Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas katedras lektore; doktorante Īrijas Valsts universitātē Golvejā
e-pasts: lipaula@cs.llu.lv

Aija Zobena

Latvijas Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte
e-pasts: aija.zobena@lu.lv

Rakstā aplūkota kopienas attīstības partnerību nozīme Latvijas lauku attīstībā. Partnerība paredz vietējo kopienu locekļu līdzdalību diskusijās, kad tiek pieņemti lēmumi par vietējās teritorijas attīstības mērķiem; tā paredz arī atbildību par attīstības stratēģiju īstenošanu. Lauku partnerības ir prakses kopienas, kurās inovatīvie procesi, sadarbība, zināšanu un pieredzes apmaiņa notiek sociālās mācīšanās procesā, ikdienā darbojoties kopienas interesēs (mācīšanās darbībā). Autore analizē kopienas attīstības partnerību pieredzi gan Eiropā, gan Latvijā, aplūkojot to kā sociālu inovāciju, kas nes gan sociālus, gan ekonomiskus uzlabojumus lauku kopienu dzīvē.

Atslēgvārdi: lauku partnerība, sociālā inovācija, sadarbība, kopienas attīstība, sociālā mācīšanās, prakses kopiena.

Ievads

Pēdējā laikā daudzi ES pētnieciskie projekti ir veltīti kopienu attīstības problēmām. Arī raksta autore piedalījās vienā šādā projektā – ES Dzīves kvalitātes 5. ietvara programmas starptautiskajā projektā “Lauku un lauksaimniecības institūciju integrēta attīstība Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs” (*Integrated Development of Agricultural and Rural Institutions in CEE Countries*) –, kas norisinājās no 2003. līdz 2006. gadam. Šī projekta mērķis bija pētīt institucionālās vides izmaiņas laukos, kā arī mācīšanās un inovāciju nozīmi lauku attīstībā, lai izvērtētu lauku attīstības politikas trūkumus un stiprās puses, izstrādātu ieteikumus politikas veidotājiem un īstenotājiem. Līdztekus pētnieciskajam darbam viens no projekta uzdevumiem bija realizēt arī doktorantūras programmu institucionālajā ekonomikā. Šī raksta mērķis ir iepazīstināt ar nozīmīgākajiem partnerību pētījuma teorētiskajiem secinājumiem, kas tika empīriski pārbaudīti, veicot aptauju Latgales lauku partnerību kopienās.

Eiropā lauku attīstības ekonomiskie parametri kļūst arvien daudzveidīgāki, jo lauku iedzīvotāji arvien vairāk iesaistās dažādās nelauksaimnieciskās ekonomiskās darbībās un lauksaimniecības nozīme samazinās. Mainās arī lauku dzīves izpētes metodoloģija un lauku attīstības stratēģijas. Sektoru jeb “vertikālās” stratēģijas, kas lauku attīstību skata

caur vienas nozares prizmu, savu nozīmi zaudē, un arvien svarīgākas kļūst teritoriālās jeb “horizontālās” attīstības stratēģijas. Šo attīstības stratēģiju mērķis ir koordinēt dažādas aktivitātes konkrētās teritorijās, lai veicinātu vietējo aģentu spēju sadarboties, rast pieeju tirgiem un citām ekonomiskās darbības iespējām (19). Zinātniskajā literatūrā sastopamās pieejas atšķirīgi raksturo lauku attīstību determinējošos faktoros:

- 1) *eksogēnā attīstība* – lauku attīstību nosaka ārēji faktori; lauku un pilsētu ekonomiskās darbības ir nodalītas (pilsētās dominē industrijas un pakalpojumi, laukos – lauksaimniecība); lauksaimniecības attīstību (līdz ar to arī lauku attīstību) nosaka pilsētas;
- 2) *endogēnā attīstība* – lauku attīstība tiek saprasta kā vietējā (lokālā) attīstība, ko nosaka vietējās ierosmes, vērtības un resursi; liela nozīme ir ekonomisko darbību institucionālajam kontekstam;
- 3) *eksogēni-endogēnā pieeja* – ņem vērā to, ka globalizācija, tehnoloģiskās izmaiņas komunikāciju un informācijas sektoros iesaista lauku reģionu sociālos aģentus gan lokālos, gan ārējos tīklos; šī pieeja lauku attīstību skata kā komplicētu sociālo tīklu kopumu, kurā resursu mobilizācija un attīstības procesa kontrole notiek, mijiedarbojoties kopienas iekšējiem un ārējiem spēkiem (1: 19–22).

Lai gan kopienas attīstība ir svarīgs elements gan endogēnajā, gan eksogēnajā lauku attīstības modelī, tieši eksogēni-endogēnā pieeja, kas ņem vērā dažādu sadarbības tīklu savstarpējās mijiedarbības radīto sociālo un ekonomisko pievienoto vērtību, ir īpaši aktuāla mūsdienu globalizētajā pasaulē.

Kopienas attīstība var tikt aplūkota gan kā lauku attīstību veicinošs faktors, gan kā šīs attīstības rezultāts. Daudzās valstīs, arī Eiropas valstīs, pārejas ekonomikās kopienas attīstības pieeja ir plaši pazīstama. Šī pieeja paredz iesaistīt kopienas attīstībā tās locekļus, izmantot viņu zināšanas, motivāciju un vēlēšanos uzlabot savus dzīves apstākļus. Kā attīstības rezultāts kopienu attīstība izpaužas kopienas spējā mobilizēt tās sociālos un citus resursus tā, lai kopiena būtu spējīga adekvāti atbildēt uz iekšējām un ārējām pārmaiņām (5).

Pēc autoru domām, šī pieeja padziļina Latvijas lauku attīstības procesu izpratni. Kopienu attīstība, kas veicina vietējo attīstību, ietver tādus būtiskus elementus kā inovācija, mācīšanās, sociālais kapitāls, iekļaušana, kopīgas izpratnes veidošana, partnerattiecības un citus.

Metodoloģija

Pētījuma teorētisko bāzi veido vairāku teoriju sintēze: partnerības tiek aplūkotas kā inovatīva sadarbības forma, to darbības analīzē tiek izmantota prakses kopienu (*community of practice*) teorija, kuras būtība ir skatīt kopienas darbības caur sociālās mācīšanās prizmu. Mācīšanās procesā kopiena (partnerība) attīsta savu sociālo kapitālu (uzticēšanos, sociālos tīklus, jaunas institucionālās normas), iegūst kopēju vietējās attīstības vīziju, kopienas locekļi iemācās sadarboties, lai risinātu gan savas individuālās, gan kopienas problēmas.

Empīriskie dati tika iegūti trijās Latgales lauku partnerībās (Balvos, Rēzeknē un Daugavpilī), aptaujājot septiņas kopienas. Aptaujā piedalījās 111 cilvēki. Aptaujas mērķis bija noskaidrot, kāpēc lauku cilvēki iesaistījās partnerību darbībā, ko viņi personīgi ir ieguvuši no līdzdalības partnerībā un ko partnerības darbība ir devusi vietējam pagastam vai rajonam. Tikpat svarīgi bija noskaidrot, kā kopienās notiek mācīšanās procesi, zināšanu un pieredzes apmaiņa. Uzreiz jāatzīmē, ka šajā pētījumā jēdziens “kopiena” tiek

lietots divās nozīmēs – šaurākā un plašākā nozīmē. Plašākā nozīmē ar jēdzienu „kopiena” apzīmē visu partnerību, bet šaurākā – atsevišķas mazākas kopienas jeb vietējās iniciatīvas grupas, kas darbojas partnerībā. Daži no empīriskā pētījuma rezultātiem tiks atspoguļoti turpmāk tekstā, lai labāk pamatotu teorētiskās atziņas.

Kopienas izpratne

Partnerību darbību nevar izprast, neizpētot lauku kopienas un to attīstības procesus. Kopienas jēdziens tiek lietots daudzās disciplīnās. Socioloģijā jēdziens “kopiena” tiek lietots vairākās nozīmēs (25: 7):

- kopienas jēdzienu attiecina uz teritoriju, kur grupas locekļi mijiedarbojas cits ar citu;
- kopiena pati par sevi ir sociāla sistēma, organizācija vai organizāciju kopums, kas cilvēku grupai nodrošina tās vajadzību apmierināšanu;
- ar kopienas jēdzienu izsaka cilvēku grupas kopīgu identitātes sajūtu, turklāt grupas locekļi var būt un var arī nebūt no vienas un tās pašas ģeogrāfiskās teritorijas.

Kopienas jēdziens tāpat ir bāzēts uz kopīgu vietas izjūtu, kas ietver konkrētās teritorijas cilvēku attiecības, kultūru un vidi.

Cilvēki, starp kuriem pastāv sistemātiskas, interaktīvas un savstarpēji atkarīgas attiecības, veido kopienas. Kopienas locekļu savstarpējās attiecības balstās uz kopīgu vēsturi, savstarpējām ekspektācijām, paredzamām lomām, vērtībām, kopīgām normām un statusu diferenciacijas modeļiem. Visi minētie elementi var veicināt gan vāju, gan spēcīgu mijiedarbību un arī atsvešināšanos. Visi elementi rada psiholoģiski un sociāli nozīmīgu kopīgu identitātes izjūtu, kas var veidoties ap kādu konkrētu simbolu vai vienību, piemēram, ap kopienas reputāciju vai pazīstamu kopienas līderi (3: 33–35).

Kopienas uzdevums ir īstenot tos specifiskos mērķus, ko tās locekļi nespēj paveikt individuāli. Izšķir divu tipu kopienas – *interesu* un *teritoriālās kopienas* (25: 8–9; 18:74). Teritoriālā kopiena nodrošina tā saucamo lokalitāti jeb ģeogrāfiski definētu vietu, kur cilvēki mijiedarbojas. Lokalitāte vienos gadījumos veido, bet citos – neveido sociālo sistēmu, kas nodrošina kopienas locekļu vajadzību apmierināšanu. Cilvēkiem mijiedarbojoties, veidojas lokalitātes struktūras un institūcijas, kas savukārt ietekmē to cilvēku darbību, kuri mijiedarbojas (25: 8–9).

Katrai kopienai ir savi resursi, kuri var kļūt par dažāda veida kapitālu: kultūras, cilvēka, sociālo, finansiālo, dabisko un politisko kapitālu (25: 9–10). Kultūras kapitāls saistāms ar vērtībām un dzīves veidiem, kam ir gan ekonomiska, gan neekonomiska nozīme. Socializācijas procesā kultūras kapitāls no grupas tiek nodots atsevišķiem tās locekļiem. Cilvēkkapitālu veido katra kopienas indivīda zināšanas un spējas, kas radušās gan formālās, gan neformālās izglītošanās ceļā. Sociālais kapitāls ietver sociālos tīklus, mijiedarbības normas, savstarpēju uzticēšanos, kas pastāv gan grupā, gan starp kopienas locekļiem. Tas ir nozīmīgs kopīgas identitātes un nākotnes veidošanai, kā arī veicina grupu darbošanos kopā. Finanšu kapitāls ir nepieciešams investīcijām dažādās infrastruktūrās. Dabas kapitāls ir kopienas teritorijas ainavas, gaiss, ūdens, augsne, kā arī augu un dzīvnieku biodaudzveidība. Politiskais kapitāls ir kopienas spēja ietekmēt resursu sadali grupā, no sakot, kuri resursi ir pieejami un kuri kopienas locekļi ir tiesīgi tos saņemt. Politiskais kapitāls ietver organizācijas, sakarus, balsstiesības un varu (*ibid.*).

Teritoriālā kopiena un interešu kopiena var pārklāties – cilvēkus, kuri dzīvo, piemēram, vienā pagastā, var apvienot kopīgas intereses vai problēmas, tiem var būt izveidojusies kopēja piederības sajūta, kas raksturīga kopienai. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka var būt arī situācijas, kad vienā teritorijā dzīvo cilvēki, kas nav iesaistīti kopīgā sociālā tīklā.

Tā kā partnerība apvieno cilvēkus, kuri dzīvo noteiktā teritorijā un pārstāv kopīgas intereses vai problēmas, partnerību varam uzskatīt par lielu kopieni, kurā cilvēki veic savus uzdevumus un sasniedz izvirzītos mērķus, darbotamies vairākās mazākās vietējās iniciatīvas grupās. Tieši šīs mazās iniciatīvas grupas pētījumā tiek izceltas kā prakses kopienas.

Prakses kopienas jēdziens (*community of practice*) attiecināms uz sociālās mācīšanās procesu, kad cilvēki ar kopīgām interesēm kādā jomā vai risinot kādu problēmu sadarbojas zināmā laika posmā, lai dalītos ar idejām, rastu risinājumus un radītu inovācijas. Šo jēdzienu pirmo reizi ieviesa Eitenijs Vengers (*Etienne Wenger*) 1991. gadā, pamatojoties uz sociālās mācīšanās teoriju. Šī perspektīva skaidro to, kā sociālajā vidē noris mācīšanās (8: 75). E. Vengers uzskata, ka mācīšanās ir cilvēka identitātes galvenais aspekts, un uzsver, ka mācīšanās ir sociāla līdzdalība: indivīds tiek skatīts kā aktīvs sociālo kopienu prakses dalībnieks, šajās kopienās viņš veido savu identitāti. Pamatojoties uz šo izpratni, prakses kopiena tiek definēta kā indivīdu grupa, kas, piedalās dažādos sabiedriskos pasākumos, gūstot pieredzi un ilgstoši radot savu kopīgo identitāti, iesaistoties un dodot ieguldījumu kopienu praksēs. Ar praksi tiek saprasta kāda darbība vai konkrēts uzdevums, ko veic kopiena. Partnerību kontekstā prakse var būt, piemēram, attīstības stratēģijas rakstīšana un ieviešana, apmācības kursu organizēšana, pasākumu organizēšana vai konfliktu risināšana. Sociālās mācīšanās teorijā ir uzsvērts, ka mācīšanās ir sociāla līdzdalība, kas ietver četrus komponentus: izpratni (*meaning*), praksi (kopienas konkrētās darbības un uzdevumus, ko tā veic), kopienu un identitāti.

E. Vengers apraksta vienošanos par kopīgu izpratni (*negotiation of meaning*) kā procesu, kurā mēs iepazīstam pasauli un savu sasaiti ar to kā jēgpilnu. Ja visas izmaiņas ietver mācīšanās procesu, tad efektīvs izmaiņu process veicina vienošanos par kopīgu izpratni. Šajā modelī vienošanās process sastāv no diviem savstarpēji saistītiem komponentiem – priekšmetiskošanas (*reification*) un līdzdalības (*participation*).

Priekšmetiskošana (reifikācija) ir galvenais process kopienas dzīvē. Abstraktās vērtības, simboli tiek iedzīvināti kopienas praksē, gan ietverot tos priekšmetiskās formās (dokumentos, zīmēs), gan iesaistot kopienas locekļus konkrētās darbībās. Priekšmetiskošana ir būtiska, lai pasargātu mainīgo un neformālo grupu darbības, radītu un uzturētu savstarpēju sapratni. Reifikācija dažādi ietekmē kopienas mācīšanās procesu. Tā var gan saliedēt kopienas locekļus mērķtiecīgai darbībai, gan aizstāt sākotnējo nozīmi ar formalizētām procedūrām. Pilnīga sekošana formālajiem priekšrakstiem var kļūt bīstama, jo tā rada ilūziju, ka grupas locekļi izprot procesu, kas viņiem nav skaidri (33: 61).

Līdzdalība ir vienošanās procesa otrais komponents, kas nepieciešams, lai aktīvi iesaistītos sociālajos procesos. Līdzdalība iesaista dalībniekus ne tikai lai lietiskotos priekšrakstus iedzīvinātu pieredzē, bet arī lai nepieciešamības gadījumā kontekstuāli mainītu to nozīmi. Līdzdalību Vengers uzskata par būtiskāko, lai risinātu iespējamo priekšmetiskošanas pārāk lielo formalitāti (vai tieši pretēji – daudznozīmību, neskaidrību) (33).

Prakses kopienās notiek zināšanu un pieredzes apmaiņa, jaunu zināšanu apguve un radīšana. Zināšanas iedala kodētajās (*explicit*) un nekodētajās (*tacit*) zināšanās. Pēc definīcijas, nekodētās zināšanās nav viegli dalīties. Karls Polanji (*Karl Polanyi*), kurš pirmais pievērsās nekodēto zināšanu pētījumiem, ir teicis, ka “mēs zinām vairāk nekā mēs varam pastāstīt” (29, http://en.wikipedia.org/wiki/Tacit_knowledge). Nekodētās zināšanas ir paradumi, prasmes un kultūras iezīmes, ko indivīds var pat neapzināties, tās nevar skaidri formulēt (kodēt), un tās var iegūt tikai personīgā pieredzē – trenējoties, mācoties vai novērojot (mācīšanās darot). Zināšanu menedžmenta jomā tiek skaidrots, ka nekodētās zināšanas ir zināmas tikai pašam indivīdam un, salīdzinājumā ar kodētajām zināšanām, tās ir grūtāk nodot jeb iemācīt kādam citam. Tās ir pretējas skaidri formulētajām zināšanām.

Nekodētās zināšanas tiek aprakstītas kā *know-how* un pretstatītas *know-what* [faktiem] un *know-why* [zinātnei]. Lai izprastu nekodēto zināšanu vērtību un dabu, var minēt šādu piemēru: grāmatā var izlasīt, kā peldēt vai braukt ar divriteni, bet, tikai gūstot personīgo pieredzi, instruktora klātbūtnē, pašmācības ceļā vai novērojot citus, var praktiski apgūt šīs prasmes. Cits piemērs, ko min Polanji, ir cilvēku spēja ātri atpazīt pazīstamu seju ļaunā pūlī (29, http://en.wikipedia.org/wiki/Tacit_knowledge). Partnerībā šādas nekodētas zināšanas saistās, piemēram, ar pārrunu organizēšanu, konfliktu risināšanu, projektu rakstīšanu, stratēģiju izstrādāšanu un sadarbības veidošanu. Tie ir uzdevumi, kuri kopienas locekļiem jāveic, praktiski strādājot komandā, un nereti būtiska ir pieredzējušo kopienas locekļu personīgā pieredze, kas tiek nodota pārējiem kopienas locekļiem ar komandas darbu. Izmantojot prakses kopienas teorijas terminoloģiju, zināšanu apmaiņa un nekodēto zināšanu apguve notiek praktizējoties un iesaistoties sociālās mācīšanās procesā.

Partnerību pieredze Eiropā

Citās Eiropas valstīs darbojas dažādas partnerības un uzkrāta ļoti plaša partnerību darbības pieredze. To apliecina arī dažādās partnerības definīcijas, kas sastopamas literatūrā un bieži vien akcentē atšķirīgus partnerību veidus un darbības aspektus.

Partnerību var apskatīt kā struktūru un arī kā procesu. Kā struktūra tā ir institucionāla organizācija, kas apvieno vairākus partnerus, bet kā process – vairāku partneru sadarbības forma. Pirmajā nozīmē partnerību definē kā institucionālu vienošanos starp dažādām institūcijām (aktoriem), kurām ir kopīgi uzdevumi un rīcības programma, lai sasniegtu kopīgu mērķi (27). Svarīgi, lai partnerība veicinātu gan vertikālo integrāciju (starp dažādiem pārvaldības līmeņiem), gan horizontālo integrāciju (starp dažādām sabiedriskajām sfērām – publisko, privāto un nevalstisko). Partnerība rada sadarbības iespēju starp dažādām ieinteresētajām pusēm, kam ir pat konkurējošas vai konfliktējošas intereses (2). Sadarbība partnerībā nozīmē, ka partneri vienojas par varas attiecībām, lēmumu pieņemšanu, atbildību par lēmumiem un resursiem, turklāt visi partneri ir vienlīdzīgās varas pozīcijās (23: 334). Partnerība kā process tiek veicināts, ja dalībniekiem ir stimuls sasniegt kopīgu izpratni par partnerības inovatīvo dabu un principiem, ja dalībnieki ir uzņēmīgie saistības partnerības mērķu sasniegšanai un ja partneri var būt inovatīvi, pārstāvēt savas intereses (16: 48).

Cita partnerības definīcija (4) to skaidro kā formalizētas attiecības starp kopienas jeb brīvprātīgo sektoru un valsti vai kā procesu, kurā tīkla attiecības un solidaritāte veidojas teritoriālajā līmenī. Partnerības mērķis ir uzlabot un attīstīt teritorijas potenciālu un uzlabot dažādu sektoru darbības.

Pamatojoties uz partnerību salīdzinošu pētījumu dažādās valstīs, Beningtons un Gedess definē vietējo partnerību saskaņā ar četrām raksturīpatnībām:

- 1) formāla organizatoriska struktūra politikas veidošanai un ieviešanai;
- 2) interešu apvienības mobilizēšana un uzticības veidošana starp dažādiem partneriem;
- 3) kopīgs rīcības plāns un daudzdimensionāla rīcības programma;
- 4) forums, kas cīnās ar sociālekonomiskām problēmām (bezdarbu, nabadzību un sociālo atstumtību) un veicina sociālo kohēziju un iesaistīšanos (2: 3).

Partnerību pieredze gan Eiropā, gan citviet pasaulē radusies kā atbildes reakcija uz augošām sociālekonomiskām lauku teritoriju problēmām, kuras valsts institūcijas nav spējušas adekvāti atrisināt. Partnerības process ietver konsultēšanos, vienošanos un izdevīgu darījumu slēgšanu. Tas ir lielā mērā atkarīgs no kopīgas izpratnes par darbības mehānismiem un attiecībām katrā konkrētā teritorijā (26).

Eiropas Savienībā 80. un 90. gados darbojās dažādas programmas, kas atbalstīja lokālo attīstību vai kooperatīvās kustības. Pirmkārt, jāmin pretnabadzības programmas *Poverty 1* (1975–1980), *Poverty 2* (1980–1985) un *Poverty 3* (*Medium-Term Community Action Programme to Foster the Social and Economic Integration of the Least Privileged Groups*, 1989–1994) (22: 19). Citas programmas un iniciatīvas, kā LEDA, LEADER, URBAN, INTERREG, NOW, *Youthstart*, HORIZONT un INTEGRA, ir veicinājušas vietējo partnerību attīstību un partnerību starptautiskos tīklus (14: 30).

Saistībā ar mūsu pētījumu īpaši jāpiemin LEADER programma, jo Latgales partnerības ir veidotas līdzīgas šim partnerību tipam. LEADER mērķis bija nodibināt vietējo lauku attīstības rīcības grupu tīklu, lai rastu inovatīvus risinājumus, kuri būtu paraugs visām lauku teritorijām un nodrošinātu maksimālu integrāciju starp dažādiem mērījumiem (22: 9). Kā O'Hara uzsver, LEADER I iniciatīvas (1991–1994) ieviešana bija pirmais ES mēģinājums atbalstīt attīstību laukos „no apakšas uz augšu” (atbalstīt apvērsto – “bottom-up” – pieeju), iesaistot visus nozīmīgākos vietējos aktorus multisektorālu plānu ieviešanā viņu teritorijās. Šī pirmā pieredze parādīja, ka programmu nepieciešams turpināt, tādēļ radās LEADER II iniciatīva (1995–2001). LEADER II akcentēja inovācijas un pieredzes nodošanas nozīmi (22: 28; 14: 5). Pašlaik norit darbs, lai Latvijā ieviestu LEADER Plus programmu, kura darbosies no 2007. līdz 2013. gadam.

Partnerības pieejas izmantošanai Eiropā un citviet pasaulē pārsvarā ir bijuši vieni un tie paši iemesli: vēlme risināt problēmas koordinēti, iesaistīt vietējās kopienas un rast finansējumu. Sadarbība ir veidojusies drīzāk kā partnerību darbības rezultāts, nevis partnerību darbības uzsākšanas cēlonis (17: 188). Van Vugts ar līdzautoriem savos darbos atsaucas uz vairākiem empīriskiem pētījumiem par motīviem, kāpēc indivīdi vēlas sadarboties cits ar citu. Galvenokārt tas ir tādēļ, ka viņi izjūt rūpes gan par sevi, gan par kopieni, gan par to sabiedrību, kuras locekļi viņi ir. Cilvēki ir daudz vairāk gatavi sadarboties, ja viņi paši sevi uztver kā grupu, nevis tikai kā atsevišķus indivīdus. Cilvēku sadarbošanās ar kopieni var gaidīt tad, ja cilvēki jūt, ka viņu ieguldījums patiešām palīdz tiem, kam nepieciešama palīdzība (32: 12–13). To rāda arī partnerību pieredze Latvijā. Aptaupa apstiprināja, ka cilvēki ir gatavi sadarboties un iesaistīties kopējā darbā, ja viņi redz reālus rezultātus.

Literatūrā sadarbība tiek raksturota kā īpaša palīdzības forma.

1. Tā parasti iesaista vairāk nekā divus aģentus.
2. Tā pamatā tiek veicināta, lai risinātu strukturālu sabiedrības problēmu, nevis gadījuma rakstura problēmu.
3. Tajā iesaistītie cilvēki, kas piedāvā un saņem palīdzību, ir savstarpēji atkarīgi.
4. Sadarbības dēļ labumu gūst ne tikai palīdzības saņēmēji, bet arī palīdzības sniedzēji.

Sadarbību var panākt gan tieši, gan netieši. Kopsavilkumā var teikt, ka sadarbība ir īpaša palīdzības forma, kas no citām palīdzības formām atšķiras ar (1) cilvēku skaitu, kuri gūst labumu, (2) kopēju savstarpēju atkarību, (3) palīdzības ilgumu, (4) ar palīdzības akta dabu (32: 5).

Van Vugts ar līdzautoriem piedāvā šādu sadarbības formu klasifikāciju (32: 11).

1. tabula

Sadarbības formu klasifikācija

		Aktivitātes tips	
		<i>Atturība</i>	<i>Rīcība</i>
Aktivitātes līmenis	<i>Individuāls</i>	Individuāla atturība	Individuāla rīcība
	<i>Kolektīvs</i>	Kolektīva atturība	Kolektīva rīcība

Sadarbība tiek veidota, lai saglabātu nepietiekamus resursus vai radītu sabiedriskus labumus, un katram šim mērķim nepieciešama atšķirīga rīcība. Lai risinātu problēmas, kas saistītas ar resursu nepietiekamību, iedzīvotājiem jātaupa. Lai radītu sabiedrisko labumu, cilvēkiem jāziedo gan savi līdzekļi, gan laiks. Sadarbība ir rezultatīva, ja cilvēki iegulda savus individuālos pūliņus un arī grupa iegulda savus kolektīvos pūliņus (32: 10). Partnerību pieredze rāda, ka, darbojoties partnerībā, parasti gūst labumu gan tie cilvēki, kuri tieši iesaistīti partnerībā, gan pārējie vietējie iedzīvotāji.

Partnerības darbā veidojas tīklošanās starp lauku aktoriem. Murdohs (*Murdoch*) akcentē horizontālo tīklu nozīmi lauku attīstības stratēģijās. Pētnieki (piemēram, 19; 20) uzsver, ka tīkli (tīklošanās) veicina mācīšanos un inovāciju un sekmē savstarpējo mācīšanos, sadarbību, informācijas apmaiņu un attīsta uzticēšanos. Vietējie aktori aizvien biežāk tiek iedrošināti uzņemties atbildību par attīstības stratēģiju dizainu un ieviešanu (19), tādējādi ar līdzdalības pieeju lauku attīstībā nodrošinot efektīvu resursu izlietojumu.

Partnerība dod kopēju vīziju, stratēģisku domāšanu, attīsta tās dalībnieku spējas. Līdz ar to cilvēki attīsta kopīgu izpratni un redzējumu par vietējo attīstību un ilgtermiņa mērķiem, partneri dalās savās prasmēs, un tas noved pie lielākas darbības efektivitātes un samazina izmaksas. Partnerībās attīstās ciešākas saites starp sabiedriskajām institūcijām, privāto un biznesa sektoru vietējā ekonomikā. Šai pieejai ir arī savi trūkumi, piemēram, līdzdalībā var dominēt kāda vietējā autoritāte vai līdzdalību var vājināt vietējā apātija.

Institucionālā līmenī partnerības ir radījušas vairākas pozitīvas iezīmes. Harts un Mureja (*Hart* un *Murray*) raksta, ka tās aktivizē un padara iespējamu institucionālo ietvaru, jaunas sadarbības stratēģijas, rezonējošu līdzdalīgas demokrātijas kultūru un potenciālu inovatīvām rīcībām. Autori norāda arī uz vairākiem trūkumiem, piemēram, uz institucionālo fragmentēšanos, pārāk lielo atkarību no īstermiņa finansējumiem. Arī Moselejs (*Moseley*) ar līdzautoriem (18: 179), atsaucoties uz salīdzinošo partnerību pētījumu vairākās valstīs, atzīmē dažus galvenos partnerību sasniegumus. Viens no tiem ir brīvprātīgo un kopienu organizāciju kapacitātes koncentrēšana tā, lai tās kļūtu aktīvākas vietējo programmu plānošanā un projektu iesniegšanā. Otrs ieguvums ir mācīšanās process, ar kuru institūcijas un indivīdi vairāk apzinās un izglītojas vietējās attīstības jautājumos.

Lauku partnerības Latvijā

Lauku partnerības, kas attīstās Latvijā, ir jauns sabiedrības līdzdalības diskurss lauku attīstībā. Partnerības atšķiras no tradicionālajām NVO ar to, ka:

- tās paredz plašāku sadarbību starp dažādām grupām un institūcijām;
- partnerību darbība ir balstīta uz sociāliem, teritoriāliem un kopienas principiem, ne tikai uz vienu sfēru;
- partnerība cenšas iesaistīt sociāli atstumtās grupas;
- partnerības locekļi veicina izpratni par lauku attīstību plašākā sabiedrībā, un šis process pamatojas uz līdzdalību (30).

Partnerības Latvijā ir būtiskas, lai veiksmīgi varētu ieviest ES programmas un iesaistīt ārējās investīcijas attīstībai. Tieši kopienām, nevis indivīdiem būs galvenā nozīme projektu sagatavošanā un ieviešanā, un panākumi būs atkarīgi no viņu spējas ieviest šīs programmas.

Lauku partnerību pieredze Latvijā sākusies ar Lauku partnerības programmu (turpmāk tekstā LPP), kas tika īstenota no 2000. līdz 2003. gadam. Programmu atbalstīja Lielbritānijas valdība un finansēja PHARE 2000 (kopējais finansiālais atbalsts bija 100 000 GBP). Par programmas ieviešanu bija atbildīgas divas kompānijas – *Enterplan International* no Lielbritānijas un NICO no Ziemeļīrijas. Programmas mērķis bija ieviest

partnerības kā lauku attīstības institūcijas, kuras varētu iesaistīt dažādus attīstības aģentus: pašvaldības, privāto sektoru, valsts institūcijas, nevalstiskās organizācijas un kopienu grupas. Partnerības mērķis bija izstrādāt attīstības stratēģijas un īstenot tās, piešķirot kopienu grupām nelielus grantus. Latgales lauku partnerības īstenoja vairāk nekā 80 kopienu projektus. Šis Latvijā ir pilotpartnerības, un ir plānots, ka tās būs nozīmīgas LEADER *Plus* programmas ieviešanā (30).

Latgale ir nabadzīgākais un ekonomiski vismazāk attīstītais reģions Latvijā ar zemiem ienākumiem un augstu bezdarbu, tādēļ Latgales partnerību galvenais mērķis bija samazināt nabadzību un sociālo izslēgtību, attīstīt ekonomiku un uzņēmējdarbību (7: 6). Partnerību stratēģijā tika iezīmēts, ka būs:

- mobilizēta jau esošā reģionālā kapacitāte;
- iesaistīti visi nepieciešamie dalībnieki reģiona ekonomiskajai attīstībai;
- īpaši uzsvērtā privātā sektora līdzdalība;
- iesaistītas nacionālā līmeņa valsts institūcijas;
- radīta vienkārša un efektīva reģionālās sadarbības shēma.

Pirmajā etapā partnerības darbojās kā formālas grupas Lauku partnerības programmā, LPP bija iniciators, un tai bija galvenā nozīme procesā. Ļoti būtiski bija partneros attīstīt nepieciešamās spējas, lai tālākā nākotnē, kad LPP būs beigusi darbību, viņi paši būtu spējīgi uzņemties galveno lomu sadarbībā. Šis uzdevums tika veikts, un līdz ar to visas trīs rajonu partnerību valdes reģistrējušās kā sabiedriskas organizācijas (31). Kā formālas institūcijas partnerības vieglāk var saņemt finansiālu atbalstu, attīstīt sadarbību un gūt leģitimitāti. Institucionalizācijas procesa dēļ partnerības ir nodrošinājušas savu ilgtspēju. Kaut arī partnerību iniciatīva ir nākusi no ārpusē, citiem vārdiem – šī sadarbības forma ir eksogēna inovācija –, reālā situācija rāda, ka citviet Latvijā partnerību veidošanās laukos ir iekšēji veicināts (endogēns) process.

Pēdējos pāris gados jaunas partnerības attiecības attīstās arī citviet Latvijā un neiesaistīti ar Lauku partnerības programmu. Piemēram, piecas partnerības ir izveidotas Baltijas jūras reģiona sadarbības programmā, Mazo projektu fonda (*Phare SPF 2002*) finansētā projektā “Lauku partnerības vietējo problēmu risināšanai Baltijas jūras reģionā (2004–2005)”, ko īstenoja Zemgales attīstības aģentūra. Izmantojot vietējos resursus un pieredzi, Kurzemē tika izveidotas Talsu rajona partnerība un Ziemeļkurzemes Biznesa asociācija (LEADER, <http://www.zm.gov.lv/?sadala=886>).

Pēc LR Zemkopības ministrijas datiem, pašreiz Latvijā ir 25 teritorijas, kuras plāno iesaistīties LEADER pasākumu īstenošanā. Lai tos varētu veiksmīgi ieviest, viens no priekšnosacījumiem ir vietējo rīcības grupu jeb partnerību esamība konkrētajā teritorijā; tās darbojas pēc partnerības principa, spēj nodrošināt informācijas apmaiņu starp lauku iedzīvotājiem, iesaistot viņus vietējās attīstības stratēģijas izstrādē. Šādas iniciatīvas dažādās izpausmes formās un stadijās ir konstatētas gandrīz visos Latvijas rajonos (LEADER, <http://www.zm.gov.lv/?sadala=886>).

Lai partnerību darbība varētu veiksmīgi attīstīties, nepieciešami informatīvie pasākumi un apmācības, pieredzes apmaiņa starp jau esošajām un topošajām iniciatīvas grupām. Lai tas varētu notikt, būtiska ir šādu formālu un neformālu organizāciju un grupu sadarbība nacionālā līmenī. Zināmā mērā šo apvienojošo funkciju jau veic Latvijas Lauku forums, kurš neformāli sāka darboties 2003. gadā, savukārt pirmo reizi oficiāli notika 2004. gada 22. oktobrī Bauskas rajonā, Saulainē. Forumā mērķis ir apvienot lauku NVO un pārstāvēt to intereses nacionālā līmenī (Latvijas Lauku forums, <http://www.llf.partneribas.lv>). Forumā lauku attīstības organizācijas, grupas un vietējie aktīvisti rod pieredzes apmaiņas un sadarbības iespēju.

Latgales lauku partnerības – sociālā inovācija

Kāpēc partnerības attiecības varam uzskatīt par inovatīvu sadarbības formu? Sadarbība ražošanas organizēšanai, konfliktu un sociālu problēmu risināšanai un citu procesu veicināšanai Latvijas laukos nav nekas jauns (kaut vai kolhozu un sovhozu pieredze padomju laikos, dažādi kooperatīvi un ražotāju apvienības), tiesa, citādā sociālekonomiskā un politiskā kontekstā. Sadarbības jaunās, inovatīvās iezīmes ir kopīgā atbildība un visu partnerībā iesaistīto dalībnieku līdztiesība lēmumu pieņemšanas procesos. Latvijas laukos partnerību attīstību galvenokārt ietekmējušas jaunās iespējas sociālekonomisko problēmu risināšanā:

- demokratizācijas procesi;
- lauku iedzīvotāju tieša, nepastarpināta līdzdalība;
- ES fondu līdzekļu piesaiste;
- sadarbības partneri gan Latvijā, gan ārzemēs.

Lai raksturotu lauku partnerību inovatīvo raksturu Latvijas laukos, vispirms analizēsim pašu inovācijas jēdzienu. Termins “inovācija” ir radies no termina “novācija”. Mēģinājumi skaidrot un definēt inovāciju ir ļoti daudzveidīgi. Tradicionāli inovācijas jēdziens ir ticis saistīts ar tehnoloģiskajiem uzlabojumiem un novitātēm, taču šajā pētījumā inovācijas vairāk tiek attiecinātas uz izmaiņām sociālajā sfērā, kas noved pie uzlabojumiem arī kopienas (lokalitātes) ekonomiskajā dzīvē. Jēdziens “inovācija” ietver trīs nozīmes: inovācija kā instruments, inovācija kā process vai aktivitāte, inovācija kā galaprodukts (piemēram, jauns pakalpojums, produkts, tirgus, jaunas izmaiņas sociālajā dzīvē) (6: 16).

Dimza (6: 17) inovācijas pēc to dabas klasificē šādi:

- produktu inovācijas (savstarpēja objektu mijiedarbība);
- procesu inovācijas (cilvēku un objektu mijiedarbība);
- procedūru inovācijas (cilvēku savstarpējā mijiedarbība).

Visi inovāciju tipi ir savstarpēji cieši saistīti un savstarpēji veicina katra inovāciju tipa ieviešanu. Sociālās inovācijas nozīmē izmaiņas pierastajā dzīvesveidā, uztverē un domāšanā. Tām ir gan ekonomiska, gan sociāla vērtība (34: 20). Inovācijas ir saistītas ar sociālo normu izmaiņām. Partnerības attiecības kā inovatīva kooperācijas forma var tikt uzskatīta par šādu jaunu normu. Partnerību pieredze Latgalē rāda, ka cilvēki, kuri iepriekš savas problēmas risinājuši individuāli, darbodamies partnerībā, ir iemācījušies strādāt kopā, ir ieguvuši kopīgu redzējumu gan par kopienas attīstību, gan par vietējās teritorijas attīstību kopumā. Tā vietā, lai paši aktīvi iesaistītos problēmu risināšanā, daudz nabadzīgu un sociāli atstumtu cilvēku izvēlas gaidīt palīdzību no vietējām pašvaldībām. Iesaistoties partnerības attiecībās, šie cilvēki apgūst jaunu rīcības veidu – strādāt kopā ar citiem indivīdiem un grupām –, kas ar laiku tiek akceptēta jau kā norma.

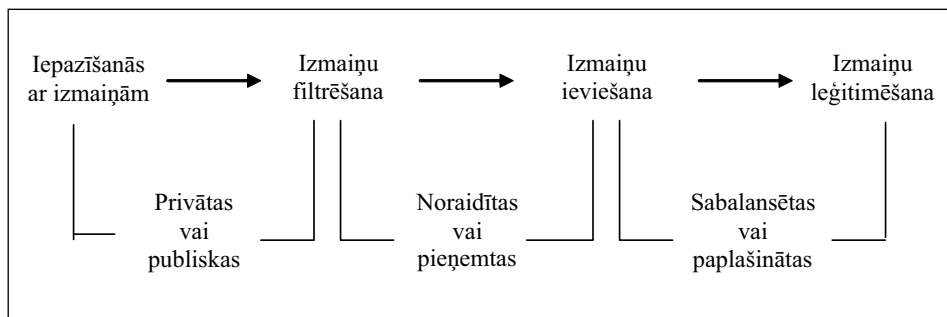
Katrai inovācijai ir savi mērķi. Īss kopsavilkums parādīts 2. tabulā (34: 21).

2. tabula

Inovāciju tipi un mērķi

Inovāciju tipi	Inovāciju mērķi
Produktu inovācijas	Izdzīvošanas nodrošināšana Peļņas palielināšana Tirgus paplašināšana Neatkarība Klientu intereses Prestiža paaugstināšana Jaunu darba vietu radīšana Apjoma un noieta pieaugums
Procesa inovācijas	Peļņas pieaugums (ražošanas paaugstināšanas, izejmateriālu un enerģijas taupīšanas dēļ) Samazināts vides piesārņojums
Sociālās inovācijas	Sociāla atbildība par kolektīvu un sabiedrību Augstāks firmas prestižs Neatkarība Uzlabots stāvoklis darba tirgū

Četrus etapus shēma (sk. 1. attēlu) raksturo procesu, kā inovācija tiek iedzīvināta dzīvē no brīža, kad indivīdi vai sociālās grupas apjauš izmaiņu ienākšanu, līdz brīdim, kad inovācija jau tiek plaši akceptēta un tā nomaina iepriekšējos rīcības veidus (28: 256).

1. attēls. Inovāciju difūzijas secīgie etapi. Avots: 28: 256

Štompka (*Sztompka*) (28: 256–258) uzsver, ka katrā etapā process var gan turpināties, gan tikt apstādināts. Inovācija var būt apturēta jau pirmajā etapā, ja tā paliek privāta (idejas netiek reklamētas vai mēģinājumi to darīt cieš neveiksmi). Otrajā etapā inovācija kļūst pazīstama, tomēr tas vēl nenozīmē, ka tā tiks plaši akceptēta. Tas ir tādēļ, ka dažādie aģenti filtrēšanas etapā var jaunās idejas noraidīt, jo ir konservatīvi vai nav gana profesionāli un idejas neizprot, utt. Atkarībā no tā, kādā pakāpē izmaiņas tiek akceptētas vai noraidītas, inovācijas ieviešanas etaps var attīstīties dažādi. Citiem vārdiem, normatīvās izmaiņas var tikt pieņemtas trijos dažādos veidos:

- 1) noraidītas, tad modificētas un pieņemtas;
- 2) noraidītas un pieņemtas daļēji;

3) veiksmīgi pieņemtas un paplašinātas tā, ka jaunās akceptētās izmaiņas rada izmaiņu ķēdi kopējā normatīvajā struktūrā, un šī ķēde noved pie daudzām citām normatīvajām izmaiņām. Šajā etapā var runāt par plašām institucionālām izmaiņām.

Pēdējais etaps ir izmaiņu leģitimēšana plašākā sabiedrībā, kas ir būtiski, lai inovācija varētu nostiprināties un attīstīties ilgtermiņā. Ja leģitimēšanas trūkst, tikko iedibinājušās normatīvās struktūras var radīt apstākļus konkurencei, opozīcijai un spēcīgai pretreakcijai, kas savukārt var novest atkal pie jaunām normatīvajām izmaiņām.

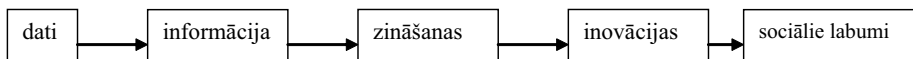
Šie inovāciju etapi izpaužas arī lauku partnerību darbībā Latvijā. Ideja par izmaiņām jeb šajā gadījumā partnerības pieredzes ieviešana Latgalē, kur tika veikta kopienu aptauja, bija eksogēna, un idejas īstenotājiem dažkārt bija nepieciešams daudz pūļu, lai pārliecinātu vietējos cilvēkus un institūcijas iesaistīties. Īpaša nozīme bija kopienu koordinatoriem, kuri uzturēja saikni starp partnerību valdēm un kopienu locekļiem. Kopienu koordinatoriem pašiem bija jābūt inovatīviem vietējiem līderiem ar spēju pārliecināt un motivēt. Intervijās ar kopienu koordinatoriem atklājās, ka kopienu darbības uzsākšanā un veiksmīgā turpināšanā ļoti būtiski bija, lai pats koordinators patiesi ticētu partnerības idejai un panākumiem. Tas savukārt iedrošināja šaubīgākos kopienas locekļus iesaistīties un sadarboties. Daži potenciālie aģenti ar neuzticību izturējās pret nepieciešamību un lietderību ieviest jaunu sadarbības formu un jaunas attīstības stratēģijas. Kopienu aptaujā respondenti atklāja, ka nereti viņu ģimenes locekļi bija diezgan skeptiski pret respondentu dalību partnerības darbā (īpaši sievietes to minēja par saviem vīriem). Kā parādīja pētījums, partnerību aktivitāti bremsēja tas, ja īpaši valdē darbojas ne visai motivēti un pārliecināti cilvēki. Ar laiku, kad cilvēki redzēja, ka partnerību darbība dod reālus un taustāmus rezultātus, viņi akceptēja šīs inovatīvās izmaiņas un centās iesaistīt citus. Var teikt, ka gan formāla, gan neformāla partnerību leģitimēšana ir notikusi, jo partnerību valdes ir pārtapušas par nevalstiskām organizācijām un plašāka sabiedrība pozitīvi izturas pret tām un atbalsta tās.

Inovācijas jēdziens ir saistīts ar citiem jēdzieniem, piemēram, „inovators”, „adaptētājs” un „imitētājs”. Inovators ir pirmais jaunās idejas, produkta vai pakalpojuma adaptētājs, savukārt imitētājs ir vēlākais adaptētājs, kura lēmumu pirkt, apgūt vai ieviest ir ietekmējis inovators. Inovatori parasti riskē, jo ne visas jaunās idejas vienmēr ir dzīvotspējīgas, taču inovatori gūst arī vislielākos labumus, ja inovācija ir veiksmīga. Dažreiz lieto jēdzienus “pseidoinovācijas” un “eksinovācijas” jeb inovāciju imitācijas, kas saistāmas ar vecās paaudzes tehnoloģiju un tehniku daļējiem uzlabojumiem. Tā ir normāla attīstības procesa stadija, taču, ja istas inovācijas netiek ieviestas ilgu laiku, tehnoloģiskais process nedod pozitīvo efektu un to pat bremsē. Šādi procesi novērojami daudzās postsociālisma valstīs (6: 19).

Vienas un tās pašas inovācijas dažādi ietekmē dažādus sabiedrības slāņus, kultūras, īpaši, ja sociālajām grupām ir atšķirīgas tradicionālās vērtības, paražas un pārlicības. Līdz ar to cilvēki dažādi uzņem inovatīvas aktivitātes un ne visām tām ir pozitīva ietekme. Cits inovāciju aspekts ir tā saucamais adresāta paradokss – tie sociālie slāņi vai indivīdi, kuriem visvairāk jābūt ieinteresētiem konkrēto inovāciju rezultātos, ir vislēnākie šo inovāciju akceptētāji un adaptētāji (6: 21). Tas tika novērots arī lauku partnerībās Latgalē. Partnerību mērķis bija mazināt sociālo atstumtību; tās grupas, kuras visvairāk cieta no sociālās izslēgtības, bija vismazāk ieinteresētas uzlabojumos un aktīvā līdzdalībā daudzos gadījumos. Viņas nav viegli pārliecināmas pieņemt izmaiņas. Šeit aktīva loma bija jāuzņemas kopienu koordinatoriem, kas iedrošināja un motivēja cilvēkus iesaistīties un palīdzēja viņiem aktīvi risināt savas problēmas.

Kaut arī inovācijas ir saistītas ar izmaiņām tehnoloģijās, ar zinātni un tirgu, kas fokusējas uz indivīda kodētām zināšanām, inovācijas var uztvert arī kā sociālu procesu, kam nepieciešama divu vai vairāku cilvēku mijiedarbība ar dialoga palīdzību, kur notiek nekodēto zināšanu apmaiņa un radīšana. To dažkārt sauc par sociālo mācīšanos (15: 10), kas partnerības padara par prakses kopienām.

Lai nodrošinātu inovāciju produktivitāti, ir svarīgi izprast šādu hierarhiju (6: 29):

Zināšanas ir vērtības un pārlicības, kas attīstījušās, apzināti un mērķtiecīgi organizējot informācijas uzkrāšanu un izmantojot pieredzi, komunicēšanos, analīzi, eksperimentus un secinājumus, lai padarītu tās produktīvas. Zināšanas bez inovācijām ir tikai resurss un iespēja gūt labākus rezultātus, tādēļ efektīvs zināšanu menedžments gan kodētās, gan nekodētās zināšanas pārvērš inovācijās (6: 29). Visas inovācijas tiek ieviestas, lai rastos gan sociāli, gan ekonomiski labumi un uzlabojumi. Inovācijas var dot arī negatīvu efektu, īpaši to iepazīšanās etapā (kā tika diskutēts iepriekš). Ja aplūkojam partnerības Latgalē, šī attiecību ķēde ir ļoti būtiska. Pētījuma aptauja parādīja, ka partnerības attiecības kā jauna sadarbības forma tiek attīstīta un adaptēta ar esošo zināšanu un pieredzes apzināšanos un jaunu zināšanu apguvi un apmaiņu. Tikai tad, kad zināšanas kā resurss tiek izmantotas pārmaiņu ieviešanā, kopiena gūst sociālekonomiskus labumus, piemēram, mazinot sociālo atstumtību, tiek nodrošināta vientuļo veco cilvēku aprūpe, tiek sakoptas teritorijas, tiek radītas jaunas darba vietas, veidojas un stiprinās indivīda sociālie tīkli.

Kopienų aptaujā respondentiem tika jautāts par galvenajiem iemesliem, kādēļ viņi ir iesaistījušies partnerību darbā. Kā būtiskākie tika minēti vēlme apgūt jaunas zināšanas un pieredzi, iesaistīties vietējās teritorijas attīstības jautājumā risināšanā, paplašināt savus sociālos tīklus un mazināt sociālo atstumtību. Daļa respondentu atbildēja, ka iesaistījušies tādēļ, ka tikuši uzaicināti vai viņu draugi un paziņas jau esot bijuši iesaistījušies, vai arī tā esot bijusi iespēja iesaistīties ārpusmājas aktivitātēs. Tas liecina, ka lauku cilvēkiem kopīga piedalīšanās kopienas dzīvē ir viens no risinājumiem, kā paplašināt sociālos kontaktus un kļūt sociāli aktīvākiem.

Literatūrā tiek uzsvērts, ka, darbojoties partnerībā, kopiena attīsta kopīgu vietējās teritorijas nākotnes redzējumu. Pētījums parādīja, ka tas noteikti tā ir, tomēr kopējās attīstības vīzijas meklējumi nereti ir tikai sekundārs indivīda mērķis, primāri iesaistīšanos partnerības darbā nosaka indivīda personīgo vajadzību apmierināšana – īpaši, ja indivīds ar iesaistīšanos kopienas aktivitātēs vēlas mazināt savu sociālo atstumtību, atrast nodarbošanos, gūt zināšanas mācību semināros.

Nobeigums

Laiku attīstībā gan Eiropā, gan arī Latvijā arvien lielāku uzmanību iegūst kopienu attīstības jautājumi. Kopienas aizvien aktīvāk sevi piesaka un iesaistās teritoriju nākotnes veidošanā, tādējādi mobilizējot vietējos resursus kopienu kapacitātes attīstīšanā. Šis process tiek veicināts un dažādi atbalstīts arī nacionālā līmenī. Ja kopiena ir ne tikai teritoriāla vienība, bet vienlaikus arī interešu kopiena, tad tās nozīme un būtība vislabāk izpaužas partnerības attiecību veidošanā. Partnerības kā institūcijas Latvijas lauku attīstībā ir inovatīva sadarbības forma. Kopienu aptauja rāda, ka nereti sadarbība ir partnerību darbības rezultāts, nevis cēlonis, lai kopienas locekļi apvienotos. Indivīdu motivāciju sadarbīties nereti determinē viņu subjektīvie faktori, piemēram, vēlme atrisināt personīgās problēmas, vēlme būt iesaistītiem aktivitātēs ārpus savas māsaimniecības, vēlme gūt pieredzi un zināšanas. Tas, vai iegūtās zināšanas vēlāk tiek izmantotas arī kopienas attīstības labā, lielā mērā ir atkarīgs no indivīda sociālās atbildības līmeņa.

Lai analizētu procesus, kas noris partnerībās, veiksmīgi var izmantot prakses kopienu teoriju, kas akcentē sociālo mācīšanos kā galveno aspektu indivīda identitātes veidošanā.

Piederība kopienai vai lokalitātei ir būtiska vairumam cilvēku, tā dod drošības sajūtu, garantē sociālos resursus, veido identitāti. Prakses kopienās sociālā mācīšanās nav primārais mērķis, tā notiek veicot ikdienas darbības jeb prakses nepiespiestā gaisotnē, dabiski un it kā netieši. Tādā veidā kopienas locekļi cits citam nodot nekodējamās zināšanas, piemēram, prasmes risināt konfliktus, pārrunāt, organizēt un kārtot dažādus jautājumus. Citiem vārdiem – mācīšanās notiek darbojoties.

Izmantotie informācijas avoti

1. Agricultural Economics Research Institute (LEI) (1999) *Comparative Analysis of Employment Dynamics in Leading and Lagging Rural Regions of the EU, 1980–1997*. Edited by Ida J. Terluin, Jaap H. Post, Asa Sjoström, March 1999, The Hague.
2. Benington, J., and Geddes, M. (2001). *Introduction: Social Exclusion, Partnerships and Local Governance – New Problems, New Policy Discourses in the European Union*. In: *Local Partnerships and Social Exclusion in the European Union*, ed. by Mike Geddes & John Benington. London and New York: Routledge.
3. Brager, G., Specht, H., and Torczyner, L. J. (1987) *Community Organizing*. Second edition. New York: Columbia University Press.
4. Casper, R., Farrell, G., Therein, S. (1997) *Organising Local Partnerships*. Brussels: AEIDL publication: Innovation in Rural Areas. Notebook No 2.
5. DFDI (2004) *Performing Partnerships: Baltic States Rural Partnerships Programme for Sustainable Rural Livelihoods*.
6. Dimza, V. (2003) *Inovācijas pasaulē, Eiropā, Latvijā*. Rīga: LZA EI.
7. Ekonomiskās un sociālās kohēzijas pasākumi Latgales reģionā – reģionālā partnerība (SCRE/112032/D/SV/LV): Partnerības stratēģija, 2. projekts, 2002. gada 1. novembrī.
8. Elkjaer, B. (1999) *In Search of a Social Learning Theory*. In: *Organizational Learning and the Learning Organizations: Developments in Theory and Practice* (1999) Edited by Mark Easterby-Smith, John Burgoyne and Luis Araujo. London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications.
9. Hart, M. and Murray, M. (2000) *Local Development in Northern Ireland – The Way Forward*. Belfast: Northern Ireland Economic Council.
10. *International Encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences* (2001) 26 vol., Pergamon Press.
11. Latvijas Lauku forums (LLF) vietējās attīstības organizāciju sadarbībai. Available: <http://www.llf.partneribas.lv>. Skatīts 07.11.2006.
12. Lave, J. and Wenger, E. (1991) *Situated Learning: legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. LEADER. Available: <http://www.zm.gov.lv/?sadala=886>. Skatīts 31.10.2006.
14. *Local Partnerships for Rural Development: The European Experience* (2003) edited by Malcolm J. Moseley, Wallingford: CABI Publishing.
15. Maxwell, J. (2003) *Innovation is a Social Process*. Paper Prepared for Statistics Canada. Available: <http://www.statcan.ca>. Skatīts 28.01.2006.
16. Mernagh, M. and Commins, P. (1997) *In From the Margins*. Dublin: Research and Development Unit, SICCD.
17. Moseley, J. M., Cherrett, T., Cawley, M. (2001) *Local Partnerships for Rural Development: Ireland's Experience in Context*. *Irish Geography*, vol. 34 (2), p. 176–193.
18. Moseley, J. M. (2003) *Rural Development: Principles and Practice*. London & Thousand Oaks & New Delhi: SAGE Publications.
19. Murdoch, J. (2000) *Networks – a New Paradigm of Rural Development?* *Journal of Rural Studies*, vol. 16, Issue 4, p. 407–419.
20. OECD (1996) *Networks in Rural Development*. Paris: OECD.
21. O'Hara, K., Alani, H., Shadbolt, N. (2002) *Identifying Communities of Practice: Analysing Ontologies as Networks to Support Community Recognition*. *Information Systems: The e-Business Challenge*, p. 89–102.
22. O'Hara, P. (1998) *Action on the Ground: Models of Practice in Rural Development*. Galway: Irish Rural Link.
23. Oliver, (2002) *Natural Resource and Environmental Management Partnerships: Panacea, Placebo or Palliative*. *Coast to Coast 2002*.
24. Polanyi, M. (1967) *The Tacit Dimension*. Routledge & Kegan Paul.
25. *Rural Communities: Legacy and Change* (2003) Edited by Cornelia Butler Flora, Jan L. Flora, with Susan Fey, 2nd edition. Boulder (USA) and Oxford (UK): Westview Press.
26. Scott, M. (2004) *Building Institutional Capacity in Rural Northern Ireland: the Role of Partnership Governance in the LEADER II Programme*. *Journal of Rural Studies*, vol. 20 (1), p. 49–59.

27. Slee, B. and Snowdon, P. (1998) *Good Practice in Rural Development*, No. 1. Effective Partnership Working. Edinburgh.
28. Sztompka, P. (1994) *The Sociology of Social Change*. Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell Publishers.
29. Tacit knowledge. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Tacit_knowledge. Skatīts 7.11.2006.
30. Tisenkopfs, T. un Šūmane, S. (2004) Komunikācijas procesi Latvijas lauku kopienu attīstībā: partnerību piemērs. *Latvijas Universitātes Raksti. Politika un socioloģija*. 663. sēj. Rīga : LU, Zinātne, 221. lpp.
31. Tisenkopfs, T. un Šūmane, S. (2003b) Lauku partnerības programma: gala pārskats. 2003. gada 5. novembris.
32. Van Vugt, M., Biel, A., Snyder, M., and Tyler, R. T. (2000) Perspectives on Cooperation in Modern Society. In: *Cooperation in Modern Society* (2000) Edited by Mark Van Vugt, Mark Snyder, Tom R. Tyler and Andres Biel. London and New York: Routledge.
33. Wenger, E. (2003) *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge, USA: Cambridge University Press.
34. Инновационный менеджмент: учебное пособие (2001) Под ред. Л. Н. Оголевой, Москва: ИНФРА-М.

Summary

There is a discussion of the partnership approach as an innovative form of cooperation for the rural development of Latvia. This discussion is presented in the article. The partnership approach involves the development of the local community, equal participation in the decision making, discussions on development issues of the local territory, and common responsibility for the implemented development strategies. Rural partnerships are considered as communities of practice where innovative processes, cooperation, and the exchange of knowledge and experience take place. It is achieved through social learning by doing community's everyday practices and tasks (learning by doing). The authors give an insight in partnership experience in Europe and in Latvia, emphasizing this approach as a social innovation that leads to both social and economic improvements in community life.

Key words: *rural partnership, social innovation, cooperation, community development, social learning, community of practice.*

LU Raksti. 714. sēj. Socioloģija, 2007

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas ielā 5, Rīgā, LV-1010
Tāl. 7034535